REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

BUCUREȘTI 1931
VOL. I. FASC. I.

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

MCMXXXI
VOL. I. FASC. I.

CUPRINSUL

Manuscrisele se vor trimite pe adresa: C. C. GIURESCU, Str. Berzei 47, București II.

Cărțile și periodicele pentru recenzii se vor trimite pe adresa: P. P. PANAITESCU, Aleea Alexandru 35, Parcul Filipescu, București III, cu mențiunea „pentru *Revista Istorică Română*".

ABONAMENTUL

Revista Istorică Română apare de patru ori pe an, în fascicule de 112 pagini.

PREȚUL

In țară:		In străinătate:	
Pe an	300 lei	Pe an	400 lei
Un număr	90 lei	Un număr	100 lei

Pentru instituții . . . . . 600 lei
Pentru studenți . . . . . 200 lei

Cererile de abonament se vor trimite pe adresa: P. P. PANAITESCU, Aleea Alexandru 35, Parcul Filipescu, București III.

CUVÂNT INAINTE

Institutul de Istorie Naţională de pe lângă Universitatea din Bucureşti a hotărît publicarea unei reviste de istorie românească. Necesitatea unei asemenea reviste e de mult simţită. Ea se impune atât pentru progresul cercetărilor ştiinţifice, cât şi pentru o informare temeinică şi completă a profesorilor de istorie, a studenţilor şi a tuturor celor ce se interesează de acest domeniu. Congresul profesorilor de istorie, ţinut la Sibiu la 5 şi 6 Iunie 1929, a manifestat, printr'o moţiune votată în unanimitate, dorinţa apariţiei unei reviste de informaţie şi de critică.

Revista îşi propune să se ocupe de trecutul neamului românesc. Cercetarea acestui trecut va cuprinde răstimpul dela cele mai vechi urme de viaţă omenească de pe teritoriul de desvoltare istorică a poporului nostru până la problemele contemporane ale statului românesc. In acest larg cadru se vor cerceta elementele etnice care au constituit neamul românesc: Thracii, Illyrii şi întreaga romanitate orientală; se vor examina împrejurările prin care trece neamul românesc în cursul evului-mediu, în mijlocul unităţii culturale slavo-bizantine, la care se adaugă influenţa apuseană; în sfârşit, se va studia desvoltarea formaţiunilor politice româneşti până la contopirea lor în statul actual.

Astfel, din această simplă enumerare, rezultă că cercetările noastre se vor întinde asupra unui teritoriu care depăşeşte cu mult limitele pământului locuit azi de poporul românesc.

In cercetarea trecutului se vor lua în considerare toate aspectele vieţii poporului nostru; istoria politică, instituţiile, viaţa socială şi economică, limba, literatura, arta, religia, viaţa populară. Aceste aspecte vor fi considerate atât în sine, cât şi

în raporturile dintre ele, ca părţi ale unui tot organic. Din această analiză trebuie să reiasă ceeace este specific românesc, ceeace este împrumut dela civilizaţiile streine, cât şi contribuţia românească la civilizaţiile vecine.

Generaţia istoricilor dinainte de război a avut ca preocupare centrală problema care forma idealul întregei societăţi româneşti: unitatea naţională. Generaţia de azi a văzut împlinit acest ideal. Ea se găseşte acum în faţa unor probleme care au căpătat o nouă valoare: probleme sociale, economice, culturale. De aceea, istoriografia, continuând preocupările anterioare, va da de azi înainte tot mai multă atenţie acestor chestiuni din trecutul nostru. Cunoscându-le evoluţia, ea crede că va putea contribui la rezolvarea lor. Intr'un cuvânt, direcţia socială, economică şi culturală, fără să fie exclusivă, va fi un element esenţial al programului revistei noastre. De altfel, aceasta este tendinţa generală a istoriografiei europene contemporane.

Reconstruirea trecutului românesc a fost şi este încă terenul a nenumărate controverse şi lupte pornite adesea din anume interese politice. De aceea revista noastră îşi va impune ca primă datorie respectarea strictă a adevărului. Istoria nu trebue strămutată pe planul luptelor politice şi sociale. Ea trebuie să le lămurească, nu să fie în slujba lor. Numai o atitudine perfect obiectivă poate da garanţia unor rezultate ştiinţifice necontestabile. Din punct de vedere naţional ca şi individual, adevărul nu poate nici odată păgubi; el aduce dimpotrivă întotdeauna foloase reale. Intre patriotism şi obiectivitate nu există antinomie.

Această direcţie ştiinţifică nu înseamnă de altfel decât continuarea mişcării pornite pe la 1890 de înaintaşii noştri, care începură atunci o reacţiune împotriva curentului romantic în istoriografia noastră. Opera lor trebue să fie o călăuză a activităţii ce se va desfăşura în această revistă.

Preocuparea de adevăr ne impune cercetarea adâncită a amănuntelor. Pentru cine ştie să vadă, în amănuntul cel mai mic se ascunde generalitatea. Numai pe această temelie se poate realiza o sinteză.

Necesitatea unei critice competente, oneste şi severe, prezentată în acelaş timp într'o formă urbană, este imperios simţită în toate domeniile ştiinţei româneşti şi mai cu seamă în istoriografie. De altfel, şi specialiştii cei mai riguroşi nu pot decât să câştige din controlul permanent al unei critice cinstite, aceasta fiind una din condiţiile esenţiale ale progresului ştiinţei. *Revista Istorică Română* va da, deci, o mare extindere recenziilor critice, supunând unei cercetări amănunţite cărţile şi articolele mai însemnate cu privire la istoria noastră.

In momentul de faţă, din nefericire, în istoriografia română se publică multe lucrări, care nu dovedesc din partea autorilor o pregătire temeinică. Faţă de asemenea lucrări, revista noastră va proceda în chipul cel mai riguros. Căci ele, urmărind de cele mai multe ori scopuri străine ştiinţei, constitue o adevărată piedică pentru progresul ei.

Vom preţui totuşi cum se cuvine contribuţiile cercetătorilor oneşti, care, fără să fie specialişti, aduc, prin darea la iveală a materialului documentar sau prin monografii, un cât de mic serviciu disciplinei istorice.

O informaţie completă asupra tuturor problemelor de istorie este azi foarte anevoioasă, mai ales pentru un profesor secundar, care are totuşi datoria să fie mereu în curent cu progresul disciplinei istorice. Scumpetea cărţilor şi a revistelor, numărul lor mare, lipsa de indicaţii din partea specialiştilor, sunt tot atâtea piedici, pe care o revistă ce ar rezuma cărţile şi articolele esenţiale le-ar putea înlătura în parte. De aceea, *Revista Istorică Română* a rezervat o rubrică specială de informaţii scurte şi precise, care să fie un îndreptar bibliografic şi o îndrumare în progresele ştiinţei istorice. Această rubrică va cuprinde nu numai ştiri privitoare la istoria românească, ci, pe cât va fi posibil, şi la istoria generală, cu specială privire la nevoile didactice.

Chiar specialiştii se ţin azi foarte greu în curent cu studiile şi cu publicaţiile de material privitoare la istoria românească, deoarece ele apar adesea în limbi puţin cunoscute la noi: limbile slave, greaca, ungara, etc. O informaţie completă

în acest domeniu nu se poate obţine decât printr'o colaborare şi de aceia revista noastră şi-a asigurat concursul mai multor specialişti români. Dând o atenţiune deosebită legăturilor şi schimbului de influenţe cu vecinii noştri, ne-am adresat şi unor istorici streini, care ne-au promis preţioasa lor colaborare.

Prima calitate a unei informaţii de acest fel este să fie regulată, nu întâmplătoare. Pentru aceasta, *Revista Istorică Română* va avea rubrici ordonate pe materii, în care se vor semnala în chip metodic cărţile şi articolele de revistă mai însemnate privitoare la istoria noastră.

Revista Istorică Română publică articole şi dări de seamă în limbile: română, franceză, italiană, engleză şi germană. Articolele în limba română vor fi însoţite de un rezumat în una din aceste patru limbi streine.

O SCRISOARE A LUI EVGHENIE VULGARIS TRADUSĂ IN LIMBA ROMÂNĂ

O INCHIPUITĂ DESCOPERIRE: UN FILOSOF ROMÂN DIN SECOLUL AL XVIII-lea

In anul mântuirei 1922 a văzut lumina zilei *Istoria filosofiei româneşti,* alcătuită de *Marin Ştefănescu* şi „publicată de Casele Naţionale în 3000 de exemplare pe hârtie velină".

Dupăce profesorul dela Cluj a îmbrăţişat în 328 de pagini, cu o dragoste şi o îngăduinţă adevărat filosofică, toate produsele filosofice şi — mai ales — nefilosofice româneşti: dela filosofia *haiducului Codreanu* (p. 74), *tâlcul Evangheliilor lui Coresi* (p. 85) şi *Nopţile lui Young* (p. 120), până la ultimile lucrări ale lui *O. Ghibu* şi *V. Ghidionescu,* se teme să nu fi rămas pe dinafara Panteonului durat de D-sa şi vreun filosof uitat. Se mângâie însă cu ideea că posteritatea îi va descoperi şi-i va găzdui după merit şi pe cei oropsiţi involuntar de D-sa într'o nouă aripă, dacă în clădirea principală nu mai este loc (p. 272).

N'au trecut doi ani dela clădirea Panteonului şi iată că se descopere un nou filosof român, care bate la uşa lui cerând adăpost.

In ziarul bucureştean *Viitorul* din 8 Fevruarie 1924 *Mihail Dragomirescu,* profesor universitar, publică o comunicare făcută secţiunei literare a Ateneului Român din Bucureşti despre un *gânditor român care a scris o carte filosofică pela sfârşitul sec. al XVIII-lea.* Acest gânditor român, după Dragomirescu, este Petru Stamatiadi, şi cartea care a făcut obiectul comunicării poartă următorul titlu original:

Atârnare
în loc de scrisoare
asupra tarafului Ochelliştilor
pentru
firea a toată lumea.

Titlul cu care începe textul (p. 3) sună:

Indeletnicire filosofească
în chip de scrisoare,
adecă răspuns cătră cel ce au al-
cătuit şi dar mi-au trimis cartea,
cea tipărită elineşte şi franţozeşte
în Viena Austriei la 1787 asupra
lui Ochel Lefcanosul pentru firea
a toată lumea.

Unde şi când s'a tipărit cartea şi cine este autorul nu se spune nicăieri. Cartea, în format 8⁰ de 134 p., se compune din două părţi. Prima merge dela p. 1—49 şi cuprinde scrisoarea către Gianet Clucerul, în care se critică aspru cartea acestuia din urmă *Réfutation du traité d'Ocellus*. Scrisoarea se isprăveşte cu cuvintele:

Fii sănătos.
La anul 1791, Dechem. 3
Sfârşit.

A doua parte, p. 50—134, cuprinde:

Insemnări la oare care locuri neînţelese
ale scrisorii cei mai dinainte

şi la sfârşitul acestor însemnări (p. 134) se pune data:

1773 Maiu 8, în Pariz.

iar în josul paginei 134 se află notiţa:
S'au tălmăcit şi s'au adunat de
înţeleptul Dascal Petru Stamatiadi.

Pe data dela p. 49 şi pe notiţa dela sfârşitul cărţii bazându-se Dragomirescu crede că *Stamatiadi* a alcătuit pela sfârşitul secolului al XVIII-lea acest tratat filosofic, care *departe de a fi o simplă traducere este* **o scriere filosofică original românească**, *poate prima operă românească cu conţinut filosofic original.* Şi relevând meritul literar al cărţii, Dragomirescu spune că opera originală a lui Stamatiadi ne dovedeşte că limba română *era capabilă de a*

exprima cele mai înalte şi mai speciale gândiri ştiinţifice şi filosofice. Ca farmec literar, rar am găsit într'un text filosofic, chiar strein, o convingere mai tenace, mai personală, mai plină de suflet, mai elocventă, decât aceea din paginile lui Stamatiadi.

Dragomirescu se miră — şi cu drept cuvânt — că o asemenea carte, în care autorul *se ia la luptă dreaptă — şi cu succes— cu cei mai mari filosofi*, a rămas necunoscută până astăzi şi crede că Stamatiadi n'a fost *un izolat*, ci că cu două secole în urmă exista în Principate *o atmosferă culturală înaltă, al căreia caracter desigur se va putea stabili numai când se vor desgropa din pivniţele Mânăstirei Neamţului şi ale fostei Academii Mihailene şi se vor citi cu osârdie toate manuscrisele şi cărţile româneşti, care, aud, există, şi nici până acum n'au fost măcar inventariate.*

Un vis frumos, dar vai! numai un vis, zic eu.

In *Viaţa Românească*, XVI (1924), vol. 57, p. 227—235, Profesorul Em. Grigoraş publică un articol *Un filozof român în secolul al XVIII-lea*, în care se relevează de asemenea *opera originală a lui Stamatiadi*. Articolul, deşi apărut în Fevruarie 1924, poartă data: 19 Noemvrie 1923. M. Dragomirescu în comunicarea sa publicată în *Viitorul*, recunoaşte că Grigoraş îi atrăsese atenţia asupra cărţii lui Stamatiadi.

Când a descoperit cartea lui Stamatiadi, Grigoraş a căutat să afle cine a fost acest gânditor extraordinar, dar negăsind nici o ştire despre el, a răsfoit cartea lui şi publicaţiile timpului şi a ajuns la următoarea concluzie:

> Ne aflăm în faţa unei opere filozofice originale, mai bine zis a unei teze filozofice, susţinute cu tot materialul necesar de către un Român, Petru Stamatiad, cătră finele secolului al XVIII-lea, *Viaţa Românească*, XVI (1924), vol. 57, p. 228. Când marchizul d'Argens a tradus faimosul tratat al lui Ocel, într'o limbă europeană, învăţaţii noştri, care îl cunoşteau din original, s'au crezut ei obligaţi să ridice mănuşa, şi iată-ne deodată în vâltoarea frământărilor europene, care trebuiau să se isprăvească cu o lume nouă. Fantastic dar aşa e. Noi stând la luptă cu falanga care prepara Revoluţia mare, şi totuş nimeni să nu o ştie nici în generaţiile precedente nici în cea actuală (tot acolo, p. 229).

Şi puţin mai departe spune Grigoraş:

> Învăţatul care a elaborat această operă era, fără discuţie, o personalitate de frunte pe timpul său chiar în Eu-

ropa, căci el însuşi este un mare Enciclopedist. Cunoştinţele lui sânt o mirare mai mult pentru ţara noastră. La 1790 un Enciclopedist român în polemică cu răsvrătiţii Europei, nu e lucru de lepădat. Se poate oricine mândri cu un asemenea om. Să ne mulţumim măcar că l-am descoperit. Avem şi noi cel puţin un filozof, pe Enciclopedistul Petre Stamatiad (tot acolo, p. 230).

După apariţia articolului lui Grigoraş, în *Viaţa Românească*, XVI (1924), vol. 58, p. 361—66, a publicat profesorul P. Constantinescu-Iaşi un articol supt titlu : *În jurul filozofului român din secolul al XVIII-lea*, în care relevă importanţa descoperirii lui Grigoraş şi analizează opera lui Gianet.

Despre Gianet şi Stamatiadi vorbeşte şi Gh. Adamescu în *Revista Generală a Invăţământului*, XV (1927), p. 19—32, într'un articol intitulat : *Primii profesori de filozofie ai şcoalei dela Sf. Sava*. Despre Stamatiadi al nostru spune, p. 22—23 : *în plină dominaţiune culturală grecească a apărut în româneşte o carte de filozofie şi nu o traducere, ci o polemică originală : aceea a lui Petru Stamatiad*[1].

După ce l-a descoperit, Grigoraş l-a şi retipărit pe modestul Stamatiadi supt titlul cam pompos : *Secolul XVIII. Filosofie românească.* **Genesa**, *demonstraţie ştiinţifică de Petru Stamatiadi (1791), republicată cu o introducere şi un lexic de Em. Grigoraş*, Bucureşti, Editura literară a Casei Şcoalelor, 1925[2].

Titlul cu sonoritate biblică şi cerneală roşie, făurit de editor : *Genesă, demonstraţie ştiinţifică* se pune acum în fruntea retipăririi, iar titlul smerit al originalului e surghiunit într'un colţişor din a treia şi a opta pagină[3].

După retipărirea cărţii, ani dearândul Grigoraş a căutat să afle cine este Stamatiadi, după cum mărturiseşte în *Adevărul* din 14 Iulie 1928.

Şi în sfârşit l-a găsit. Constatând că autorul *Scrisorii* spune

---

[1] Despre Gianet Clucerul şi Petre Stamatiadi v. şi G. D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu, începuturile filozofiei şi sociologiei române*, Bucureşti, 1921, p. 88—89.

[2] Trimiterile de mai jos se fac la ediţia veche. Dar fiindcă ediţia Grigoraş e mai accesibilă, pun alături şi paginile ei. In locul titlului : *Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului Ochelliştilor, Indeletnicire filosofească în chip de scrisoare*, întrebuinţez spre înlesnirea citării : *Scrisoare*, fiindcă în realitate e vorba de o *scrisoare*, cum vom vedea mai jos, p. 15—17.

[3] Asupra importanţei descoperirei acestei cărţi Grigoraş revine într'un articol publicat în *Convorbiri Literare*, LVIII (1926), p. 251—52.

că fusese la Lipsca în timpul când Ocel fiind tradus stârnise scandal mondial, iar printre studenții cari au învățat la Lipsca se întâlnește în matricolele (din anul 1771) ale universității de acolo și numele lui Scarlat Sturdza, identifică pe Stamatiadi cu Scarlat Sturdza *care nu putea semna cu nume propriu, fiind boier mare și de frica lumii celei noi, care cu doi ani mai înainte răsturnase Franța și amenința Europa* (*Adevărul* din 14 Iulie și 23 Dechemvrie 1928, din 28 Martie și 18 Aprilie 1929)[1].

De opera lui Stamatiadi nu pomenește nici unul din istoricii literaturii românești, afară de N. Iorga, care în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 437 spune:

> La 1787 apăruse la Viena o carte greco-franceză de Ioan Geanetu contra lui Ocellus. Cineva îi răspunse, poate în amândouă aceste limbi la Paris în 1773. Actele desbaterii, tot procesul dintre ocelliști și anti-ocelliști fură traduse de înțeleptul dascal Petru Stamatiadi și tipărite supt titlu de „Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului ocheliștilor", nu se spune când și unde.

Și lucru ciudat. Nici splendida *Bibliografie Veche Românească* de Bianu și Hodoș, care a ajuns până la anul 1817, nu semnalează această carte, (și vom vedea mai jos, p. 20, pentru ce) deși nu e rară, ba dimpotrivă: chiar Academia Română posedă mai multe exemplare.

Din cele de mai sus se vede clar că M. Dragomirescu, Gh. Adamescu și P. Constantinescu-Iași cred că autorul acestei *Scrisori* este Petru Stamatiadi, pecând N. Iorga îl crede numai traducător. Iar Em. Grigoraș, revenind asupra primei sale păreri, vede în Petru Stamatiadi un pseudonim și atribue *Scrisoarea* lui Scarlat Sturdza.

În cele ce urmează voi încerca să arăt cine e autorul, când și unde s'a tipărit cartea, ce vrea să zică *Atârnare*, ce reprezintă datele 1791 și 1773 dela p. 49 și 134 (= 133 și 132 ed. Grigoraș), cine e profesorul despre care autorul Scrisorii spune: *mi s'a părut a vedea pe însuș răposatul dascalul dumitale* **cutare** (p. 48 = p. 130 ed. Grigoraș); cine e celălalt *cutare* din p. 49 (= 132 ed. Grigoraș), care e numit: *ticălosul și săracul* **(cutare)** *răposatul*. Și în sfârșit de ce a rămas până acum oropsită această *îndeletnicire filosofească în chip de scrisoare.*

---

[1] Cp. și *Dacoromania*, IV (1924—26), p. 1427.

AUTORUL SCRISORII E EVGHENIE VULGARIS

Din lexicul *Scrisorii*, din construcţia frazei ar putea cineva să vază că e vorba de o traducere din limba greacă. Cuvintele greceşti mişună în text; desigur ele ar avea o explicaţie oarecare, dacă am presupune că autorul în lipsa de o limbă filosofică formată şi-a împrumutat termenii din limba greacă. Construcţiunile însă curat greceşti pe care le întâmpinăm tot atât de numeroase, cuvintele greceşti pe cari autorul le pune în formă greacă şi le interpretează dandoasele în paranteză (v. mai jos p. 22—23) nu lasă nici o îndoială că avem a face cu o traducere din limba greacă. Din conţinutul Scrisorii ar putea cineva să ghicească şi pe autor. La p. 4 (= 10 ed. Grigoraş) scuzându-se *că n'are timp să citească temeinic o carte care i s'a trimes în dar*, autorul zice: *când mă va ierta sârguinţa ce am a tipări pe* **Maron**, *voi citi iarăşi iscodirile lui Ochel.* Şi ştim precis că *Evghenie Vulgaris*, cunoscutul filosof şi teolog grec (1716—1806), tocmai atunci se ocupa cu pregătirea traducerii din limba latină în limba greacă veche a operilor lui Virgil, cari au văzut lumina zilei la Petersburg în 1791—92[1]. La p. 4 (= 10 ed. Grigoraş) autorul spune că petrecând la Lipsca a citit şi pe marchizul d'Argens, care tipărise şi comentase *nu de mult* pe Ochel (cartea lui d'Argens apăruse la Berlin în 1762), şi ştim că Vulgaris se dusese la Lipsca în anul 1763 pentru a da la lumină operile sale, unde a stat mai mulţi ani. Ba mai ştim că plecând din Constantinopol spre Germania în 1763, Vulgaris a trecut prin Ţara-Românească, unde a fost primit cu mare cinste de Constantin Vodă Racoviţă[2].

---

[1] V. descrierea cărţii în Legrand-Pernot, *Bibliographie ionienne*, I, p. 154, no. 499. Despre această traducere a operilor lui Virgil de către Vulgaris v. şi Alexandru Scarlat Sturdza, Ἀναμνήσεις καὶ εἰκόνες, Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις καὶ Νικηφόρος Θεοτόκης (*Amintiri şi icoane, Evghenie Vulgaris şi Nichifor Teotokis*), Atena, 1858, p. 41—43.

[2] Σ. Μακραίου Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία (S. Makreos, *Istoria bisericească* 1750—1800, publicată de C. Sathas în *Bibliotheca graeca medii aevi*, III, p. 256. Makreos a fost contimporan şi elev al lui Vulgaris v. Sathas, *ibid.*, p. 98, unde se publică o notiţă biografică despre Makreos scrisă de un prieten al lui. Βίος Ε. Βουλγάρεως ἐν Π. Καλλιγᾶ Μελέται καὶ λόγοι (Viaţa lui E. Vulgaris în P. Kaliga, *Studii şi discursuri*), Atena, 1898, II, p. 210. Γ. Ζαβίρα Νέα Ἑλλὰς (G. Zavira *Grecia nouă*), Atena, 1872, p. 291.

Dar de ce să recurgem la deducţiuni, mai mult sau mai puţin probabile, când avem dovezi fără replică posibilă despre paternitatea cărţii, când avem chiar corpus delicti, cartea după care a tradus Stamatiadi, cu numele autorului şi în mai multe ediţii ? [1]. Dar să luăm lucrurile dela început.

GIANET CONTRA LUI OCEL
SCRISOAREA LUI VULGARIS

Pela sfârşitul secolului al XVIII-lea *Ioan Gianet Clucerul* a crezut de datoria sa să combată pe pitagoriceanul Pseudo-Ocel din Lucania, care într'o scriere alcătuită câteva secole înainte de Hristos şi intitulată Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως (*Despre natura universului*) susţinuse că lumea e vecinică, fără început şi fără sfârşit [2]. Gianet a tipărit cartea sa la Viena în 1787 în limba greacă veche şi franceză. Iată titlul franţuzesc : *Réfutation du traité d'Ocellus de la nature de l'Univers, ouvrage de Jean Zanetti Clutschiar, dédié à son Altesse Sérénissime Nicolas Mavrogènes, prince régnant de Valachie* (în 8⁰, de 302 p.). Şi cum se întâmpla în acele vremuri şi continuă să se întâmple şi astăzi (căci lumea e vecinic aceeaş, chiar după vorba lui Ocel din Lucania), Gianet a trimes un exemplar în dar celui mai mare dintre învăţaţii greci de atunci, lui *Evghenie Vulgaris*, fostul său dascăl [3], aşteptând desigur un răvaş de mulţumire cu câteva laude la adresa elevului său de odinioară. Ci, în loc de răvaş elogios, bietul Gianet s'a pomenit cu o scrisoare lungă, cu multe mulţumiri, dar şi cu mai multe adevăruri crude. Şi cu drept cuvânt. Căci, întocmai cum procedează şi astăzi mulţi învăţaţi, aşa şi Gianet, fără să cunoască temeinic chestia şi pe cercetătorii precedenţi, se apucase să se laude că el cel dintâi scrie despre originea lumii şi răstoarnă părerile greşite ale lui Ocel [4]. Vulgaris după ce se scuză că pregătirea ediţiei lui Virgil nu-i lasă timp să cerceteze mai temeinic cartea tri-

---

[1] V. ediţiile *Scrisorii* mai jos, p. 15.

[2] Se vede că această carte circula în ţară ; un exemplar al lui Constantin N. Mavrocordat cu autograful lui : ἐκ τῶν τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου N. B. B. 1725 (din cărţile lui Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae Vodă 1725) se află în biblioteca mea. Despre Ocel v. : *Ocellus Lucanus, Text mit Einleitung und Kommentar* von R. Harder. Berlin, 1926.

[3] V. mai jos p. 23.

[4] Jean Zanetti, *Réfutation du traité d'Ocellus*, p. 20.

misă, laudă intenţiunile lui Gianet, dar în acelaş timp îşi exprimă mirarea că autorul se laudă fără rost:

> Am mai citit nişte anerisis la aceasta, când mă aflam la *Lipţca*, dupăcum şi acelea ce le-au scris şi le-au tipărit franţuzul Arghensie marchezul, ca un tălmăcitoriu la unele, iar pe la altele însemnătoriu făcându-se filosofului Lefcanu (*Scrisoare*, p. 4 = 10 ed. Grigoraş).

Şi mai departe:

> Anerisirea iscodirilor lui Ochel au făcut-o şi alţii mulţi mai înainte decât dumneta. Pentru aceea m'am şi mirat, când am început a ceti începutul cărţii şi am văzut acestea: *Să nu se minuneze cei ce vor ceti, de s'au scris întâiaş dată această carte pentru lume că are început, în vreme ce mare tăcere au făcut pentru aceasta acei vechi şi aceşti de acum, nici streină să nu le pae şi nepotrivită cartea noastră aceasta, iproci.*
>
> Ce? *Să nu se minuneze*? Eu mai întâi decât alţii mărturisesc că m'am mierat de cuvântul acesta (cum s'au zis) şi încă mă mier. Dar socotesc că şi alţii, afară de mine, să vor mai miera cum să propoveduiaşte pe sine făcătoriul cărţii că ar fi cel întâi luptătoriu ce au intrat în lupta aceasta, în vreme ce este ştiut tuturora şi vederat că mulţi s'au apucat de lupta aceasta mai înainte decât dumneta şi s'au luptat cu bărbăţie, şi vitejaşte au întâmpinat pe acei ce să apucase să arate că alcătuirea lumii ar fi vecinică (*Scrisoare* p. 45—46 = 123—4 ed. Grigoraş).

Şi după dojana aceasta usturătoare, Vulgaris înşiră pe toţi filosofii vechi şi moderni, cari înainte de Gianet au combătut doctrina despre eternitatea lumii [1] şi adaogă:

> Şi de-mi este iertat să pomenesc pe lângă altele şi o carte pentru facerea lumii (care deşi nu este dată în tipariu, dar s'au şi paradosit în şcoala dela Sfântagora şi să află în mâinile multora) [2]. In cartea aceea este şi cercetarea aceasta,

---

[1] Despre problema eternităţii lumii (admisă dintre creştini şi de Origen, Sinesie al Cirenaicei şi de Nemesie) şi despre polemica dintre păgâni şi creştini v. şi D. Russo, Τρεῖς Γαζαῖοι, συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας τῶν Γαζαίων, Constantinopol, 1893, p. 7 şi 24—26.

[2] Vulgaris face aluzie la prelegerile sale ţinute la Sf. Munte, când era director al şcoalei greceşti de acolo. Aceste prelegeri, cari atunci când scria către Gianet circulau în manuscris, s'au publicat pe urmă în anul 1805 supt titlu: Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, τμῆμα Β' Κοσμολογία (*Elemente de Metafizică de Evghenie Vulgaris, partea a II-a Cosmologia*). Pasagiul respectiv se află la p. 19—20. Cf. Revista din Atena Χρυσαλλίς, IV (1867), p. 104.

precât s'au putut cu amăruntul, arătată împotriva celor ce zic că lumea ar fi vecinică. In care carte afară de cuvintele lui Ochel şi ale lui Aristotel şi a altor vechi, dar încă şi câte au zis numitul Proclu, sau şi alţii mai în urma lui, toate au luat cuviincioasa lor întâmpinare, şi ca nişte pânză de painjini s'au stricat. Cu ce cuvânt dar ar voi cineva acum să trâmbiţeze în zilele noastre, că el cel întâi ar fi ieşit la lupta aceasta, ca Protesilau atuncea alergând asupra Troadii? (*Scrisoare*, p. 46 = 125-6 ed. Grigoraş).

Pe urmă Vulgaris spune că, citind opera ce i s'a trimes în dar, recunoaşte pe profesorul lui Gianet, pe *răposatul* (*cutare*) [1], atât în ce priveşte stilul cât şi în ce priveşte argumentaţia care e *leit aristotelică*, şi îşi exprimă urarea ca tratatul publicat să aducă roade şi să fie spre edificarea celor cari îl vor citi şi în primul rând acelui *ticălos şi sărac* (*cutare*) [1] căruia i s'a dedicat.

EDIŢIILE SCRISORII

Scrisoarea aceasta s'a trimes lui Gianet la 1791 Dechemvrie 3, dată care se află la sfârşitul ei p. 49 (= 133 ed. Grigoraş), dar la 1801, când Vulgaris tipărea la Viena cartea sa Ἀδολεσχία φιλόθεος (*Indeletnicire iubitoare de Dumnezeu*) în două volume, *a complectat-o* şi a publicat-o fără numele destinatarului, ca un *apendice* la al doilea volum supt titlu: Παράρτημα ἐν ἐπιστολῆς εἴδει κατὰ τοῦ τῶν Ὠκελλιτῶν συστήματος, τοῦ περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως (*Apendice în formă de scrisoare contra sistemei Ocelıştilor despre natura universului*) p. 348—392. Titlul cu care începe textul, p. 351, sună: Ἀδολέσχημα φιλοσοφικὸν ἐν εἴδει ἐπιστολῆς, ἤτοι ἀπάντησις πρὸς τὸν ἐκδόντα καὶ δῶρόν μοι πέμψαντα τὸ ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας κατὰ τὸ 1787 ἐκτυπωθὲν ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ κατὰ Ὠκέλλου τοῦ Λευκανοῦ πόνημα περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως [2] (*Indeletnicire fi-*

---

[1] Aşa e în text: *cutare*; v. mai jos p. 25.

[2] A doua ediţie a fost dată la tipar la 1858 în Ierusalim în două volume, iarăş cu Scrisoarea lui Vulgaris către Gianet ca apendice la al II-lea vol., p. 343—387. V. descrierea ambelor ediţii în Legrand-Pernot, *Bibliographie ionienne*, Paris, 1910, no. 584 şi 1971. Cartea a circulat mult în ţară fiindcă se dădea ca premiu la elevi. Un exemplar în biblioteca mea cu autograful pe foaea liminară al profesorului şcoalei greceşti din Bucureşti G. Genadie: τὸ παρὸν δέδοταί σοι, φίλτατον τέκνον Ἠλία Φ., χάρις τῆς ἐπιδόσεως σου (prezenta carte ţi s'a dat, iubite copile Ilie F., în dar pentru sârguinţa ta. G. Genadie). Pe verso se află un *ex libris* al

losofică în formă de scrisoare, adică răspuns către acela care a editat şi mi-a trimes în dar opera, tipărită în limba greacă şi franceză în Viena Austriei la 1787, împotriva lui Ocel din Lucania şi intitulată: Despre natura Universului) [1]. Cum titlul întregii opere era *Indeletnicire iubitoare de Dumnezeu*, publicând la sfârşitul ei *Scrisoarea* către Gianet, Vulgaris i-a dat şi ei ca subtitlu: *Indeletnicire filosofească.*

Am spus mai sus *a complectat-o*, fiindcă şi Scrisoarea aparte nu ca un apendice, aşa cum a fost redactată întâi şi trimisă către Gianet, ni s'a păstrat în mai multe manuscrise şi comparată cu ediţia din 1801 este mai scurtă, deşi fondul e acelaş. Scrisoarea păstrată în manuscris ne dă atât numele expeditorului Vulgaris, cât şi al destinatarului Gianet. După un manuscris miscelaneu, aflat în biblioteca sa, *Sofocle Economu* — fără să cunoască nici prima nici a doua ediţie — a reeditat *Scrisoarea* în revista din Atena Χρυσαλλίς, IV (1867), p. 96—106. Manuscrisul după care s'a publicat Scrisoarea de către S. Economu astăzi se află în Biblioteca Naţională din Atena supt No. 411, 5; v. Ἰωάννου Σακκελίωνος Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (I. Sakkelion, *Catalogul manuscriselor bibl. naţion. a Greciei*), Atena, 1892, p. 72. Sofocle Economu publicând cartea lui Nicolae Mavrocordat Ψόγος νικοτιανῆς (*Cuvânt contra nicotinei*), Veneţia, 1876, a recunoscut că *Scrisoarea* lui Vulgaris, dată de el în tipar la 1876 ca inedită, se publicase mai înainte de două ori (p. 35 notă).

Dar *Scrisoarea* lui Vulgaris a circulat în manuscris şi în ţară. Un manuscris, cuprinzând — printre alte multe scrisori de ale lui Vulgaris — şi *Scrisoarea* către Gianet, a fost în posesia cunoscutului doctor din Bucureşti *Mihail Cristarì*, care a jucat un rol însemnat în timpul revoluţiei dela 1821, v. despre el Iacovaky Rizo Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne*, Genève, 1828, p. 62—63. Dela Cristarì manuscrisul a trecut pe urmă în mânile avocatului Gheorghe Bellio (mort la 1861) şi astăzi se află în Biblioteca Naţională din Atena (necatalogat), unde l-am studiat. In susul p. 31 stă scris: Κτῆμα Μιχαὴλ Χρησταρῆ (pro-

---

lui Ilie Fotino (nepotul lui Dionisie Fotino), care a scris în limba greacă *Istoria revoluţiei greceşti dela 1821*, în parte după notele unchiului său, litografiată la Brăila în anul 1846.

[1] Am îndreptat şi modernizat traducerea titlului. Cp. titlul în vechea traducere a lui Stamatiadi, dat mai sus, p. 7—8.

prietatea lui Mihail Cristari). In adresa *Scrisorii* Gianet se numeşte : dragoman al M. S. a Rusiei (p. 715)[1].

In manuscrisul miscelaneu, care cuprinde printre altele şi corespondenţa lui *Filaret al doilea, Mitropolitul Ungrovlahiei*. există şi această *Scrisoare* a lui Vulgaris, v. N. Iorga, *Convorbiri Literare*, XXXV (1901), p. 1136, unde însă în loc de citirea : Ioan Τζυδίτος, trebue citit Τζανέτος cum stă în manuscris p. 172[2]

EVGHENIE VULGARIS
ŞI
VENIAMIN COSTACHI

Autorul scrisorii, *Evghenie Vulgaris*, a fost unul din cei mai mari învăţaţi ai Greciei moderne. Născut în Corfu la 1716, a încetat din viaţă în Petersburg la 1806.

Inzestrat din fire cu daruri intelectuale rare, după studii temeinice la universităţile din Italia şi Germania a publicat multe opere şi a contribuit foarte mult la răspândirea filosofiei moderne printre conaţionalii săi[3]. A scris opere de filosofie, matematică, cosmologie, istorie, filologie etc. şi, deşi cleric, a avut curajul să traducă în limba greacă unele din scrierile lui *Voltaire*, spaima şi ura ortodocşilor de atunci.

Logica lui, în parte după Christian Wolf (1679—1754), elevul lui Leibniz, a fost întrebuinţată drept carte didactică şi studiată cu sârguinţă în şcolile din Orientul grecesc. Dar şi în şcolile greceşti din Principate a fost întrebuinţată foarte mult. *Lambro Fotiadi*, directorul şcolii din Bucureşti, a comentat-o, iar boierul român cu cea mai temeinică pregătire filosofică şi clasică : *Grigorie*

---

[1] Despre acest manuscris v. revista din Atena Πανδώρα, IV (1853—54), p. 371—375 ; Πανδώρα, IX (1858—59), p. 279—281. Π. Καλλιγᾶ Μελέται καὶ λόγοι 2 vol. Atena, 1882—1898, vol. al II-lea, p. 209 ; K. Ἀσωπίου Περὶ ἑλληνικῆς συντάξεως, περίοδος β', Atena, 1858, p. 76—80 (introducere).

[2] Astăzi manuscrisul se află în Biblioteca Acad. Rom. no. 2233 fondul românesc. Cp. şi revista din Constantinopol : Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, XXVII (1895—99), p. 317—324, unde se descrie un manuscris cuprinzând aceeaş corespondenţă a lui Filaret. Scrisoarea către Ioan (Geanet) la p. 324, no. 167.

[3] Despre operile filosofice ale lui Vulgaris v. K. Κούμα Σύνταγμα φιλοσοφίας vol. al II-lea, Viena, 1818, p. 14 şi Ueberweg-Oesterreich, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, fünfter Teil, Berlin, 1928, p. 363—4

Brâncoveanu unul din elevii lui Lambro Fotiadi[1] — a făcut un rezumat al ei, care ni s'a păstrat în manuscris[2]. Şi din acest amănunt numai — şi sânt alte dovezi numeroase — se vede cât greşesc acei cari susţin că influenţa filosofiei germane în Principate începe dela Gheorghe Lazăr. *Logica* lui Vulgaris, dedicată lui Grigore A. Ghica-Vodă, apăruse la Lipsca în 1766!

Ecaterina a II-a, auzind multe laude despre Vulgaris, l-a invitat în Rusia şi după ce l-a cunoscut de aproape şi l-a preţuit, ridicând la rangul de arhiepiscopie eparhia Chersonului, l-a numit pe el ca cel dintâi arhiereu al acestei eparhii (1775).

După dorinţa împărătesei, Vulgaris a tradus în limba greacă modernă (despre traducerea lui Virgil v. mai sus, p. 12) *Indrumarea ei pentru alcătuirea unui cod* supt titlul: Εἰσήγησις τῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος Αἰκατερίνης τῆς Β-ας, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως (Petersburg, 1770). După această versiune a lui Vulgaris[3] s'a tradus Indrumarea în limba română supt titlu: *Invăţătura a însuşi Stăpânitoare Măriri Ecaterinii B de Toma vtori logofet*, Iaşi, 1773, cum m'am convins, comparând aceste două versiuni.

Veniamin Costachi îi preţuia foarte mult operile, dintre cari pe câteva le-a tradus în româneşte[4].

1 V. Ἀινεκκίου Στοιχεῖα λογικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας, μεταφρασθέντα ὑπὸ Γρηγορίου Βραγκοβάνου Βασσαράβα Viena, 1808, p. η'.

2 Manuscrisul Bibliotecii Naţionale din Atena no. 1140 cuprinde rezumatul lui Grigorie Brâncoveanu şi comentarul lui L. Fotiadi, v. I. Σακκελίωνος Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Atena, 1892, p. 207. Un alt manuscris e menţionat de A. Papadopulos-Kerameus în Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. κθ'.

3 Şi nu din ruseşte cum spune M. Gaster în *Chrestomaţie română*, Leipzig, 1891, I, p. LX.

4 Pentru scrierile lui, traduse în limba română v. D. Russo, *Studii şi Critice*, Bucureşti, 1910, p. 103—104.

Despre Vulgaris s'au scris multe monografii. Mă mărginesc a pomeni: Π. Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ λόγοι (*Studii şi discursuri*) 2 vol., Atena, 1882—1898, vol. al II-lea, p. 190—247. M. Γεδεών, Χρονικὰ πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Constantinopol, 1883, p. 161—174. Cu talent şi iubire a evocat viaţa lui Vulgaris şi Teotokis prietinul lor Alexandru Scarlat Sturdza în: Ἀναμνήσεις καὶ εἰκόνες, Εὐγένιος Βούλγαρις καὶ Νικηφόρος Θεοτόκης (*Amintiri şi icoane, Evghenie Vulgaris şi Nichifor Teotokis*), Atena, 1858, retipărit în a doua ediţie a cărţii Ἀδολεσχία Φιλόθεος a lui Vulgaris, Ierusalim, 1858, I, p. 1—43.

Citind *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu a celui întru sfinţiţii filosofi, prea slăvitului Evghenie,* spune Veniamin [1], *mi s'a părut a fi bine şi în patrioticeasca mea moldovenească limbă din cea elinească a o tălmăci,* şi imediat s'a pus pe lucru. Traducerea a apărut în tipografia Mitropoliei în 5 volume, primul în 1815, iar cele patru următoare în 1819.

Se vede însă că învăţatul Mitropolit, deşi ştia greceşte, nu era sigur de cunoştinţele sale în limba greacă, când era vorba de lucrări de conţinut filosofic, şi a însărcinat cu traducerea *apendicelui,* adică a *Scrisorii*-răspuns către Gianet, pe *înţeleptul dascal Stamatiadi.* De altfel el însuş cu sinceritate mărturiseşte acest lucru cu privire la o altă traducere din limba greacă a unei lucrări a lui Macreu:

> Eu, cu toate că din cea elinească am tălmăcit-o în limba patriei, nu am cutezat însă a o da în tipariu mai nainte de a să cerca şi de alt oarecarele mai iscusit în limba aceea. Aşa dar am poftit pre iubitul meu duhovnicesc fiu D. marele spatariu Gheorghie Balş, îndestul fiind împodobit şi cu glasul acela şi cu puterea condeiului, ca să o alătureze cu cea elinească, şi ce va afla nenimerit să îndrepteză [2].

Dupăce *Scrisoarea* a fost tradusă de Stamatiadi, a fost dată la tipar ca o continuare la vol. V al *Indeletnicirei iubitoare de Dumnezeu,* desigur în 1819, şi aşa se explică titlul ciudat *Atârnare în loc de scrisoare* [3]. Scrisoarea era adăogată la *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* ca un **apendice**, ca o **anexă**, nu se edita ca o carte de sine stătătoare; iată pentruce în titlul Scrisorii nu figurează nici locul, nici anul tipăririi, căci anul şi locul tipăririi erau date în ultimul volum din *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu,* Iaşi 1819, din care *Scrisoarea* făcea parte integrantă ca o *anexă* [4].

Dar cum exemplarele *Scrisorii* se tipăriseră ca broşuri aparte şi n'aveau pe ele nici o indicaţie că fac parte din *Inde-*

---

1 *Adoleshia filoteos, adecă Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu, alcătuită de arhiepiscopul Evghenie Bulgariul şi acum pre limba românească tălmăcită şi tipărită de S<meritul> V<eniamin> M<itropolitul> M<oldovei>,* Iaşi, 1815—1819, în primul vol. prefaţă (nepaginată).

2 *Serghie Macreul, Iubitoriul de înţelepciune, scoasă din elinească în limba românească de smeritul V<eniamin> C<ostachi>,* Iaşi, 1831, prefaţă (nepaginată).

3 Stamatiadi vrând să traducă cuvântul Παράρτημα (apendice, anexă), şi neposedând un termen corespunzător, a întrebuinţat cuvântul *atârnare.*

4 Stamatiadi a tradus greşit *în loc de scrisoare*; trebuia corect să traducă: *în chip, în formă de scrisoare,* cum e în original: ἐν εἴδει ἐπιστολῆς.

letnicirea iubitoare de Dumnezeu, circulau şi circulă încă ca broşuri răsleţe [1].

Prin urmare, *Bibliografia veche românească* de Bianu şi Hodoş nu trebuia s'o descrie ca o carte aparte; era de ajuns o menţiune că *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* (*Bibliografia veche*, II, p. 113, no. 867) are ca apendice *Scrisoarea*, tradusă de Stamatiadi.

Biblioteca Academiei Române posedă mai multe exemplare şi numai unul e legat la un loc cu *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu*, dar şi acela e legat greşit la un loc cu primul vol. în loc să fie legat cu vol. al V-lea [2].

Şi cel mai nedeprins ochi, dacă compară *Scrisoarea* tradusă de Stamatiadi cu *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu*: hârtia, tiparul, încadrarea paginilor etc., vede imediat că amândouă au ieşit în acelaş timp din teascurile Mitropoliei din Iaşi.

Traducătorul însă Stamatiadi nu s'a mulţumit numai cu traducerea *Scrisorii* lui Vulgaris; în ea reveneau mai multe expresiuni, termeni tehnici, nume proprii, pe cari s'a crezut dator să le lămurească. Aşa încât la traducerea Scrisorii a adăogat acele *însemnări la oarecare locuri neînţelese ale Scrisorii*, puse la sfârşitul *Scrisorii*, p. 50—134 [3], cari, se înţelege, lipsesc în originalul grecesc al lui Vulgaris. Iată pentru ce la sfârşit a pus notiţa: *s'au tălmăcit şi* s'**au adunat** *de înţeleptul dascal Petru Stamatiadi*, p. 134 (= 133 ed. Grigoraş).

Şi într'adevăr, acele *însemnări* sânt *adunate* din diferite cărţi; una cu care se încheie şirul lor (p. 112—134 = 100—132 ed. Grigoraş) e luată din broşura lui Lalande, *Réflexions sur les comètes qui peuvent approcher de la terre*, Paris, Gibert, 1773. Iată de ce la sfârşitul citaţii din Lalande, Stamatiadi a pus data şi locul originalului său franţuzesc:

1773 în Pariz [4].

---

1 Nu e adevărat că contimporanii lui Stamatiadi n'au ştiut cine e autorul cărţii. Ei au primit-o (cel puţin cei abonaţi la *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu*) ca o urmare a volumului al V-lea, deci ca o lucrare a lui Vulgaris. Şi aceşti prenumeranţi sânt mulţi, foarte mulţi: se înşiră pe cele 6 pagini dela sfârşitul volumului al V-lea!

2 Biblioteca Acad. Rom., cotat: B. V. No. 867.

3 In retipărirea sa Grigoraş *însemnările* le-a pus supt textul *Scrisorii*.

4 P. 134=132 ed. Grigoraş.

Dau mai jos începutul şi sfârşitul cărţii lui Lalande paralel cu traducerea lui Stamatiadi :

p. 5.	p. 112(=100 ed. Grigoraş).
Depuis la découverte des mouvemens et du retour des Comètes, les Physiciens ont compris qu'une multitude de corps, tournans en différens plans autour du même centre, ils pouvoient quelquefois se trouver fort près les uns aux autres.	De când s'au aflat mişcările comiţilor şi că ei să îutorc iarăşi, fizicoşii au inţeles că o mulţime de trupuri, ce să învârtesc în multe feliuri de planuri împrejurul tot aceluiaş Kentron, ar putea să se afle uneori foarte aproape unul de altul.
p. 40.	p. 134 (=100 ed. Grigoraş).
C'est ainsi que l'ordre des mouvemens célestes, tout admirable qu'il est, semble renfermer dans lui-même une cause immédiate, naturelle et nécessaire des plus énormes révolutions.	Aşa dar orânduiala mişcărilor cereşti, cu totul minunată cum este, seamănă a avea în sineşi o pricină fără altă mijlocire, firească şi trebuincioasă pentru cele mai mari prefaceri.

ceea ce a făcut pe N. Iorga să crează că răspunsul i s'a dat lui Gianet la Paris (*Istoria liter. române, secol. XVIII*, vol. II, p. 437).

PETRU STAMATIADI

Despre traducătorul Stamatiadi trebue să mărturisesc că nu pot să dau multe lămuriri. Se vede că n'a fost un învăţat de seamă şi poate n'a scris alt ceva, afară de traducerea de care e vorba mai sus. Numai odată am găsit numele lui pomenit într'o revistă grecească, care era editată în Viena de Atanasie Staghiriti subt titlu : Καλλιόπη (*Caliope*).

In primul an, din 1819, p. 33, se publică o corespondenţă din Iaşi, privitoare la şcoala greacă de acolo, unde e pomenit şi al nostru Stamatiadi ca profesor al şcoalei din Iaşi. Fiindcă revista e rară, iar corespondenţa cuprinde ştiri interesante pentru istoricul şcoalei din Iaşi reproduc o parte aci :

. . . Μετὰ τὴν τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη ἀναχώρησιν ἐπισυμβᾶσαν ἐκ τῆς τῶν καιρικῶν περιστάσεων ἀνωμαλίας, ἡ σχολὴ ἔλαβε διδάσκαλον τῆς φιλοσοφίας τὸν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Τριαντάφυλλον τὸν Τζερτζιούλην, ὅστις καὶ ἐξελληνίσατο τότε τὴν τοῦ περικλεοῦς Βολφίου Ἀριθμητικὴν καὶ Γεωμετρίαν διὰ τὰς δημοσίας αὐτοῦ παραδόσεις. Μετὰ τὴν τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἀποβίωσιν ἡ σχολὴ ἔσχε φιλοσόφους μὲν διδασκάλους Ἰώσηπον τὸν Μοισιόδακα, Προκόπιον ἱερομόναχον, Ἰωάννην τὸν ἐξ Ἀγράφων, τὸν μεταφράσαντα εἰς τὸ ἑλληνικὸν τὸ τοῦ Στεφάνου Ἐρρίκου Ἑλλη-

νο-λατινικὸν λεξικόν, Δανιὴλ ἱερομόναχον τὸν ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους, τὸν μεθερμηνεύσαντα εἰς τὸ ἁπλοῦν τὴν τοῦ Λαλὰνδ Ἀστρονομίαν καὶ ἤδη ἐσχάτως ἐκδόντα τύποις τὴν Ρουμανίαν, καὶ Στέφανον Δούγκαν, τὸν εἶτα ἡγούμενον καταστάντα τῆς ἱερᾶς μονῆς Ρακετόσσας. Γραμματικοὺς δὲ Γεώργιον τὸν Κρητικόν, Παρθένιον ἱερομόναχον ἁγιοταφίτην, Τριαντάφυλλον ἐκ Μεσσόβου, τὸν πανιερώτατον Ἀπαμείας κύριον Παΐσιον, τὸν κύριον Πέτρον Σταματιάδην καὶ ἐσχάτως τὸν κύριον Σέργιον Μυστάκαν.

(După plecarea D-lui Nichifor Teotokis, întâmplată din cauza neorânduielilor de atunci, şcoala a luat ca profesor de filosofie pe răposatul Triandafil Ţerţuli [1], care a tradus atunci în greceşte *Aritmetica* şi *Geometria* renumitului Wolf pentru prelegerile sale publice. După moartea acestui bărbat, şcoala a avut ca profesori de filosofie pe Iosif Mesiodax, pe Procopie ieromonahul, pe Ioan din Agrafa, care a tradus în greceşte Tezaurul limbii greceşti al lui Henry Etienne, pe Daniil ieromonahul din Miliès depe muntele Pelion, care a tradus în limba greacă populară Astronomia lui Lalande şi care acum în urmă a dat la lumină *Istoria României* [2], şi pe Ştefan Dunga, care pe urmă a devenit stareţ al mânăstirei Răchitoasa. Ca profesori de gramatică şcoala a avut pe Gheorghe din Creta, pe Partenie, ieromonah dela Sf. Mormânt, pe Triandafil din Meţovo, pe prea sfinţitul Mitropolit al Apamiei chir Paisie, pe *Domnul Petru Stamatiadi*, şi acum în urmă pe Domnul Serghie Mustaca).

Că Stamatiadi n'a fost un profesor însemnat reiese din faptul că nu e pomenit nicăieri printre somităţile ştiinţei greceşti, cari au ilustrat şcolile din Bucureşti şi Iaşi. Dar şi din incoerenţele şi neînţelegerile traducerii sale putem conchide că departe de a fi *un gânditor original*, bietul Stamatiadi a fost un dascăl mediocru. De multe ori fără textul grecesc traducerea sa nu se poate înţelege. Λύκη, cuvânt care însemnează *penumbră, amurg*, Stamatiadi îl confundă cu λύκειον (liceu), şcoala lui Aristotel p. 4 (= 11 ed. Grigoraş). Pasagiul :

Iar demonosul Platon (pentru sistima lui să numeşte aşa, pentru că el au făcut pre Demoni), carele la multe alte

---

[1] E vorba de cunoscutul director al şcoalei din Iaşi Nicolae Ţerţuli (Cercel), care greşit se numeşte în corespondenţă Trandafir, ale cărui cărţi pomenite mai sus ni s'au păstrat în manuscris şi se află în bibliotecile mânăstirilor dela Sf. Munte : Vatopedi supt no. 204 şi 539; Esfigmenu no. 269; Panteleimon no. 751.

[2] Daniil Filipide.

> s'au socotit a fi cel întâiu şi la aceasta s'au socotit mai ales, de au şi cunoscut un prenţip facerii lumii aceştiia, etc. p. 6 (= 11 ed. Grigoraş).

nu-l poate cineva pricepe, dacă nu recurge la originalul grecesc. Pe *Platon* Vulgaris îl numeşte δαιμόνιος, adică divin, admirabil, genial; Stamatiadi crede că Platon e numit aşa, fiindcă *a făcut pe demoni* (p. 6 = 15 ed. Grigoraş) şi ne dă cu o linişte adorabilă această lămurire în parenteză (care fireşte nu există în originalul grecesc).

IOAN GIANET
ŞI
DOROTEI DIN LESBOS

Autorul tratatului contra lui Ocel, Ion Gianet, din distinsa familie Τζανῆ (Gianì) din Mitilene[1], şi-a făcut studiile la Marea Şcoală greacă din Fanar, când profesori la acea şcoală erau printre alţii *Dorotei din Lesbos* şi *Evghenie Vulgaris.* Ştim şi din alte izvoare, dar putem deduce şi din *Scrisoarea* către Gianet, că cei

[1] Intr'una din epigramele, puse la începutul scrierei sale, *Réfutation du traité d'Ocellus*, p. 9, se cheamă chiar : Ἰωάννης Τζανῆς. Din aceeaş familie se trage şi Manoli-Vodă Gianì, despre care v. Atanasie Comnen Ipsilanti, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, Constantinopol, 1870, p. 452. Κωνσταντίου Α' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ ὑπὸ Θ. Ἀριστοκλέους, Constantinopol, 1866, p. 355. Γ. Ἀ. Ἀριστείδου Βενιαμὶν ὁ Λέσβιος, Atena, 1880, p. 98. Câteva rânduri despre Gianet a scris şi marele bard, lordul Byron, *Notes to Childe Harold, appendix to canto,* II ed., Paris, 1837, by John Galt, p. 114. Gianet închinând cartea sa lui Mavrogheni îşi dă titlul de *clucer* la 1787. Grigorie Constandà, profesor la şcoala greacă din Bucureşti, într'o scrisoare din 4 Fevruarie 1787, adresată lui Gianet, mare logofăt, scrie printre altele: m'am bucurat foarte mult. Şi cum să nu mă bucur, când văd că se cinsteşte filosofia? Nu pot să te felicit în persoană, cum se cuvenea, fiind bolnav, Ῥήγα Καμηλάρι: Γρηγορίου Κωνσταντᾶ Βιογραφία, λόγοι, ἐπιστολαί, Atena, 1897, p. 118. Desigur, imediat după apariţia cărţii, Mavrogheni, măgulit pentru dedicaţie, a răsplătit pe Gianet, şi felicitările erau pentru ridicarea lui la stepena de mare logofăt. Marele logofăt I. Gianet publică o poemă de slăvire la adresa lui Mavrogheni în Συνοπτικὴ περίληψις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων Νικολάου Π. Μαυρογένη παρὰ Μ. Περσιάνου, Bucureşti, 1789, p. 22—27 (retipărit de M. G. Antonopulos în Atena şi de E. Legrand în *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. VII, *Recueil de documents grecs*). In Τρόπαιον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, πόνημα Ἀντωνίου Μανουήλ, μεγάλου σερδάρη, Viena, 1791, Gianet publică o epigramă, p. 11. O epigramă la cartea lui Gianet, *Réfutation du traité d'Ocellus* a publicat Doctorul Dimitrie Caracaş : Ποιημάτια ἰατρικὰ, Viena, 1795, p. 238.

doi colegi din Constantinopol nu duceau casă bună. Dorotei punea mai presus ca orce studiul gramaticei şi jura pe numele lui Aristotel, Vulgaris dimpotrivă nu dădea importanţă gramaticei, ci studiului matematicilor şi preda filosofia modernă:

> Dupăce au ieşit la iveală Gassendi şi Descartes şi Galilei, Newton şi Leibniz, Wolf şi ceilalţi, prin cari filosofia astăzi a luat un avânt necunoscut până acum, şi înaintează din progres în progres, şi a îmbogăţit omenirea cu multe cunoştinţe, descoperiri şi invenţiuni nebănuite până astăzi,

cum spune în *Logica* sa, credea că e un anacronism să se întoarcă cineva la *doctrina peripatetică* şi să se mulţumească cu comentarea operilor filosofului (*Logica*, Leipzig, 1766, p. 45).

Aristotelicii, în frunte cu Dorotei din Lesbos, fiind scandalizaţi şi alarmaţi că Aristotel, idolul lor, era ameninţat cu detronarea, au reacţionat. Limba greacă veche, dar mai cu seamă limba lui Aristotel, fiind greu de înţeles, au atribuit preferinţele pentru filosofia modernă ale lui Vulgaris, care în acelaş timp dispreţuia şi gramatica, ignoranţei limbii greceşti şi au pornit o prigonire sistematică împotriva modernistului îndrăzneţ. Vulgaris, insinua Dorotei, nu numai că nu cunoaşte limba greacă, ci îşi pierde şi timpul în zadar cu elevii predând lucruri nefolositoare: aritmetică, geometrie şi în genere matematici, de cari trebue să se ocupe *băcanii*.

N'au lipsit nici scene triviale şi nedemne de filosofia, în numele căreia se puneau la cale. Se povesteşte că într'o zi au trimes lui Vulgaris, la şcoala unde profesa, un băcan ca să discute cu el probleme de aritmetică, ţinând în mână un murdar manual de aritmetică a lui Glizunios şi răspândind împrejurul lui un miros multiodor, în care nervul olfactiv putea distinge toate articolele de băcănie [1]. Scârbit de obscurantismul şi intrigile aristotelicilor, Vulgaris s'a retras dela Şcoala din Fanar.

La acest Dorotei din Lesbos, profesorul lui Gianet, face aluzie Vulgaris în *Scrisoarea* sa (p. 48 = 130 ed. Grigoraş) când zice:

---

1 'Ιωσήπου Μοισιόδακος 'Απολογία, μέρος πρῶτον, Viena, 1780, p. 81—82. Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων Εὐγ. τοῦ Βουλγάρεως ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Γ, Αἰνιᾶνος, Atena, 1833, I, p. 16 (introducere). Revista din Atena Πανδώρα, IX (1859), p. 274. Am relatat ceva mai pe larg rivalitatea dintre şcoala veche şi modernişti, fiindcă întocmai la fel s'au petrecut lucrurile şi la Iaşi pela 1780, când adversarii modernistului Mesiodax (care preda la şcoala grecească din Iaşi filosofie şi matematici) spuneau ca să-l discrediteze: vreţi aritmetică? Iată băcanii dimprejurul mânăstirei Trei Sfetitele; luaţi-i pe ei ca profesori, dacă doriţi să învăţaţi aritmetică în scurt timp şi bine, 'I. Μοισιόδακος 'Απολογία, p. 81, n. 1.

Mi s'au părut a vedea pe însuşi răposatul dascalul dumitale (**cutare**) [1], scriind acest feliu, atât la ţesătura cuvântului cât şi la prinţipurile învăţăturilor şi la judecăţile minţii şi la chipul şi forma filosofiei, care este însemnată după tiparul lui Aristotel, măcar că vorbeşte împotriva părerii lui Aristotel. *O fiule, cu adevărat copil eşti al lui Eachid celui cu minte înaltă, pentru aceea îi sameni lui şi la sufletul cel mare, şi la chip şi la mărime şi la îndrăzneală şi la înţelepciune.*

Scriind cele de mai sus Vulgaris critică pe Gianet că tot la Aristotel şi la Dorotei a rămas şi citând câteva versuri din Quintus din Smirna (în cari Neoptolem se slăveşte ca egal cu tatăl său Ahile), ironizează atât pe fostul său rival Dorotei cel *cu mintea înaltă*, cât şi pe odrasla lui aristotelică, care îi seamănă magistrului — ca Neoptolem lui Ahile — şi *la sufletul cel mare şi la chip şi la mărime şi la îndrăzneală şi la înţelepciune*, luând astfel o răzbunare postumă [2].

Aşadar cartea : **Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului Ochelliştilor**, *cu subtitlul* **îndeletnicire filosofească** *nu e o carte de sine stătătoare, ci o anexă la Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu a lui Vulgaris, tradusă în limba română şi publicată în 1815—1819 în Iaşi. Laudele adresate lui Stamatiadi de Dragomirescu, Grigoraş, Adamescu şi Constantinescu-Iaşi se cuvin autorului Scrisorii Evghenie Vulgaris, nu traducătorului Petru Stamatiadi, nici marelui boier Scarlat Sturdza, care nu e cu nimic vinovat pentru încurcătura vânătorilor de descoperiri senzaţionale, încurcătură pe care cred că am lămurit-o prin cele de mai sus.*

Bucureşti D. Russo

---

1 Şi mai departe (p. 49 = 132—3 ed. Grigoraş) vorbeşte de : *ticălosul şi săracul* (**cutare**) răposatul, unde e vorba de Mavrogheni, de curând decapitat. Numele *Dorotei* şi *Mavrogheni* în ediţia din 1801 Vulgaris le-a indicat cu iniţialele D... şi M..., Petru Stamatiadi a pus în locul iniţialelor *cutare*, pecând în *Scrisoarea*, publicată de S. Economu în Χρυσαλλίς, IV (1867), p. 104 şi 105 (v. mai sus p. 6) se dau amândouă numele în întregime.

2 Despre Dorotei din Lesbos mă mărginesc a trimite la Iken, *Leukothea*, Leipzig, 1825, I, p. 214—233 ; revista Χρυσαλλίς, IV (1867), p. 104—5 ; M. Γεδεών Χρονικὰ πατριαρχικῆς ἀκαδημίας, Constantinopol, 1883, p. 142—44 ; Lord Byron, *The Complete Works*, Paris, 1837, p. 114.

Manuscrisul Acad. Rom. 141, fondul grecesc, conţine unele din operile lui. La 1793 Dorotei cere prin mijlocirea patriarhiei din Constantinopol dela Mitropolitul Filaret al II-lea un manuscris grecesc, care i s'a trimes, v. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογ. Σύλλογος XXVII (1895—1899), p. 320 No. 59 şi 63, cp. şi N. Iorga, în *Convorbiri literare*, XXXV (1905), p. 1004.

RÉSUMÉ

UNE LETTRE D'EUGÈNE VULGARIS ADRESSÉE À JEAN ZANETTI CLOUTSCHIAR, TRADUITE EN ROUMAIN PAR PETRU STAMATIADI EN 1819

Les professeurs Em. Grigoraş et M. Dragomirescu dénichant un livre roumain oublié, intitulé :

APPENDICE
EN FORME DE LETTRE
CONTRE LE SYSTÈME DES OCELLISTES
DE LA NATURE DE L'UNIVERS [1]

(sans lieu ni date), ont cru avoir fait une découverte sensationnelle. Comme à la fin du livre se trouve cette notice : *traduit et compilé par le savant maître Petru Stamatiadi*, prenant pour auteur du livre son traducteur Stamatiadi, et s'appuyant sur les dates : *1791* et *1773. Paris*, qui se trouvent aux pages 49 et 134, mais qui n'ont rien à voir avec le lieu et la date de la publication, ils soutiennent que le livre a été écrit au XVIII-e siècle, et que son auteur Stamatiadi l'a écrit alors qu' il y avait sans doute dans le pays un mouvement philosophique important et des penseurs roumains qui prennent position contre les plus grands philosophes étrangers (*Viitorul* du 8 février 1924 ; *Viaţa Românească*, XVI (1924), vol. 57, p. 227—235).

Après la découverte, Grigoraş a réimprimé le livre [2] et, considérant le nom de Stamatiadi comme un pseudonyme, il prétend que l'auteur véritable est le boyard *Scarlat Stourdza*. Son raisonnement est le suivant : l'auteur du livre affirme qu'il se trouvait à Leipzig au moment où la traduction de l'ouvrage d'Ocellus avait fait éclater un scandale mondial (p. 4) ; d'autre part, les registres de l'Université de Leipzig mentionnent Scarlat Stourdza parmi les étudiants roumains, qui fréquentent cette institution en 1771. Pour ces raisons, il identifie Stamatiadi avec Scarlat Stourdza

[1] Voir ci-dessus le titre roumain, p. 7—8.

[2] Sous un nouveau titre : *Genèse, démonstration scientifique de Petru Stamatiadi (1791), publié de nouveau avec une introduction et un lexique* par Em. Grigoraş, Bucarest, 1925.

(*Adevărul* (Bucarest) du 14 juillet et du 23 décembre 1928, du 28 mars et du 18 avril 1929).

Dans le présent article j'essaierai de montrer : quel en est le véritable auteur ; quand et où le livre a été imprimé ; ce que veut dire le singulier titre *Atârnare*[1] ; ce que représentent les dates de 1791 et de 1773 (p 48 et 134 = 133 et 132 de l'éd. Grigoraş) ; quels sont les personnages auxquels il est fait allusion dans le livre (*un tel*) p. 48 (= 130 et p. 49 = 132 de l'éd. Grigoraş).

L'AUTEUR DE LA LETTRE EST EUGÈNE VULGARIS

Si l'on regarde de près le lexique de la *Lettre* et la construction de la phrase, on voit aisément qu'il s'agit d'une traduction faite d'après un texte grec. En effet les mots grecs fourmillent dans le texte. Sans doute pourrait-on expliquer leur présence en supposant que l'auteur, en l'absence d'une langue philosophique formée, aurait emprunté au grec les termes spécifiques. Mais les constructions purement grecques, les mots grecs que l'auteur emploie sous leur forme grecque, les contresens qu'il fait lorsqu'il les traduit entre parenthèse[2], ne permettent pas de douter que nous avons affaire à une pure et simple traduction de la langue grecque. Mais il y a plus : le contenu de la *Lettre* pourrait même nous en laisser deviner l'auteur. À la page 4 (= 10 de l'éd. Grigoraş) l'auteur dit : *quand l'édition de Maro, à laquelle je travaille assidûment, m'en laissera le loisir, je lirai les sophismes d'Ocellus.* Or, nous savons avec précision que Vulgaris préparait juste à ce moment la traduction des oeuvres de Virgile. À la page 4 (= 10 de l'éd. Grigoraş) l'auteur nous informe que, *séjournant à Leipzig, il a lu Ocellus dans la traduction du marquis d'Argens, parue depuis peu* (le livre de d'Argens a paru à Berlin en 1762), et nous savons que Vulgaris s'était rendu à Leipzig en 1763, pour y publier ses ouvrages[3].

Mais pourquoi recourir à des déductions, quand nous avons le corps du délit lui-même, le livre d'après lequel Stamatiadi a fait sa traduction et qui porte le vrai nom de l'auteur.

---

1 Dans ce qui suit j'emploierai à la place du titre : *Atârnare* etc., le titre de *Lettre*, parce qu'il s'agit en réalité d'une lettre, comme on le verra plus loin.

2 Voir plus loin, p. 30.

3 Voir ci-dessus, p. 12, note 2.

ZANETTI CONTRE OCELLUS
LA LETTRE DE VULGARIS

En 1787 Jean Zanetti Cloutschiar publia à Vienne un livre rédigé en grec et en français, intitulé : *Réfutation du traité d'Ocellus de la nature de l'Univers.* Il en envoya un exemplaire en hommage au savant grec Eugène Vulgaris, son ancien professeur. Vulgaris par une lettre *datée de* 1791 lui répondit en l'en remerciant. Mais en même temps, il le critiquait âprement et montrait que Zanetti n'était pas le premier qui eut réfuté Ocellus, comme il ose le prétendre. Beaucoup d'autres, dont il énumère les noms, l'avaient déjà fait avant lui.

Quand Vulgaris, en 1801, imprimait à Vienne son Ἀδολεσχία φιλόθεος en deux volumes, il publia en même temps sa *Lettre* en *appendice* au second volume (p. 348—392). Une seconde édition parut à Jérusalem en 1858, toujours avec la même *Lettre* en appendice au second volume (p. 343—387). Mais on possède également la *Lettre* seule en manuscrit. Sans connaître les éditions de Vienne et de Jérusalem, Sophocles Oeconomu l'a publiée comme inédite dans la revue athénienne Χρυσαλλίς, IV (1867), p. 96—106, d'après un manuscrit qui se trouve actuellement à la Bibliothèque Nationale d'Athènes, no. 411,5. La *Lettre* existe encore à cette même Bibliothèque Nationale d'Athènes dans un autre manuscrit (non catalogué) [1], autrefois propriété du docteur M. Christari, ainsi que dans le manuscrit de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, no. 2223, fond roumain, p. 172.

EUGÈNE VULGARIS ET VENIAMIN COSTAKI

L'auteur de la *Lettre*, Eugène Vulgaris (1716—1806), l'un des plus grands savants de la Grèce moderne, a écrit beaucoup d'ouvrages dont certains ont même été traduits en roumain (cf. D. Russo, *Studii şi Critice*, Bucarest, 1910, p. 103—104).

Sa *Logique* (Leipzig, 1766 in—8⁰, 586 p.) a été commentée par *Lambro Photiadi*, directeur du Collège de Bucarest (1792—1805) [2], et resumée par *Grégoire Brancoveanu* [3]. D'autre part, le

[1] Pour ce manuscrit voir ci-dessus, p. 17, note 1.

[2] Voir la revue Ἑρμῆς ὁ Λόγιος, 1 (1811), Vienne, p. 83—84.

[3] Le manuscrit de la Bibliothèque Nationale d'Athènes no. 1140 contient le résumé de Brancoveanu et le commentaire de Photiadi.

livre de l'impératrice Catherine II : *Instruction pour la commission chargée de dresser le projet d'un nouveau Code des lois*, traduit par Vulgaris du français en grec moderne (Saint-Pétersbourg 1770) a été traduit en roumain d'après la version même de Vulgaris par *Thomas* logofăt (Iassy, 1773).

Veniamin Costaki, métropolitain de Moldavie (1803—1843), un admirateur de Vulgaris, a traduit entre autres ouvrages de cet auteur son Ἀδολεσχία φιλόθεος et l'a publié à Iassy, 1815—1819. Mais *l'appendice*, qui se trouvait à la fin de l' Ἀδολεσχία (c'est à dire la *Lettre* de Vulgaris à Zanetti) avec ses discussions abstraites et ses subtilités philosophiques, était difficile à traduire. Sentant sans doute que ses connaissances en grec étaient insufisantes, Costaki demanda à P. Stamatiadi de traduire la *Lettre*. Après la traduction la *Lettre* fut imprimée en brochure séparée avec le titre : *Atârnare în loc de scrisoare asupra tarafului Ochelliştilor pentru firea a toată lumea* titre qui traduit celui de l'original grec : Παράρτημα ἐν ἐπιστολῆς εἴδει κατὰ τοῦ τῶν Ὠκελλιτῶν συστήματος τοῦ περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως (*Appendice en forme de lettre contre le système des Ocellistes De la nature de l'Univers*).

Stamatiadi, voulant traduire le mot παράρτημα en roumain et ne possédant pas de terme correspondant, a employé le mot *atârnare* (dépendance).

Cette *Lettre*, ou pour mieux dire cet appendice, n'est autre que le livre de grande valeur découvert par Em. Grigoraş et M. Dragomirescu, qui l'ont pris sans raison pour une oeuvre originale. La brochure ne porte pas d'indication de lieu ni de date, parce qu'elle figure dans le livre principal : *Iassy 1819*, dont elle n'est que l'appendice.

Mais Stamatiadi ne s'est pas contenté d'une simple traduction. Pour expliquer les parties difficiles du texte, il a ajouté certains éclaircissements et commentaires. Voilà pourquoi on a mis à la fin la notice : *tradult* **et compilé** *par le savant maître Petru Stamatiadi*.

Ces notes explicatives sont empruntées à différents livres. L'une est empruntée à l'ouvrage de Lalande : *Réflexions sur les comètes qui peuvent approcher de la terre*, Paris, 1773. C'est la raison pour laquelle, à la fin de sa citation de Lalande (p. 134=132 de l'éd. Grigoraş) Stamatiadi a mis la date et le lieu de son original français : *1773 în Pariz*, ce qui a fait croire à N. Iorga que la réponse a été donnée à Zanetti à Paris même (*Histoire de la littérature roumaine du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1901, vol. II, p. 437, en roumain).

PETRU STAMATIADI

Il semble que Petru Stamatiadi n'ait pas été un grand savant. Je l'ai rencontré une seule fois mentionné comme *professeur de grammaire* dans une correspondance de Iassy, relative au Collège de la ville, publiée dans la revue grecque de Vienne Καλλιόπη I (1819), p. 33 [1]. Qu'il n'ait pas été un *penseur original*, cela ressort de la simple lecture de sa traduction incohérente et pleine de contresens. Stamatiadi confond le mot λύκη (qui revient dans notre texte p. 4 = 11 de l'éd. Grigoraş avec l'acception de : aube, crépuscule, lumière faible) avec λύκειον (l'école d'Aristote). Vulgaris donne à Platon l'epithète de δαιμόνιος (divin, merveilleux, génial) ; Stamatiadi croit qu'il est qualifié ainsi parce qu'il a créé les démons (p. 6=15 de l'éd. Grigoraş) et il donne entre parenthèses avec une admirable sérénité cet éclaircissement qui n'existe naturellement pas dans l'original grec.

JEAN ZANETTI
ET
DOROTHÉE DE LESBOS

Zanetti, issu de la famille distinguée des Τζανή de Lesbos, a fait ses études dans la Grande École du Phanar vers 1760. A cette époque elle avait entre autres, comme professeurs, Dorothée de Lesbos et Eugène Vulgaris. Le prince Mavroghéni (1786—1790) l'éleva du rang de cloutschiar à celui de grand logofăt. En cette qualité, il signe un poème de louanges, adressé à Mavroghéni Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων Νικολάου Π. Μαυρογένη παρὰ Μ. Περσιάνου, Bucarest, 1789, p. 22—27.

Dorothée enseignait à l'Ecole du Phanar la philosophie péripatéticienne, et il mettait au-dessus de tout l'étude de la grammaire. Vulgaris au contraire n'accordait pas une grande importance à la grammaire, mais à l'étude des mathématiques et, considérant le péripatétisme comme un anachronisme, il enseignait la philosophie moderne. De là une rivalité mortelle entre l'aristotélicien Dorothée et le moderniste Vulgaris. A l'instigation de Dorothée, des intrigues furent même ourdies, des scènes

---

[1] Voir ci-dessus, p. 21, où se trouve publiée la correspondance en langue grecque.

provoquées contre Vulgaris, choses indignes de la philosophie au nom de laquelle elles étaient organisées[1].

C'est à ce Dorothée que fait ironiquement allusion Vulgaris quand il dit dans sa *Lettre* : *il m'a semblé voir feu votre professeur lui-même* (*un tel*) p. (48 = 130 de l'éd. Grigoraş).

L'autre personnage auquel il fait allusion en le nommant toujours *un tel* (p. 49 = 132—3 de l'éd. Grigoraş) est le Prince Mavroghéni.

Et maintenant concluons :

L'Appendice en forme de lettre contre le système des Occlistes *n'est pas un ouvrage indépendant mais, comme son nom l'indique, un appendice à l'* Ἀδολεσχία φιλόθεος *de Vulgaris, traduit en roumain et publié à Iassy en 1815—19. Les éloges adressés par M. Dragomirescu et Em. Grigoraş à Stamatiadi doivent aller au véritable auteur de la Lettre, Eugène Vulgaris, et non pas au traducteur Petru Stamatiadi, ni au boyard Scarlat Stourdza, qui n'est en rien responsable des errements de chercheurs de découvertes sensationnelles.*

---

[1] Voir des détails sur l'antagonisme qui existait entre péripatéticiens et modernistes dans les ouvrages cités ci-dessus, p. 24, note 1.

SUR LES SOURCES DU CODE CALLIMAQUE

SOMMAIRE : Questions relatives au Code. — I. Description du Code. — II. Quel en est l'auteur. — III. La traduction en Moldave. — IV. Les sources du Code : A. D'après l'examen du Code lui-même. — B. D'après les chrysobulles de Callimaque. — C. D'après les contemporains du Code. — V. Callimaque dissimule-t-il les sources et pourquoi ?

Le Code Civil Moldave de 1817, appelé aussi Code Callimaque, du nom de son éditeur, le Prince de Moldavie Phanariote, est le plus intéressant de tous ceux qui au début du XIX-e siècle s'inspirèrent plus ou moins — quand ils ne les copiaient pas — du Code Civil Français ou du Code Civil Autrichien.

Le Code Civil Moldave est une copie du Code Civil Général Autrichien de 1811, et ce n'est que dans le droit de famille et le droit successoral qu'il lui substitue avec habileté des dispositions tirées du droit byzantin.

Cependant le Code Moldave a été considéré par Zachariae von Lingenthal, même dans la partie, de beaucoup la plus étendue, où il copie le Code Autrichien, comme la dernière étape de l'évolution du droit gréco-romain.

Cette erreur, générale du reste lors de l'apparition du Code, est due pour une grande part à la manière dont s'exprime Callimaque lui-même. Nous verrons plus tard les raisons d'être de ce procédé ; elles sont de nature, d'après notre avis, à intéresser même l'histoire de la législation en général.

Une seconde question qui n'est pas encore suffisamment éclaircie est celle de la personne qui rédigea le Code Moldave. Ce fut assurément un juriste de grande valeur. On cite le transylvanien Christian Flechtenmacher et le grec Ananias Kouzanos. Mais lequel des deux fut l'auteur principal, et quelle fut la part du collaborateur ?

Enfin, le Code Moldave tient une place particulière dans l'histoire du droit grec moderne, qui présente un grand nombre de points communs avec l'histoire du droit roumain. Ce Code, ainsi que le Code Civil Valaque paru presque à la même époque, a été écrit en langue grecque, langue dans laquelle étaient rédigés sous les Princes Phanariotes les textes des lois et des décrets dans les deux Principautés. De tous ces textes grecs le Code Moldave se distingue par le fait qu'il constitue le premier texte législatif écrit dans la langue qui devint, à partir du temps de l'écrivain grec Coray, la langue néo-hellénique officielle A ce point de vue et considérant d'autre part la valeur intrinsèque du Code Moldave, il est vraiment à déplorer, ainsi que Zachariae le souligne à maintes reprises, [1] que la Grèce après son indépendance n'en ait pas fait son droit civil.

Je me suis occupé du Code Moldave en 1917 à l'occasion du centenaire du mouvement de codification grecque en Roumanie, dans une communication faite devant la Société des sciences sociales et politiques d'Athènes, dont je n'ai publié qu'un résumé. [2]

Depuis lors, les problèmes créés par le Code Moldave ont été considérablement élucidés par les travaux de M. André Rădulescu, qui a utilisé de nouvelles sources roumaines. Je n'ai pu me servir que de sa récente et savante étude [3] sur les origines du Code Moldave communiquée à l'Académie Roumaine en 1927 et qui éclaire d'un jour nouveau les questions relatives aux rédacteurs du code, à ses sources et à l'attitude de Callimaque quant à celles-ci.

A côté des sources roumaines une place à part doit être reconnue aux informations grecques qui sont contenues dans cette même édition du Code Moldave. Leur examen en rapport aux sources roumaines contribuerait, à mon avis, à l'éclaircissement de certains points de l'histoire du droit gréco-roumain aux débuts du dix-neuvième siècle.

---

1 Zachariae von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-roemischen Rechts*, 3. A. (1892), p. XVII, 185.

2 Πρόοδος, journal d'Athènes, 22 avril 1917.

3 A. Rădulescu, *Isvoarele Codului Callimach, Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. III, VIII, p. 63 et suiv. (avec un résumé français).

I.

Le Code Civil de la principauté de Moldavie (πολιτικὸς Κῶδιξ τοῦ Πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας) promulgué le 1-er juillet 1817, fut imprimé à Jassy in-folio, en quatre parties, de pagination indépendante, et sous couvertures spéciales, particularité qui indique une impression hâtive et simultanée de ces quatre parties. D'autre part, du fait que les couvertures des deux premières parties portent la date de 1816 tandis que celles des deux dernières, ne contenant que les 202 dernières articles, portent la date de 1817, on doit en conclure que le Code était presque achevé dès 1816.

Les trois premières parties correspondent aux trois divisions du Code Autrichien. A la fin de la première partie il y a un chrysobulle de Callimaque qui institue les tribunaux de tutelle prévus par son Code. Le chrysobulle porte la date de juin 1817 ; mais il est curieux d'observer qu'il est inséré à la fin de la première partie datée de 1816. La quatrième partie de p. 99 comprend un index alphabétique détaillé et un glossaire des mots nécéssitant une explication, très importante pour l'histoire du Code.

Après une dédicace du Prince Scarlat Callimaque à son père Alexandre, suit le chrysobulle d'introduction comprenant une histoire synoptique du droit moldave et un exposé sur les sources du Code. Une traduction allemande de ce chrysobulle a été publiée par Zachariae dans la préface de la deuxième édition de son histoire. La dédicace nous apprend que l'idée d'un code avait été conçue par Alexandre Callimaque, père du prince ; le chrysobulle, d'autre part, nous informe que cette idée fut mise en exécution par son fils Scarlat dès que celui-ci monta sur le trône moldave (1812). Il s'en suit que l'élaboration de l'oeuvre ne prit pas plus de quatre années de travail.

La dédicace ainsi que les deux chrysobulles sont écrits dans le style byzantin qui est celui des Novelles de Léon, auxquelles des passages entiers sont empruntés. Sous Scarlat Callimaque tous les chrysobulles étaient, parait-il, écrits dans ce style. Deux autres chrysobulles en date de mars et de juin 1818, publiés dans le journal néo-hellénique de Vienne, Λόγιος Ἑρμῆς (années 1818, p. 150 et 275), et contenant un don annuel en faveur de la rédaction du journal et du nouveau gymnase grec de Smyrne, sont rédigés dans un style byzantin, bien plus attique que les deux chrysobulles du Code.

Après ces textes commence le texte néo-hellénique du Code, comprenant 1973 articles, tandis que le Code Autrichien n'en comporte que 1502. Cette différence est due à ce que bien des articles du Code Autrichien ont été divisés, en sorte que d'un article de ce dernier on a pu tirer deux et parfois trois articles du Code Moldave.

A certains articles sont joints des commentaires (σχόλια), imprimés en petits caractères, 81 en tout. Certains d'entre eux ne sont que des textes de loi au sens propre du mot et viennent compléter les articles. Tels sont les commentaires no. 13, 55, 56, 57, etc. D'autres contiennent des exemples destinés à faciliter l'interprétation des articles, des renseignements historiques comme le commentaire no. 48 qui expose l'histoire des fidéicomis tirée des Instituts de Théophile (2, 23 § 1). D'autres enfin donnent une explication scientifique du sens de la loi sans que le législateur ait voulu leur donner, à notre avis, force de loi. Je cite parmi les commentaires de cette dernière catégorie le commentaire no. 15, qui explique l'abus du pouvoir paternel dont traite l'article 234, qui correspond au fameux article 178 du Code Autrichien et constitue dans cette législation la base de la protection des mineurs. Tel est encore le commentaire no. 226 de l'article 405 (Code Autrichien, article 308) qui explique la différence entre les droits réels et les droits personnels. Les commentaires de cette catégorie ont été empruntés, sans doute, à des livres de doctrine sur le Code Autrichien.

L'oeuvre se termine par l'index alphabétique des matières, déjà mentionné. Cet index contient, en plus, des observations juridiques et littéraires sur les institutions du Code et surtout des comparaisons avec le droit grec ancien, des renvois aux Basiliques indiquant le volume et la page de l'édition Fabrot, la seule existante alors, au Jus graeco-romanum de Léonclavius, aux Leges Atticae de Petit, à des auteurs grecs contemporains comme par exemple à la Logique d'Eugène Vulgaris et à des auteurs grecs anciens tels que Plutarque, Aristote, Hippocrate, Démosthène, etc. Il est difficile d'établir si l'auteur connut tous ces auteurs directement ou bien par les oeuvres de Coray dont il emprunte des passages entiers en les citant scrupuleusement. Il se sert surtout du livre de Beccaria sur les délits, traduit par Coray, auquel ce dernier avait ajouté d'abondantes notes explicatives. Enfin l'index contient des explications de mots en les traduisant soit en néo-hellénique vulgaire, soit en moldave (caractères anciens), en français ou en italien, soit enfin en turc.

A la fin de l'index il y a un sceau rouge, une phrase manuscrite et une signature :

Κατ' ἐπιταγὴν ὑψηλὴν ἐπιθεωρήσας ὑπογράφομαι, Ἀνανίας Κουζάνος, Νομοφύλαξ.

Par ordre suprême, ayant contrôlé, je signe : Ananias Kouzanos, Nomophylax.

Le titre Nomophylax, [1] par lequel Kouzanos signe le Code, est un titre byzantin, qui au début signifiait professeur de droit (διδάσκαλος νόμων). Tel fut Jean Xiphilinos, nommé professeur à la Faculté de Droit (διδασκαλεῖον νόμων), fondée à Constantinople en 1044 par l'empereur Constantin le Monomaque. Quand la Faculté cessa d'exister, le Nomophylax fut maintenu comme officier de la Cour dont les attributions nous sont inconnues. Le titre était aussi porté par Constantin Harménopoulos, ce qui prouve qu'il continuait à signifier „jurisconsulte". On doit remarquer que Ananias Kouzanos était compatriote du premier Nomophylax, Jean Xiphilinos.

II.

Ananias Kouzanos fut celui qui *écrivit* le Code Moldave en entier ; c'est un fait indiscutable : un Grec seul aurait pu manier avec tant d'adresse la langue attico-byzantine et la langue néo-hellénique et seul encore qui aurait pu créer des termes juridiques néo-helléniques si adéquats qu'on les chercherait en vain dans les sources byzantines.

Toutefois, bien plus délicate est la question de savoir si ce fut seul Kouzanos qui *élabora* le Code.

D'après Neigebauer (Blaramberg, *Institutions* etc., p. 756) le Code Moldave a été rédigé par le jurisconsulte transylvanien Flechtenmacher et le grec Ananias (Kouzanos), en langue grecque.

D'après Alexandresco (*Droit ancien et moderne de la Roumanie*, p. 481 et suiv.) le Code Callimaque a été élaboré par le jurisconsulte Ananias Kouzanos en langue grecque et traduit en roumain, en 1831, par les trois jurisconsultes Flechtenmacher, Bojinka et Assaki.

Enfin d'après M. Rădulescu, qui a utilisé de nouvelles

---

[1] Sur le titre Νομοφύλαξ voir *J. Balaoritis* Ἰωάννης ὁ Νομοφύλαξ καὶ ἡ περὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς Νεαρὰ Κωνστ. τοῦ Μονομάχου dans Ἐφημερὶς Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Νομολογίας, V (1885), p. 328 et suiv.

sources roumaines, seul Flechtenmacher (docteur en droit de Vienne, maître de latin à l'école Princière de Jassy) doit être considéré comme l'auteur ou en tout cas comme celui qui a joué le rôle le plus important dans l'élaboration du Code, bien qu'il n'en ait pas rédigé seul le projet (*loc. cit.*, p. 64, 71).

Quant aux sources grecques, relatives à la personne de l'auteur, je ne connais que l'index alphabétique du Code. D'après les indications que Kouzanos donne par endroits dans l'index, on a l'impression que lui seul élabora le Code, car il parle de lui comme l'aurait fait tout auteur parlant de sa propre oeuvre.

Ainsi au mot χωραρχία, où il nous apprend qu'il est originaire de Trébizonde : „Χωραρχίαν *j'ai nommé* (dans le code) le département........ Quelques-uns de nous l'ont appellé νομόν, d'autres θέμα, comme C. Porphyrogénète qui a divisé l'empire des Grecs en 29 départements, l'Asie Mineure en 17 ; il y énumère comme huitième θέμα *ma patrie* Chaldia, dont Trébizonde est la métropole..."

Au mot ἀμφιθαλής, expliquant la différence de ce terme dans le grec ancien et dans le byzantin récent (avec renvoi aux Basiliques 45, 3, 8 schol. 5, 6, 7) il dit : c'est dans le dernier sens que „suivant l'usage, *je me suis moi aussi* servi des termes ἀμφιθαλής, ἑτεροθαλής dans *le présent code*" (ὡς μετεχειρίσθην αὐτὰς καὶ ἐγὼ ἐν τῷ παρόντι Κώδικι διὰ τὴν συνήθειαν).

Enfin, interprétant le terme ἐπωνυμία en néo-hellénique et en roumain il donne comme exemple son propre nom : Ἐπωνυμία, τὸ ἐπάνω εἰς τὸ κύριον ὄνομα ἄλλο ὄνομα, ἐπινόμιον, σκλητάδα, οἷον Κουζάνος.

En ce qui me concerne, je ne connais de Kouzanos que sa patrie et, en plus, qu'en 1800 il était maître en Moldavie (διδάσκαλος ἐν Μολδαβίᾳ), résidant à Jassy. Il est qualifié comme tel dans le catalogue des abonnés de Πηδάλιον, paru à Leipzig en 1800, témoignage que m'a indiqué mon collègue, M. Bees.

III.

Pendant les seize premières années de son apparition, le Code Moldave ne fut appliqué que d'après son texte grec. Il ne fut traduit et publié en langue roumaine qu'en 1833.

Cependant si nous prêtons foi au chrysobulle de Callimaque, le Code avait été traduit dans la langue du pays, la langue moldave, avant le 1-er juillet 1817 : Οὕτω μὲν οὖν πέρας ἔσχεν ὁ ἡμέ-

τερος οὗτος πολιτικὸς τῶν Νόμων Κῶδιξ, συνταχθεὶς ἀναγκαίως τῇ ἐπιχωριαζούσῃ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐξ ἧς *εἶτα μετηνέχθη καὶ εἰς* τὴν ἐγχώριον.

Comment pourrait-on expliquer cette assertion?

Il semble que Callimaque avait pris de bonne heure des dispositions pour l'élaboration d'une traduction. Dans le journal néo-hellénique de Vienne Φιλολογικὸς Τηλέγραφος du 1-er juillet 1818, on trouve des informations provenant probablement de Jassy, intitulées „De la littérature des Daces", relatives à des éditions en langue moldave récemment parues ou qui allaient paraître. Parmi ces informations on lit que le prince Callimaque a désigné „le grand Vornic M. Michel Stourza, le grand Postelnic M. Alexandre Beldiman et le maître du latin dans l'école princière (de toute évidence il s'agit de Flechtenmacher), pour traduire dans le dialecte des Daces les lois locales qui, sous peu, sortiront des presses". [1] Ces lois locales ne sont autres, me semble-t-il, que le Code Moldave lui-même en néo-hellénique paru une année auparavant, malgré l'information qui annonce que celles-ci sortiront bientôt des presses. Nous pensons qu'il ne peut s'agir d'une erreur d'expression; de sorte que l'édition qui devra sortir bientôt des presses, concerne la traduction. Car c'est de celle-ci qu'était chargée la commission qui venait d'être nommée. Elle ne pouvait donc être, à ce moment-là, sous presse. Il y aurait lieu de supposer que le journal de Vienne avait inséré une ancienne information qui se rapportait à des faits datant du temps où l'impression du Code n'était pas encore terminée. Une telle explication nous donnerait la certitude que la commission de traduction avait été formée avant l'édition du Code, en sorte que l'on pourrait considérer l'assertion de Callimaque comme ayant été faite avec le ferme espoir que la traduction du Code serait terminée dans un très bref délai par la commission nommée.

D'ailleurs, en affirmant ce qui précède, Callimaque évite de se contredire. En effet, dans son chrysobulle, il parle de la nécessité de rédiger les lois, dans la langue du peuple, dont elles

---

[1] «Εἴδησις περὶ τῆς τῶν Δακῶν φιλολογίας: ὁ Αὐθέντης πάσης Μολδαβίας Ἰ. Σκαρλᾶτος Καλλιμάχης... ἐδιώρισε τὸν μέγαν βόρνικον κὺρ Μιχαλάκην Στούρζαν, τὸν μέγαν ποστέλνικον κὺρ Ἀλέξανδρον Μπελδιμᾶν καὶ τὸν ἐν τῷ αὐθεντικῷ σχολείῳ διδάσκαλον τῆς Λατινικῆς γλώσσης νὰ μεταγλωττίσωσι τοὺς τοπικοὺς νόμους εἰς τὴν τῶν Δακῶν διάλεκτον, οἵτινες ἐντὸς ὀλίγου θέλουσιν ἐκβῇ ἐκ τῶν πιεστηρίων». Sur les journaux grecs de Vienne voir la belle étude de M. D. Rousso dans l'«Ἐλεύθερον Βῆμα», journal d'Athènes, 25 Novembre 1928 et suiv.

règlent les destinées. Le fait, dit-il, que sous mes prédécesseurs les lois étaient écrites dans une langue qui n'était qu'à la portée d'un petit nombre (le grec ancien et le latin) fut la cause principale du mauvais état des choses de la justice, car, ajoute-il, τὸ ἀλλότριον καὶ ἄηθες τῆς γλώσσης, ᾗ πού τις τῶν νεωτέρων φησὶ σοφῶν, [1] περιορίζον ἐν ὀλίγοις τὴν τῶν Νόμων γνῶσιν ἐκ τῆς θελήσεως ἐκείνων ἀναρτᾶσθαι τὸν λαὸν κατεπείγει.[2]

IV.

Si l'on voulait maintenant déterminer quelles ont été les sources auxquelles ont puisé les auteurs du Code Moldave, on se trouverait devant trois réponses différentes : Autres sont les sources auxquelles conduit l'examen du Code lui-même, autres sont d'après les attestations officielles de Callimaque, autres sont enfin suivant les témoignages des contemporains.

A) Une étude sommaire du Code dans son ensemble conduit, me semble-t-il, à la conclusion suivante :

1. La rédaction des deux dixièmes environ du texte ne répond à aucun des Codes alors connus de l'Occident. Ce texte se rapporte plus ou moins au droit des esclaves, à la constitution du mariage, au divorce et à ses conséquences, à la constitution ab

---

[1] Le „savant contemporain" qui n'y est pas nommé est Beccaria, *Dei delitti e delle pene*, cap. V init. Kouzanos a traduit le passage en grec byzantin d'après la traduction en grec moderne de Coray, parue en 1802.

[2] Toute autre est la traduction en langue moldave, mentionnée dans une source roumaine, que mon cher collègue, M. D. Rousso, a eu l'obligeance de me communiquer : à savoir le Code de Comptes de Callimaque (publié dans *Documente privitoare la familia Callimachi* de N. Iorga, 1902—3, II, p. 143). Dans ce Code de Comptes figurent les appointements mensuels payés depuis 1 septembre 1813 jusqu'à la fin mai 1814 , au maître Ananias (Kouzanos) et à Flechtenmacher, le maître du Latin, traducteurs des Basiliques en langue moldave" — appointements (200 lei par mois à chacun) qui devraient continuer à leur être versés „jusqu' à l'achèvement de la traduction". — Étant donné qu'en même temps on élaborait le Code Civil Moldave en langue grecque d'après le Code Civil Autrichien, à quoi servirait une traduction de la collection volumineuse des Basiliques, voire en langue Moldave ? Se proposait-on en 1813 de tirer le Code Civil directement des Basiliques — projet abandonné dans la suite — ou par une „traduction des Basiliques" (qui d'ailleurs, à ce qu'il paraît, n'a laissé aucune trace) devons-nous plutôt entendre cette même élaboration du Code, devant paraître aussi bien en grec qu'en moldave ? Cette seconde supposition devrait alors se rapprocher de la question (traitée ci-dessous V) si Callimaque a voulu dissimuler la source principale de son oeuvre.

intestat, à la part légitime, à l'apokéryxis ou exhérédation, à la dot, aux biens paraphernaux, à la donatio ante nuptias et hypobole, aux théorètres et aux donations entre époux.

Le fond fut emprunté en général aux textes byzantins, modifiés sur certains points.

2. Certaines dispositions formulent des coutumes locales: en effet quinze dispositions sont qualifiées de la sorte dans les titres marginaux des articles. Mais, outre ces dispositions, Kouzanos en cite dans son index 33 d'autres qu'il présente comme étant «συνήθειαι καὶ μεταβολαὶ μεμιγμέναι», voulant indiquer, croyons-nous, que le droit reçu a été modifié selon les coutumes locales. Parmi ces dispositions Kouzanos cite les articles 944—948 dont on s'occupera dans la suite.

3. Tout le reste du Code, soit les huit dixièmes environ de l'ensemble est le texte même du Code Autrichien, que les rédacteurs suivent en général de près et ne modifient qu'à titre exceptionnel, p. ex. art. 1172 b, 1125, 1236, cmp. Code Autr. art. 879, 911, 919.[1] La transposition en grec moderne est uniforme et réussie dans son ensemble. Parfois pour la compréhension du texte on a besoin de recourir au texte allemand, mais ce fait ne diminue nullement la valeur de l'oeuvre, si l'on considère qu'il s'agit du premier texte législatif néo-hellénique et qu'en utilisant cette langue le rédacteur a dû faire oeuvre originale.

La division de la matière en parties, sections et chapitres, ainsi que les titres marginaux des articles sont presque dans leur totalité une copie fidèle du Code Autrichien.

4. Sur la question de savoir si certaines dispositions du code moldave ont été empruntées au Code Civil Français (v. Rădulescu 1. c., p. 95), je ne puis me prononcer après examen personnel que sur un seul point: mon attention fut attirée par le fait que le Code Moldave assure une protection très étendue aux

---

[1] Une heureuse modification a été apportée à l'art 919 du Code Civil Autrichien, qui dispose: „wenn ein Teil den Vertrag... nicht... erfüllet, so ist der andere Teil... nicht berechtigt, die Aufhebung, sondern nur die genaue Erfüllung des Vertrages und Ersatz zu fordern". Dans le Code Moldave la disposition est ainsi corrigée, art. 1236: "'Εὰν τὸ ἓν μέρος δὲν ἐκπληρώσῃ τὴν συμφωνίαν.., τὸ ἕτερον μέρος.. ἔχει δίκαιον εἰς τὸ νὰ ζητῇ τὴν ἀναίρεσιν τῆς συμφωνίας ἢ τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν αὐτῆς καὶ τὸ ἀζήμιον αὐτοῦ", c'est-à-dire: „Lorsqu'une des parties n'exécute pas le contrat.., l'autre partie a le droit de demander soit la résiliation du contrat, soit son exécution précise et des dommages-intérêts". Il est à remarquer qu'il y a quelques années le Code Civil Autrichien aussi a été modifié dans ce sens en vertu de la loi du 19 mars 1916 (C. Civ. Autr. revisé, art. 918).

enfants illégitimes et l'examen de la partie y relative du Code m'a amené à conclure que certaines dispositions concernant cette protection ont été en réalité tirées du Code Civil Français de 1804.

D'après le Code Moldave art. 1754 (qui correspond à l'article 1328 du Code Autrichien) celui qui a séduit une personne féminine (πρόσωπον θηλυκὸν Weibsperson) qui engendre par ses oeuvres, est tenu d'assumer les frais d'accouchement et obligé d'assurer l'entretien de l'enfant illégitime, jusqu'à l'âge où celui-ci pourra se subvenir à lui-même. Le Code Autrichien ne confère point d'autres droits à l'enfant illégitime, qui est exclu expressément de la succession de son père (art. 754).

Par contre le Code Moldave par ses articles 944—946 (correspondant à l'article 754 du Code Autrichien) reconnaît des droits de succession ab intestat — en excluant la légitime, art. 971 — sur la succession du père à une seule catégorie d'enfants illégitimes : aux „enfants naturels". Par cette appellation, Kouzanos dans son index, (p. 69) entend (suivant le modèle romain) les enfants nés d'une concubine ; il qualifie ainsi (p. 71) „la femme qui habite en commun avec un homme libre (non esclave) qu'elle n'a pas épousé et que rien n'empêche d'épouser par la suite". De sorte que — de même qu'en droit romain — le célibataire seul peut avoir une concubine.

Les droits de succession des enfants naturels dans le Code Moldave, consistent juste aux parts reconnues par l'art. 657 du Code Français et selon la distinction de ce texte.

Ces droits de succession dans le Code Moldave ont une importance beaucoup plus étendue que dans le Code Français, car dans ce dernier les droits de succession n'existent que sous condition d'une reconnaissance soit volontaire soit judiciaire, mais la reconnaissance judiciaire, selon le Code Civil Français de 1804 art. 340, n'est permise qu'en cas d'enlèvement. Au contraire, l'institution de la reconnaissance est ignorée par le Code Moldave (comme d'ailleurs par celui de l'Autriche), de sorte que les enfants naturels sont appelés à la succession du père, conformément aux articles précités du Code Moldave, du fait seul qu'ils naturels, sans qu'une autre condition préalable soit exigée.

Il est peu probable que les rédacteurs du Code Moldave ne se soient pas rendu compte que le Code Français posait comme condition préalable la reconnaissance de l'enfant, bien que le Code Moldave présente sur un autre point un manque de conséquence dû peut-être à une erreur. Selon le Code Moldave, en effet,

parmi les enfants illégitimes, les enfants naturels sont seuls appelés à la succession ab intestat (pour la part déterminée par les articles 944—946) non seulement de leur père naturel mais aussi de leur mère (C. Civ. Français art. 757), tandis que l'on s'attendrait à un droit de succession de leur mère reconnu à tous les enfants qu'ils soient illégitimes ou seulement naturels ; voire à un droit de succession de leur mère non réduit mais identique à celui reconnu aux enfants légitimes, ainsi qu'il en est dans le droit romain et dans le Code Autrichien art. 754. Que tel était le système que les rédacteurs du Code Moldave avaient en vue, cela est démontré du fait que la mère hérite ab intestat de tous les enfants illégitimes et non des seuls enfants naturels (mold. 954) ; ils peuvent de plus intenter la *querella inofficiosi testamenti* contre le testament de leur mère, en vertu de l'art. 991 du Code Moldave, qui est contredit lui-même par les art. 965 et 971.

Le système adopté par le Code Moldave n'est donc pas dépourvu d'une certaine confusion, due, me semble-t-il, au mélange de deux systèmes différents (le système autrichien et le système français) — mélange qui est motivé assurément par le désir humanitaire des rédacteurs du Code Moldave d'assurer aux enfants naturels la protection la plus étendue.

L'art. 947 du Code Moldave fut emprunté au Code Civil Français art. 759 et l'art. 948 du Code Moldave est une adaptation de l'article 762 du C. Civ. Français.

B) Tout-à-fait différent est l'aspect des sources du Code Moldave d'après les affirmations officielles de Callimaque lui-même.

1. Pour la rédaction du code entier, Callimaque s'est basé sur les Basiliques ; pour les parties où les Basiliques présentaient des lacunes il s'est servi le plus possible (ὡς οἷόν τε), parmi les textes législatifs, des Novelles de Justinien, de Léon le Sage et des autres empereurs de Constantinople postérieurs à ce dernier. En ce qui concerne les collections particulières, il s'est servi du Synopsis des Basiliques, des Instituts de Théophile, du Jus Graeco-romanum (de Léonclavius), de l'Héxabible d'Harménopoulos, ainsi que des Chrysobulles de ses prédécesseurs tirés eux-mêmes des Basiliques et des Novelles. Enfin il a utilisé, parmi les coutumes locales réunies par son odre, celles que des Assemblées de notables, convoquées par lui dans cette intention, avaient considéré comme pouvant être promues en dispositions de loi (ἔδοξαν ... εἰς Νόμου τιμὴν ἀναχθεῖσαι, cmp. Novelles de Léon le sage, préface, ig. R. III, p. 67).

2. Exceptionnellement Callimaque n'as pas emprunté aux Basiliques le quatrième chapitre de la première partie (art. 155—277) sur la tutelle et curatelle, en tout 123 articles. C'est à deux reprises que Callimaque s'occupe des sources de cette partie, mais sans employer les mêmes expressions.

Dans le chrysobulle en date de juin 1817 sur l'installation des tribunaux de tutelle il dit : „Quant a ce chapitre, tout en demeurant fidèles à l'esprit de nos lois et de toutes les lois justes, qui règlent cette institution, nous nous sommes servi d'un Code Européen tout à fait récent qui nous a paru parfait et très méthodique".

L'allusion est claire : elle vise le Code Autrichien (art. 187—284) parce que c'est celui-ci qui était le plus récent.

Mais dans le chrysobulle d'introduction du 1 juillet 1817 il restreint cette affirmation en disant : „Quant à ce chapitre, tout en demeurant fidèles à l'esprit des Basiliques et de toutes les lois justes, qui règlent l'institution, nous avons décidé de modifier la manière (de légiférer), ayant été amenés à celà par la considération de récents Codes Européens (dont nous avons aussi utilisé la méthode qui nous a paru parfaite)".

3. De même et à titre d'exception Callimaque nous rapporte, qu'il n'a pas utilisé les Basiliques comme source pour la règlementation de certains rapports qui ou bien étaient ignorées par les anciens ou avaient évolué depuis : comme tels il nomme le contrat entre auteur et imprimeur (art. 1552—1562), les assignations (art. 1849—1859), soit en tout 22 articles (le chapitre sur le concours de créanciers, constituant une annexe du Code) et quelques autres (καὶ ἄλλα τοιαῦτα). Callimaque ne se prononce pas clairement sur la source d'où il a tiré cette matière. Mais il n'en est pas moins véritable que ces parties ont été également empruntées au Code Autrichien art. 1164—1171 (avec quelques remaniements) et 1400—1410.

Pour conclure, Callimaque avoue que, en ce qui concerne la disposition de la matière (méthode), il a imité des Codes Européens très récents ; que, pour ce qui est de la matière elle-même il a tiré du Code Autrichien et, généralement, des Codes récents, 145 articles de son Code ; et quant au reste de la matière (excepté les quelques coutumes locales), soit 1728 articles, il prétend l'avoir empruntée aux Basiliques et autres sources byzantines, tandis que, selon notre conclusion sub A, c'est le contraire, qu'il est l'exact.

(') Différente enfin est l'image que nous donnent les témoignages des contemporains du Code Moldave recueillis par M. Rădulescu. Nous devons leur joindre la brève analyse du Code Moldave, publiée en 1822 aux *Göttinger gelehrte Anzeigen*, I, p. 270.

D'après ces témoignages le Code Moldave reprend ou le droits des Basiliques ou celui-ci augmenté des coutumes locales. Personne ne fait mention des Codes Autrichien ou Français.

Les plus important parmi ces auteurs est Flechtenmacher (Rădulescu, l. c., p. 93).

Dans un de ses manuscrits, qui nous sont parvenus, se trouve le plan du Code Moldave, l'énumération des articles et, en marge de beaucoup d'entre eux, leurs sources. Presque tous sont de source roumaine ou byzantine. Aucune mention du Code Autrichien n'est faite.

Une seconde occasion lui fut offerte quand, en 1830, il donna à Jassy une conférence à l'ocassion de l'ouverture du cours de droit : „la loi Callimaque, a-t-il dit, est une loi roumaine". Aucune mention du Code Autrichien.

Une troisième occasion lui a été donnée en 1836, à propos d'une consultation. Il y répète que le Code Moldave a été extrait des Basiliques.

Tant qu'il s'agit des autres témoignages on ne doit pas s'étonner. Ils ont prêté foi à l'exposé que Callimaque fait dans son chrysobulle d'introduction, et c'est la cause pour laquelle ils conçoivent le Code Moldave comme ayant les Basiliques pour fondement. Il en est ainsi même pour les informations contenues dans le discours préliminaire du *Projet d'un code civil pour la Bessarabie* (1820—1825), imprimé à St. Petersbourg après 1914. L'auteur de ce projet, élaboré sous la domination russe, fut Pierre Manégas, un grec originaire d'Arta (Epire), docteur en droit de Paris, qui a eu comme collaborateur le baron Brunnow, ancien étudiant de l'Université de Leipzig. La façon dont il s'exprime (p. 10) sur les sources du Code Mourouzi et du Code Moldave montre clairement, me semble-t-il, qu'il n'a sous les yeux que le seul contenu du chrysobulle d'introduction de Callimaque. Et si ce chrysobulle induisit en erreur le juriste Manégas, qui, outre la partie concernant la succession ab intestat, paraît n'avoir pas examiné une autre partie du Code Moldave (p. 185), il est bien naturel que les autres contemporains soient tombés dans la même erreur.

Mais il paraît étrange que ce même Flechtenmacher dépassant les allégations même de Callimaque, continue à affirmer, vingt ans après la rédaction du Code Moldave, que ce Code est de provenance byzantine. Cette attitude trouvera difficilement son explication tant qu'on ne procédera pas à de plus amples recherches sur ce qu'on pourrait découvrir en Roumanie concernant l'action de Flechtenmacher.

V.

Je vais essayer maintenant de donner une explication de l'attitude de Callimaque, question dont j'ai déjà dit un mot dans ma communication citée ci-dessus. Je m'étais alors posé la question suivante : pour quelle raison Callimaque, ce prince francophile par excellence, à une époque où la civilisation et la langue française exerçaient une influence considérable à Jassy, n'avait-il pas pris comme modèle le Code Civil Français, déjà illustre? J'avais cru devoir répondre que cela était dû aux relations étroites qu'entretenaient alors les milieux commerciaux et intellectuels des Principautés avec l'Autriche, pays voisin et notamment au désir de Callimaque de conserver, dans la sphère du droit, la continuité du droit byzantin. „Ayant décidé à Jassy, disais-je (résumé cité p. 33, note 2), sous la pression du mouvement de codification européenne, de doter le pays de „Codes" séparés, le droit civil ne pouvait mieux rappeler les lois des Romains, les lois „basiliques" que s'il était codifié d'après le Code Autrichien. Car ce dernier n'était rien moins dans son ensemble, que l'aboutissement de l'enseignement du droit romain en Allemagne. Si l'on explique ainsi la préférence donnée au Code Autrichien, l'oeuvre de Callimaque se présente comme un compromis entre la traduction byzantine très prononcée et le courtant de la renaissance Occidentale dont les principautés furent le centre hellénique".

A ce sujet, l'attitude de Pierre Manégas est très instructive. Celui-ci avait reçu de l'autorité russe, mandat d'élaborer un code civil pour la Bessarabie, ne contenant que les lois et coutumes du pays. Il s'acquitta de son mandat en imitant le Code Français car, disait-il, ce dernier étant fondé en majeure partie sur le droit romain, s'adaptait le mieux au droit byzantino-romain appliqué en Bessarabie (*o. c.*, p. 44). Mais les rédacteurs du Code Moldave visant le même but, ont préféré le Code Autrichien, prouvant par là qu'en bons juristes ils surent discerner que le Code Autrichien est peut-

être le plus romain de tous les codes, ainsi qu'on l'a remarqué de nos jours.

Cette comparaison entre Pierre Manégas et les rédacteurs du Code Moldave nous découvre une autre différence assez importante : Manégas ne dissimule point, mais au contraire il avoue nettement qu'il a utilisé le Code Français comme la meilleure expression du droit romain, droit du pays. Mais ceci, me semble-t-il, n'est pas le fait de Callimaque, et, sur ce point, je ne suis pas d'accord avec M. Rădulescu.

M. Rădulescu, ayant constaté que le Code Callimaque peut revendiquer, à juste titre, d'être le plus romain de tous les Codes — qualificatif que ceux qui ne l'ont pas connu ont donné au Code Autrichien — entreprend l'examen du Chrysobulle d'introduction. En ce qui concerne les sources du Code y mentionnées par Callimaque, il pense que „le Chrysobulle ne reflète que la vérité ; il est peu probable que le prince aurait voulu cacher ce qui pourrait être facilement constaté". Les ressemblances entre le Code Autrichien et le Code Moldave d'après Mr. Rădulescu (p. 94) s'expliquent ainsi : „Le plan et la méthode ont été probablement empruntés au Code Autrichien. Les textes qui se ressemblent ont dans les deux codes les mêmes sources, le droit romain et le droit gréco-roumain. On a pris de mêmes sources non seulement les idées mais souvent aussi la même forme. Pour ceux qui ont fait le Code Moldave et pour ceux qui connaissaient la manière, dont il a été composé, il était hors de doute que sa base étaient les Basiliques et autres sources romaines et gréco-roumaines et non pas le Code Autrichien".

Après l'examen du Code Moldave, dont j'ai déjà exposé les conclusions, je suis amené à croire que les rédacteurs ont tiré du Code Autrichien les huits- dixièmes environ du Code Moldave. Ils ont parfois modifié les textes du Code Autrichien. Mais ce fait ne change en rien leur façon de travail qui consiste en ceci, qu'ils avaient devant eux le texte du Code Autrichien en langue allemande qu'ils ne faisaient que traduire en langue néo-grecque. Sans doute, ce faisant, ils pouvaient croire exprimer en articles le doit romain, mais il ne leur était pas permis d'aller jusqu'à croire qu'ils puisaient le droit romain directement aux sources byzantines et aux Basiliques.

Cependant c'est ce que prétend Callimaque (excepté 185 articles environ) dans son chrysobulle d'introduction, comme il a été prouvé ci-dessus (IV B). Il ajoute que, pour ce qui est de la méthode,

il a utilisé des Codes Européens, mais il ne le dit qu'incidemment et sans y attacher d'importance, comme s'il voulait dire que cette imitation ne modifie nullement le fait qu'il emprunte aux Basiliques le matériel de son code, fait sur lequel il insiste et qu'il souligne.

En conséquence, Callimaque a voulu dissimuler qu'il s'est servi de Codes Européens pour l'élaboration de la totalité — ou presque — des articles de son Code.

Pour quelle raison?

Aura-t-il voulu accroître sa renommée et celle de ses rédacteurs, en présentant comme originale cette oeuvre empruntée? Assurément non.

Les raisons de cette attitude sont, je crois, des raisons d'opportunité. Les rédacteurs ne se souciaient pas de ce qu'on pourrait penser après l'introduction du Code, mais ce qui les intéressait était que le Code fut agréé et introduit.

Tous ceux qui avaient voix au chapitre sur l'introduction du nouveau droit—et tels étaient non seulement le prince (comme en Bessarabie l'était seule l'autorité russe) mais encore le clergé et la noblesse—auraient difficilement admis un code sur lequel péserait la certitude qu'il n'était en majeure partie qu'un Code Européen, un code étranger. Que le code étranger rendît indirectement le droit romain, le clergé et la noblesse et peut-être Callimaque lui-même n'étaient pas en état de l'apprécier. Etant essentiellement conservateurs et craignant les codes étrangers dont l'un était le fruit d'une révolution, ils ne voulaient pas accueillir un droit nouveau, qui d'après eux était susceptible de déplacer des forces sociales en réglant d'une manière différente les rapports sociaux et économiques et surtout d'interrompre la tradition byzantine. Au contraire, en acceptant un code sur lequel on leur donnait l'assurance qu'il contenait le droit byzantin lui-même, jusqu'alors en vigueur, ils pourraient d'une part éloigner leur craintes et d'autre part ils conservaient la tradition de l'empire autrefois si glorieux, dont les princes phanariotes se considéraient comme les héritiers.

Cet attachement aux textes byzantino-romains n'a rien de nouveau en Orient.

Bien des modifications importantes de la législation ont été introduites sans qu'il y paraisse, sous l'assurance donnée par le législateur qu'il s'agit simplement d'un simple remaniement du droit existant. Il n'y a pas, dans le droit byzantin, d'innovation

plus radicale et plus essentielle que celle apportée par l'Ecloga de Léon III l'Isaure. Et cependant cette nouvelle législation est présentée par son éditeur comme un „simple choix" des lois anciennes, de Justinien rédigé avec plus de clarté.

Mais Justinien lui-même ne dissimule-t-il pas ses réformes par des interpolations? Et pourtant ces modifications secrètes des textes des juristes classiques ne sont point des corrections de minime importance ainsi qu'il essaie de le faire croire dans Const. Δέδωκεν 10, mais ce sont, comme on s'en rend de plus en plus compte de nos jours, des réformes très importantes, étendues souvent à des institutions entières du droit classique.

Nous pouvons encore tirer un exemple analogue de l'histoire de la codification dans la Grèce moderne, voire des milieux mêmes qui étaient étroitement liés avec les codificateurs de Moldavie. En Grèce dès le début de la guerre de l'indépendance, la première Assemblée Nationale (1822) décida qu'on code civil serait élaboré et que, provisoirement, le droit byzantino-romain serait appliqué. Le Secrétaire en chef de l'Etat s'occupait de la rédaction d'un code civil, qui prenait des Codes Européens pour modèles, et cependant il dissimulait ces modèles, ainsi que lui-même l'avoua au colonel anglais Stanhope, admirateur de Bentham. „Afin de réserver, dit-il, un bon accueil au code de la part du peuple il faut que je lui donne à croire que le code est rédigé d'après le droit byzantin" [1].

Ce Secrétaire en chef qui parlait si ouvertement en 1823 n'était autre que Théodore Negris, Phanariote, originaire de Chios, personne de confiance du Prince de Moldavie Scarlat Callimaque et grand écuyer à l'époque de la rédaction du Code Moldave. C'est lui-même qui, en 1818, transmet de Jassy aux donataires et accompagnés de ses lettres les deux chrysobulles de Callimaque relatifs aux gratifications dont j'ai parlé plus haut.

---

[1] L. Stanhope, *Greece in 1823 and 1824, being a series of letters etc.*, London, 1824, p. 196: „Monsieur Negris, who is the ablest man in Greece, and professes wise principles of Government, is labouring at a code of laws. He says, that in order to make it palatable to the people, he must make them believe that it is framed after the model of the Byzantine Code. I condemned this quackery, and told him to read Dumont....". Sur l'influence de Bentham en Grèce voir mon article dans 'Ελευθερουδάκη 'Εγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, tom. V, p. 419 col. Sur l'évolution du droit néo hellénique voir mon article dans: *Les transformations du droit, Livre du Cinquantenaire de la Société de Législation comparée*, 1922, tom. I, p. 219 et suiv.

Ne pourrait-on penser que Negris, qui par son office et grâce à son instruction était au courant sans doute des dessous de la codification de Moldavie, n'avait fait qu'appliquer en Grèce, pour les mêmes raisons, la tactique suivie en Moldavie?

Le colonel anglais ne pouvant pas comprendre cette tactique déclara délibérément à Negris qu'il condamnait sa méthode comme du charlatanisme. Mais Negris en Grèce, comme auparavant Callimaque en Moldavie, ne fait rien d'autre, me semble-t-il, que d'appliquer ,,la technique des modifications secrètes des textes [1] considérés comme éternels et non susceptibles de corrections, technique, qui fut largement employée en Orient tant pour des textes sacrés que pour des textes de lois.

Athènes G. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS
PROFESSEUR DE DROIT CIVIL
À L'UNIVERSITÉ D'ATHÈNES

---

[1] Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, II, p. 86.

ORIGINILE STEMELOR MOLDOVII ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI

O interpretare a semnelor eraldice de pe stemele ţărilor noastre s'a încercat mai de mult : nu voi aminti aci decât în treacăt lucrările mai vechi ale lui P. V. Năsturel [1] şi polemica sa cu Episcopul Ghenadie al Râmnicului [2]. Chestiunea originilor acestor steme n'a fost însă în-deajuns cercetată ; legenda cunoscută, cu privire la bourul ucis de descălecătorul Moldovei, aparţine mai degrabă cronicarilor care au desvoltat o temă mitică străveche, ce nu e de-altfel specifică acestor regiuni [3].

Un fapt rămâne însă neîndoelnic : pe cele dintâi reprezintări eraldice ale voivozilor români din veacul al XIV-lea, stemele lor proprii : vulturul şi capul de bour, sunt întotdeauna însoţite de un scut despicat şi fasciat ce reproduce sau în orice caz imită armele Ungariei.

Am mai avut prilejul să examinez mai de aproape chestiunea acestor arme ale Basarabilor, pe care o cercetase d-l C. Moisil într'un studiu despre „numismatica şi descoperirile dela Curtea de Argeş" [4]. In scutul despicat şi fasciat de pe întâile monete ale Ţării Româneşti, care apare şi pe nasturii de metal aflaţi în mormintele din Biserica Domnească, d-sa văzuse un semn eraldic specific al Voivozilor Munteniei. Principalul său argument era lipsa de pe această stemă a florilor de crin ale Casei de Anjou, care întregeau în această vreme armele Ungariei, sub stăpânirea dinastiei franceze.

---

[1] *Stema României*, Bucureşti, 1892.

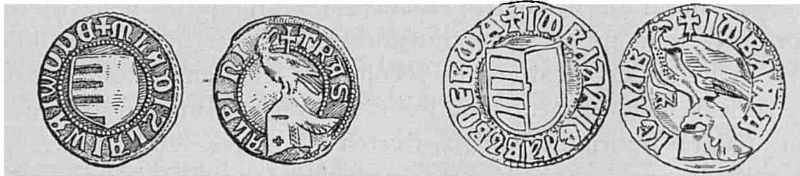
[2] *Eraldica vekie a Românilor. Stemele ţărilor în faţa religiunilor dacoromane, cabirismul şi mitraismul*, Bucureşti, 1894. Cf. P. V. Năsturel, *Eraldica în faţa P. S. S. Episcopului Ghenadie al Râmnicului*, Bucureşti, 1895.

[3] Cf. R. Vuia, *Legenda lui Dragoş*, în *Anuar. Institut. de Ist. Naţională*, Cluj, I (1922), p. 300 şi urm., şi A. Lăpedatu, *Cum s'a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti*, *ibid.*, II (1923), p. 305.

[4] In *Cronica Numismatică*, I (Sept. 1920), p. 37—41.

Incercasem încă de atunci să dovedesc, cu exemple luate din numismatica medievală apuseană, că semnul depe monetele noastre nu era decât o adaptare a scutului unguresc, fie ca un simbol obişnuit al unor legături de ierarhie feudală, fie ca o simplă imitare a unui tip monetar mai răspândit [1]. Amintind şi părerea cunoscută a lui Onciul [2], ajunsesem la concluzia că această stemă, cu grinzile ei specific ungureşti, ne apărea mai degrabă inspirată de armele regilor Ungariei decât ca o figură eraldică proprie a neamului Basarabilor.

Respingând încă odată ipoteza stemei „capetelor de negri", atribuită Domnilor Munteniei de unii numismaţi unguri şi de B. P. Haşdeu, socotisem că rămânea ca figură eraldică proprie a acestora vulturul aşezat pe coif, aşa cum ne apare încă depe banul de argint al lui Vladislav I.

Monete dela Vladislav I

Acest chip de pasăre deasupra coifului nu e de-altfel nimic neobişnuit: e aşa numitul *cimier*, podoabă ale cărei dimensiuni au crescut mereu în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Astfel coiful regilor angevini ai Ungariei, Carol Robert şi Ludovic cel Mare, era împodobit cu un cap de struţ. Il aflăm pe unele monete, ca şi pe obiectele dăruite de regele Ludovic capelei ungureşti dela Aachen. E fără îndoială un izvor de inspiraţie, dacă nu chiar modelul direct al vulturului muntean, ridicat deasupra coifului [3].

Tot după această reprezintare eraldică de pe întâii bani de argint ai Ţării Româneşti, se pot desluşi originile crucii pe

---

1 *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 120 şi urm.

2 *Originile Principatelor Române*, p. 221 222.

3 *Scutul unguresc*, p. 127. Cf. acum şi I. C. Filitti, *Despre Negru Vodă*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem.*, *Secţ. Ist.*, s. III, t. IV (1924), p. 31: „Imitau blazonul voievozii noştri, încă rudimentari în apucăturile lor occidentale, după cum purtau podoabe cu inscripţii nemţeşti şi catolice, printre care aceea ce seamănă atât de mult cu ornamentaţia din jurul blazonului regelui Ludovic păstrată în tezaurul dela Aix la-Chapelle".

care vulturul o poartă în cioc, astfel cum ni se mai arată şi astăzi pe emblemele şi pe stindardele României moderne. Coiful cu vulturul ocupă de fapt câmpul de mijloc al monetei; inscripţia latină de pe margine începe însă, în chipul obişnuit, cu o cruce, care se aşează astfel în dreptul ciocului vulturului [1]. E destul de lămurit că această apropiere întâmplătoare a dus cu trecerea vremii şi prin deformarea fatală a tipului primitiv, la aşezarea crucei în pliscul însuşi al păsării, aşa cum ne apare mai târziu în stema cunoscută a Principatului Munteniei. Armele Ungariei au fost deformate însă în secolul al XV-lea [2], iar în urmă au dispărut; coiful apusean a fost de-asemenea lepădat şi a rămas numai pasărea eraldică ţinând crucea în ciocul ei, care a trecut de pe *cimier* în scutul ţării, şi a ajuns, prin variaţiuni şi prefaceri succesive, dela vulturul nediscutabil al întâilor Basarabi la figura eraldică a corbului de mai târziu. Spre a rezuma procesul de transformare al acestui semn eraldic, îl vom defini deci astfel: în secolul al XIV-lea, întâii Voivozi ai Ţării Româneşti, care au îmbrăcat veşmântul apusean ce ni l-au păstrat mormintele dela Curtea de Argeş, au zugrăvit pe scutul lor armele fasciate ale regatului Ungariei, iar deasupra coifului de paradă au aşezat vulturul *în chip de cimier*. Cu trecerea timpului însă, sub presiunea înaintării otomane, care depărta influenţele Europei catolice şi latine, ei s'au lepădat de haina lor occidentală şi au părăsit armele suzeranilor angevini. Au păstrat însă pe scut şi pe pecete pasărea cu crucea în cioc, ce a ajuns în urmă să reprezinte corbul, figura eraldică a Voivozilor Munteniei din vremurile moderne.

Şi în Moldova se poate urmări un proces asemănător, cu o singură deosebire: pe întâile serii monetare moldoveneşti ne apare scutul unguresc întreg, cu grinzile sale tradiţionale, dar şi cu florile de crin ale dinastiei angevine, ce ne întâmpină de altmintrelea pe monetele voivozilor Moldovei, vreme îndelungată după ce această floare eraldică încetase de a mai figura în blazonul coroanei ungare [3].

---

[1] V. C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în *Cronica Numismatică şi arheologică*, II (1921), p. 73. Acvila fiind *conturnată* (capul întors spre stânga) în unele tipuri monetare ale lui Vladislav I „maestrul monetar s'a văzut nevoit să mai pună o cruce şi la începutul legendei, şi astfel legenda are două cruci, una la început şi alta la sfârşit".

[2] C. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, p. 52—53.

[3] Cf. G. I. Brătianu, *Scutul unguresc*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 122.

Scutul cu cele trei grinzi şi trei flori de crin mai e săpat şi pe două pietre dela Cetatea Albă, una dela 1438 şi cealaltă dela 1479, deci aproape un secol după moartea lui Ludovic de Anjou [1].

Capul de bour, semnul specific al ţării, apare pe întâile monete moldoveneşti, fie singur, pe cealaltă faţă a banului de argint, fie deasupra scutului cu grinzi şi flori de crin [2].

Monete dela Alexandru cel Bun.

Nu aflăm pe monetele acestui Principat reprezintarea coifului de paradă cu *cimier*, pe care ni-l înfăţişează banii de argint din Ţara Românească. Totuşi acest ornament nu lipseşte cu desăvârşire nici în Moldova : pe inscripţiile dela Cetatea Albă pe cari le-am amintit mai sus, se ridică, deasupra scutului fasciat şi despicat cu flori de crin în câmpul stâng, o figură nedesluşită din care se desface capul de bour în vârful unui gât lung şi încovoiat, ce seamănă mai mult cu acel al unei pasări. Aceiaşi înfăţişare ciudată o mai găsim şi pe unele discuri smălţuite ale bisericilor din vremea lui Ştefan cel Mare ; dar capul de bour cu gât lung şi flexibil îl aflăm şi mai târziu în eraldica Moldovei ; steme din veacul al XVI-lea mai păstrează încă urmele acestei curioase tradiţii [3].

Dacă examinăm însă mai deaproape inscripţiile dela Cetatea Albă şi discurile smălţuite de pe vechea biserică din Pă-păuţi, nu e greu să reconstituim înţelesul primitiv al capului de bour ridicat în vârful unui gât, ce s'ar potrivi mai bine unei lebede sau unui struţ. La baza acestei figuri eraldice se poate

---

1 Cf. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 98 şi I. Bogdan, *Inscripţii dela Cetatea Albă*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, t. XXX, p. 336-7, pl. IV.

2 C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, II (1922), p. 77.

3 Cf. N. Iorga, *Stema Moldovii pe clopotniţa bisericii din Todireni (Burdujeni)*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII (1915), p. 139—140. V. între altele „inscripţia dela Pobrata lui Petru Rareş". V. şi G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, în *Bul Com. Mon. Ist.*, *XXI* (1928), p. 261, fig. 316.

distinge un coif cu vizieră, de-asupra căruia se înalţă în chip de *cimier* gâtul flexibil ce suportă capul de bour [1]. Demonstraţia a fost făcută, în chipul cel mai convingător, de d-l Balş: „Cele două discuri cari ne arată capul de zimbru, scrie d-sa, privite mai de aproape ne înfăţişează un coif; la partea lui superioară, ca „cimier", e capul de zimbru cu „lambrechine" sau văluri cari atârnă... Coifuri cu capul de zimbru şi lambrechine vedem şi la noi la Cetatea Albă, pe piatra cu inscripţia dela 1479, asemenea şi pe mormântul lui Bogdan şi Petru la Putna, fiii lui Ştefan cel Mare, morţi la 1479 şi 1480. Mai târziu îl vom găsi şi pe pajura lui Alexandru Lăpuşneanu pe turnul bisericii Sf. Dumitru din Suceava şi pe pecetea lui Petru Şchiopul". Adăugăm că pe aceste steme mai figurează armele Ungariei, dar fără florile de crin ale casei de Anjou [2].

Disc smălţuit din biserica dela Păpăuţi (Botoşani) (Colecţia D-lui Profesor Dr. Al. Slătineanu).

Coiful cu capul de bour se vede foarte desluşit şi pe plăcile de teracotă găsite în săpăturile recente dela Hârlău, de d-l Drăghiceanu şi expuse în muzeul Comisiunii Monumentelor

---

[1] Cât priveşte figurile omeneşti cari susţin coiful, d-l Balş a avut dreptate să vadă în ele „tenanţi" (des tenants): „Şi pletele lor şi costumul lor în falduri lungi, ridicate ceva la mijloc, au un pronunţat caracter gotic. E locul să amintim că şi pajura ungurească are ca tenanţi doi îngeri cu lungi rochii în falduri mişcate şi cu părul în plete". (*Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVIII (1926), p. 229.) Şi această asemănare e semnificativă. Discurile au fost reproduse şi în studiul d-rului Istrati, *Biserica şi podul din Borzesci*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem Secţ. Ist.*, s. II, t. XXVI (1904), p. 310 şi pl. XXV.

[2] *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, p. 228. Cf. fig. 379, 382, 383.

Clişeul Comisiunii Mon. Istorice

Placă de teracotă găsită în săpăturile dela Curtea Domnească din Hârlău. Coiful cu *cimier* apare foarte lămurit, ca şi caracterul de *tenant* al figurei din stânga. Dedesubt se poate distinge scutul cu armele Ungariei din sec. XV (crucea cu două braţe); fasciile din celălalt cartier nu se mai văd. Datorim această fotografie bunăvoinţei d-lui V. Drăghiceanu.

Istorice [1]. E deci o reprezintare eraldică foarte asemănătoare acelei de pe stema Ţării Româneşti : pe scut armele Ungariei angevine, dar aci întregi, cu grinzi şi flori de crin ; iar de-asupra în chip de *cimier*, în locul vulturului Basarabilor, capul de bour ridicat de-asupra coifului de paradă.

Ce este de fapt acest *cimier*, această podoabă a coifului medieval? Cunoscutul archeolog şi medievist francez, Camille Enlart, ni-l descrie astfel : „In a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dimensiunile sale sporesc până la exagerare şi formele devin tot mai fantastice. Această lipsă de măsură va dura până la Renaştere. Ea se explică prin faptul că acest coif nu mai e decât un obiect de paradă. El nu se mai întrebuinţează decât în întrecerile cavalereşti (tournoi) ; e purtat de un scutier ; încunună scutul blazonat pe toate monumentele în care acesta figurează: peceţi, morminte, sculpturi, miniaturi, dar la război nu se mai foloseşte decât aşa-zisul *bassinet* (o simplă scufie de oţel)... Nenumăratele figuri de pe *cimier* au îndeobşte un înţeles simbolic şi eraldic. Aparţinând unui cavaler pe care-l arată de departe, motivul de pe *cimier* e emblema lui proprie. Poate fi o piesă a blazonului său, ca floarea de crin pe care o poartă Casa Regală a Franţei ; poate fi însă şi o piesă deosebită de acele ce sunt zugrăvite pe scut, şi care totuşi să amintească neamul sau ţara aceluia pe care-l împodobeşte" [2]. Una din cele mai frumoase figuri eraldice e lebăda de pe coiful comitelui de Boulogne, ce nu se află în scutul său : ea îi arată însă descendenţa din legendarul cavaler al lebedei, pe care o revendică. Dar în ţările noastre, la marginele extreme ale civilizaţiei Europei feudale,

Disc smălţuit. Cf. G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, p. 225 şi Istrati în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. II, t. XXVI, pl. XXV.

[1] V. planşa.

[2] *Manuel d'Archéologie française*, III (*Le Costume*), p. 493 şi urm. „Le cimier est une sorte de panache planté au sommet du heaume pour faire reconnaître de loin le chevalier".

care poate fi înţelesul scutului cu armele ungureşti şi al figurilor de vultur şi de bour de pe coiful voivozilor?

Cred că nu se poate încerca o lămurire a acestei probleme decât examinând şi reprezentările eraldice din ţările vecine sau apropiate din Răsăritul Europei. Am mai avut prilejul să amintesc exemplul interesant pe care ni-l înfăţişează Lituania păgână din veacul al XIV-lea. Monete din vremea lui Kjeistut (1381—92) ne arată o poartă cu doi stâlpi, inspirată de banii genovezi dela Caffa, cari circulau în tot Răsăritul şi de emblema cetăţii italiene: o poartă *cianua*. Iar călăreţul cu scut şi suliţă din armele lituaniene nu-i decât obişnuita figură a cavalerului în ţinută de război sau de vânătoare din sfragistica medievală apuseană. Acest semn personal, „sigillum equestre" al nobilimii occidentale, a ajuns în Lituania figură eraldică şi şi-a păstrat de atunci locul în armele ţării [1]. Deci şi aci, conchideam atunci, imitaţie a modelului occidental, impusă de nevoia reprezintării exterioare, de legăturile comerciale sau politice cu Genova negustorilor sau cu Polonia nobiliară [2].

Dar e un exemplu şi mai caracteristic, întrucât e vorba de o emblemă mult mai cunoscută: vulturul bicefal, pe care împărăţiile Habsburgilor şi ale Romanovilor l-au consacrat ca un simbol al imperialismului în istoria modernă. S'a crezut multă vreme că acest vultur cu două capete, moştenit dela Bizantini, ar fi fost o emblemă tradiţională a Imperiului de Răsărit. Un studiu mai recent al regretatului Heisenberg ne dovedeşte însă contrariul: împăraţii bizantini n'au folosit această figură eraldică decât sub Paleologi, la sfârşitul veacului al XIII-lea şi mai cu deosebire în secolul al XIV-lea [3].

Această figură a vulturului bicefal e de fapt mult mai veche: ea se află pe monumentele hitite din Asia Mică, dela Yasili Kaya [4], de unde au copiat-o pe monetele lor sultanii turci ortokizi din veacul al XIII-lea. Se poate însă ca împăraţii bizantini dela Niceea să se fi inspirat direct dela monumentele străvechii civi-

---

[1] B. von Köhne, *Zur Geschichte der lithauischen Wappenbilder*, în *Mém. de la Société archéologique et numismatique de St. Pétersbourg*, I (1847), p. 353—8, pl. XX.

[2] *Scutul unguresc*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 125.

[3] A. Heisenberg, *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit*, în *Sitzungsber. Bayr. Akad. Wiss.*, Philos.-phil. u. hist. Klasse, Abh. X (1920), p. 14 şi urm.

[4] Cf. H. R. Hall, *The ancient history of the Near East*, ed. 6-a, London, 1924, p. 332.

lizații hitite [1]. Dar acest vultur apare și pe monetele țarului bulgar Gheorghe I Terterii (1279—92) înainte de a fi fost adoptat de Bizantini, iar Comnenii din Trapezunt au întrebuințat pe monetele lor în secolul al XIV-lea un vultur cu un singur cap [2]. Oricare ar fi însă originea și vechimea acestei embleme, o concluzie a lui Heisenberg ne pare de un interes deosebit pentru cercetarea noastră : blazonul s'a impus împăraților bizantini din vremea lui Andronic al II-lea și mai cu seamă a împărătesei Ana de Savoia, a doua soție a lui Andronic al III-lea, din clipa deci în care influența apuseană a devenit covârșitoare la curtea Paleologilor. „O înrâurire hotărâtoare va fi avut-o călătoria în Apus, pe care a întreprins-o în anii 1399—1402 Manuel Paleologul, împăratul cavaler. El a vizitat în acești ani curțile Italiei, ale Franței și ale Angliei [3]. Prin puterea împrejurărilor a fost aproape constrâns să poarte aci un blazon. De aceea aștept soluția ultimă și pozitivă a problemei originilor stemei imperilae bizantine dela izvoarele istorice apusene" [4].

Deci atât în Lituania păgână cât și în împărăția ortodoxă a Bizanțului, lipsite deopotrivă de orice tradiție eraldică, stemele din veacul al XIV-lea sunt un efect imediat al contactului cu civilizația feudală a Europei de Apus. Stemele Țărilor noastre, ce sunt de altfel contimporane acestor reprezentări eraldice, nu pot avea nici ele altă lămurire și altă origină : ele au luat ființă în chip firesc din împrejurările politice, din nevoia de a

---

1 Heisenberg, *op. cit.* V. stema Paleologilor reprodusă, după Likatchef, în cartea lui C. Chapman, *Michel Paléologue, restaurateur de l'empire byzantin*, Paris, 1926, p. 179.

2 N. A. Mouchmov, *Particularités des monnaies bulgares*, în *Byz. Zeitschr.* XXX (1930), p. 628. Vulturul bicefal se mai află pe monetele lui Dorino Gattilusio din Mitilene (1400—1449) și pe acele ale despotului Ioan Oliver din imperiul lui Dușan, (1341—61). Această figură eraldică are însă origini orientale mai depărtate : o monetă a împăratului mongol din Persia, Abaka (1279—80), are vulturul bicefal, ca stemă a orașului Amid. Cf. I. v. Karabacek, *Zur orientalischen Altertumskunde*, I. *Sarazenische Wappen*, în *Sitzungsber. K. Akad. Wiss., Wien*, CLVII (1907), p. 16—17. Vulturul bicefal a figurat, ca ornament poate mai mult decât ca stemă, și pe îmbrăcămintea unor voivozi români. V. P. P. Panaitescu, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du Moyen Age*, în *Acad. Roum., Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 64—67.

3 Cf. și cartea recentă a lui O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, în *Travaux hist. de la Soc. des Sciences et des lettres* de Varsovie, VIII (1930). (Călătoria împăratului Ioan V Paleologul la Roma).

4 Heisenberg, *op. cit.* p. 29 și urm.

da o formă normală legăturilor cu regatul Ungariei, care trăia mai de mult în zodia instituţiilor feudale apusene. Reproducerea scutului despicat şi fasciat, cu sau fără florile de crin angevine, va fi fost probabil, cel puţin la început, o recunoaştere a hegemoniei marilor regi ai casei de Anjou; ea a ajuns în urmă o simplă imitare a modelului occidental cel mai apropiat de graniţele noastre [1].

Nevoia de a avea însă şi un semn specific al lor a impus Voivozilor Ţării Româneşti şi Moldovei podoaba de pe coif, distinctă de figurile eraldice ale scutului. Acest *cimier* îşi va fi avut şi aci înţelesul, pe care astăzi însă nimic nu ni-l mai poate lămuri [2]. Cel mult, în ce priveşte Moldova, trebuie să amintim că oraşul Sighetul Marmaţiei are de-asemenea pe pecétea sa un cap de bour [3] şi că această figură eraldică îşi are poate obârşia în acelaş Maramureş, din care au „descălecat" întemeietorii Voevodatului. Din exemplul vulturului bizantin se poate însă vedea că o stemă îşi poate avea originea îndepărtată într'un motiv ornamental străvechiu [4].

Se pot încerca multe comparaţii şi apropieri; este doar o ipoteză să amintim că motivul ornamental al capului de bou era des întrebuinţat de Sciţi. Il aflăm în podoaba funerară din bogatele morminte scitice ale Rusiei de Miază-zi, şi chiar pe te-

---

1 Dovada cea mai evidentă a acestui fapt e acvila *polonă* care se află pe unele monete moldoveneşti dela începutul sec. XV. Cf. acum Dr. R. Gassauer, *Monede vechi româneşti inedite sau puţin cunoscute*, Suceava, 1930, p. 7 şi pl. I, nr. 3.

2 Dosoftei, in *Psaltirea* lui (ed. Bianu, 1887, p. 2) dă următoarea explicaţie în „Stihuri la luminatul gherbu a ţărăi moldovei":

Capul cel de buor, de fiară vestită
Sămnează putiare ţărâi nesmintită
Pre câtu-i de mare fiara şi buiacă
Coarnele 'n păşune la pământ îşi pleacă
De pe chip se veade buorul ce-i place
C'ar vrea 'n toată vreamea să stia ţara 'n pace.

3 Vuia, *Legenda lui Dragoş*, p. 300, n. 5. V. însă I. Minea, *Despre Stema Moldovei*, în *Cercetări Istorice*, I (1925) p. 401-2. D-l Balş a găsit un cap de bou încoronat ca *cimier* al stemei provinciei Kalicz, în sala „Hatmanska" al palatului Wavel din Cracovia. Cf. *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, p. 228.

4 Un exemplu caracteristic e semi-luna otomană, care e mult mai veche: o aflăm pe monetele romane, şi pare a fi fost întrebuinţată şi de Sasanizii din Persia, V. T. Bertelé, *La mezzaluna nelle monete antiche*, în *Studi Bizantini*, II (1927), p. 92.

ritoriul României [1], deşi, din acest punct de vedere, Moldova rămâne şi astăzi regiunea cea mai puţin cercetată. Un obiect scitic, o podoabă aflată de Voevodul „descălecării" pe pământul cuceririi sale [2], să-l fi determinat să-şi însuşiască această emblemă? Intrebarea rămâne deschisă.

Ar fi iarăşi nu mai puţin interesant să precizăm momentul în care au fost adoptate aceste steme şi împrejurările ce au adus pe stăpânitorii mai vechi ai Ţării Româneşti şi pe cei noi ai Moldovii să imite modelele Apusului feudal. Cele dintâi dovezi sigure—monetele—sunt din a doua jumătate a veacului al XIV-lea; credem totuşi că această imitare a stemei regale ungare îşi găseşte explicaţia în evenimentele dela sfârşitul domniei Marelui Basarab şi în anumite împrejurări de politică generală.

Două mari puteri se înfruntă în regiunile locuite de Români, la Răsărit de Carpaţi, dela începutul secolului: Regatul apostolic al Ungariei cârmuit, dela 1308, de Casa de Anjou, şi marea împărăţie tătărească a Kipciakului, din Rusia de Miază-zi. Intre aceste două hegemonii rivale, principatele române şi-au început existenţa politică. Intâiul Domn al Ţării Româneşti pare a fi fost în strânse legături cu imperiul tătăresc: oştenii săi au luptat alături de Tătari şi de vasalii lor balcanici—Bulgarii—împotriva Bizantinilor şi Sârbilor. In timpul războiului dela 1330, „necredincioşii" tătari au luptat alături de oastea lui Basarab împotriva lui Carol Robert. In această perioadă, Domnia Ţării Româneşti şi ce stăpânire va fi fost în părţile Moldovei înainte de „descălecare", s'au aflat în alianţa şi sub directa înrâurire a marelui imperiu tătăresc, relativ indiferent în materie de credinţe religioase, cu toată trecerea la legea Islamului a Hanilor şi a unor căpetenii mai însemnate, ba chiar destul de favorabil creştinilor, în timpul lui Uzbek, preocuparea sa esenţială fiind doar menţinerea ordinei şi strângerea birului popoarelor supuse, dela marea Caspică la Carpaţi.

După moartea Hanului Uzbek, la 1342, sub urmaşul lui, Gianibek, se întâmplă însă în orientarea politică a împărăţiei Kipciakului o adâncă prefacere: legăturilor cu Europa şi toleranţei religioase îi face un loc un prozelitism mult mai aprig al legii musulmane şi o pornire din ce în ce mai duşmănoasă împotriva

[1] V. Pârvan, *Getica* p. 30.

[2] Un pumnal scitic a fost găsit la Boureni, pe valea Moldovei. De numele acestui sat se leagă şi legenda lui Dragoş. Cf. art. meu, *Le poignard scythe de Boureni*, în *Dacia*, II (1925), p. 419.

creştinătăţii. Misiunile călugărilor franciscani pătrund mai greu în „Tartaria de Nord" [1]; la 1343 se rup legăturile cu coloniile genoveze şi veneţiene din Crimea şi un război lung şi greu opreşte câţiva ani de zile relaţiunile comerciale [2]. In acest moment, Voivodul Ţării Româneşti rupe şi el alianţa cu vecinii dela Răsărit şi trimite pe Alexandru Basarab să întâmpine la hotarul Ardealului pe regele Ludovic [3]. In acelaş an, voivodul ungur al Ardealului porneşte peste Carpaţii Moldovei împotriva Tătarilor, pe cari îi înfrânge într'o mare bătălie, de care contingentele române n'au fost străine : acest fapt de arme şi-a lăsat amintirea în tradiţia istorică a întemeierii Principatelor [4]. Din anii aceştia, 1342—43, se afirmă în desvoltarea politică a Principatelor o înrâurire hotărât occidentală. Voivozii Ţării Româneşti şi întemeietorii noului Voevodat al Moldovii se alătură marei ofensive a puterilor catolice — Ungaria şi Polonia — împotriva Tătarilor musulmani şi a Lituaniei păgâne, începute încă din ultimii ani ai domniei lui Uzbek [5]. Lupta aceasta le va întinde stăpânirea până la Dunăre, la mare şi la Nistru, obiectivele fireşti ale expansiunii lor spre Răsărit. Legăturile încheiate în acest război de cruciată se vor desface din nou mai târziu, dar ele şi-au lăsat urmele în viaţa aproape feudală, în înţelesul apusean al cuvântului, dela Curţile întâilor Basarabi şi ale descălecătorilor Moldovei [6]. In războiul împotriva Tătarilor, pe care l'au dus la început sub steagul apostolic al suzeranului angevin, era firesc ca voivozii români, cari luptau alături de nobilimea maghiară din armatele regelui, să poarte şi ei o stemă, un semn eraldic. Nevoia blazonului li s'a impus aşa cum au impus-o contactul cu Cruciaţii şi călătoriile la curţile din Europa apuseană împăraţilor bizantini. In scutul fasciat, în coiful cu podoabă

---

[1] Cf. R. P. L. Lemmens, *Die Heidenmissionen des Spätmittelalters*, Münster i. W., 1919, p. 60—61. Cf. Soranzo, *Il Papato, l'Europa cristiana e i Tartari*, Milano, 1930, p. 552.

[2] V. G. I. Brătianu, *Contributions à l'histoire de Cetatea Albă aux XIII-e et XIV-e siècles*, în *Acad. Roum.*, *Bull. de la Sect. Hist.*, XIII (1927), p. 30.

[3] Huber, *König Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, în *Archiv für österr. Geschichte*, LXVI (1885), p. 7—10.

[4] Cf. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 247. A. Domanovszki, *Die Geschichte Ungarns*, München, 1923, p. 101, crede că expediţia a avut loc la 1345.

[5] G. Soranzo, *op. cit.*, p. 440 şi urm. V. şi N. Iorga, *Geschichte der Rumänen u. ihrer Kultur*, Sibiu, 1929, p. 87—88.

[6] Cf. C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în sec. XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, p. 43—4. v. şi R. Ortiz, *Medio Evo Rumeno*, în *Studi Rumeni*, I.

de vultur sau de bour, care constituie mai târziu partea principală a stemei, se află poate elementul cel mai reprezentativ al influenţii apusene în ţările noastre şi al caracterului ei feudal, ce au scos-o atât de izbitor la lumina zilei săpăturile dela Curtea de Argeş. Legăturile noi de alianţă dela jumătatea veacului al XIV-lea au impus Principatelor române această faţadă occidentală a vieţii lor politice. Dacă în această vreme propaganda misionarilor catolici ar fi pătruns mai mult în massele noastre rurale, poate că această influenţă apuseană ar fi lăsat urme mai adânci în trecutul nostru decât această suprastructură strălucitoare, dar superficială, a vieţii de curte şi de război cavaleresc. Dar Orientul respins de cruciata lui Ludovic cel Mare împotriva Tătarilor, a biruit la sfârşitul veacului pe malul Dunării cu oştile cuceritorilor otomani. Dacă Moldova a păstrat totuşi fără întrerupere contactul cu civilizaţia apuseană, până în epoca Reformei şi a umanismului, Muntenia înconjurată de paşalâcuri şi raiele a cedat din nou influenţelor politice şi culturale balcanice şi bizantine [1]. Se poate spune că în perioada medievală a istoriei sale, înrâurirea Apusului feudal n'a lăsat aci imagine mai reprezentativă, în afară de podoaba din mormintele dela Curtea de Argeş, decât stema însăşi a acestii ţări.

Bucureşti

GH. I. BRĂTIANU

RÉSUMÉ

Les premières monnaies connues des princes de Valachie et de Moldavie du XIV-e siècle portent l'écu parti et fascé des rois de Hongrie ; en Moldavie on va jusqu'à reproduire les fleurs de lys à senestre qui complètent le blason hongrois, au temps des rois de la maison d'Anjou. L'aigle tenant une croix, qui figure plus tard dans les armes de la principauté valaque, n'apparaît au début que sur le cimier qui couronne l'écu aux armes hongroises. Il en est de même de la tête d'auroch, ou de boeuf, qui figure dans les armes de Moldavie : des inscriptions de Cetatea-Albă du XV-e siècle et les plaques émaillées provenant des églises d'Etienne-le-Grand, (1457-1504), prouvent que, là aussi, l'écu a été d'abord aux armes des rois angevins de Hongrie et que la pièce principale du blason de la principauté n'a figuré au début que sur le cimier du voévode. Cette imitation des armes hongroises s'explique par les relations politiques des princes de Valachie et de Mol-

[1] Cf. Moisil, *Monetăria Ţării Româneşti în timpul dinastiei Basarabilor*, p. 53.

davie au XIV-e siècle : à la même époque, les grands-ducs païens de Lithuanie et les empereurs de Byzance ont adopté le blason, à la manière des seigneurs d'Occident, pour se conformer aux usages du monde latin avec lequel leurs relations devenaient plus étroites et plus fréquentes. On peut supposer que c'est vers 1342—43 que les princes roumains ont rompu leur alliance avec l'empire tatare de la Horde d'Or, qui devenait hostile aux Chrétiens et qu'ils sont devenus les alliés de Louis-le-Grand de Hongrie contre les Lithuaniens et les Mongols. C'est à ce moment qu'ils ont dû adopter à leur tour la mode féodale du blason, en imitant les armes royales de Hongrie et en adoptant l'aigle et la tête d'auroch pour leur cimier. Ces pièces ont passé ensuite dans leurs armes : elles sont aujourd'hui les derniers témoins de l'influence occidentale dans les principautés roumaines, dans la seconde moitié du XIV-e siècle.

EMPEREUR PRÉ-BYZANTIN FIGURÉ SUR UNE COUPE EN TERRE CUITE

Parmi les objets trouvés pendant la campagne de fouilles de 1929 à Histria figure le fragment de vase qui fait l'objet de cette étude. Malheureusement, il est apparu en plusieurs morceaux que l'on n'a pu réunir qu'à grand'peine. Il en est résulté le vase fragmentaire que nous reproduisons ici (fig. 1 et 2). Tel qu'il est cependant, il présente un grand intérêt et constitue, croyons-nous, un spécimen jusqu'à présent unique.

Les fragments reconstitués donnent une coupe à pied court et bas [1], de dimensions assez considérables. L'épaisseur de la paroi est de 0^m, 011, ce qui, joint au diamètre du pied (0^m, 19), permet de lui supposer un diamètre total d'environ 0^m, 50. L'argile en est bien cuite, dure, de couleur rouge. Le vase a été modelé avec soin ainsi que le prouvent les nombreuses stries, que l'on y voit, dues à l'emploi du tour. La technique est bonne, mais, ajoutons-le, courante, sans rien qui la distingue des poteries ordinaires de l'époque romaine. Nous verrons plus loin que son mérite est ailleurs. La surface, de même couleur que l'argile, semble avoir été simplement polie à l'extérieur. L'intérieur a été recouvert du lustre habituel aux poteries romaines, qui en a avivé la couleur. De plus, il est seul décoré. Cette différence de traitement entre l'extérieur et l'intérieur, prouve que la coupe était certainement très plate. Le dessous se voyant à peine, on s'explique aisément pourquoi il n'a pas été lustré. Par contre, tout l'effort de l'artiste s'est porté sur l'intérieur. Il paraît évident que le potier a voulu attirer l'attention sur le singulier motif dont la

[1] La coupe ne se rapproche pas exactement d'aucune forme connue. Peut-être la forme donnée par F. Oswald—T. D. Pryce, *An introduction to the study of the terra sigillata*, Londres, 1920, pl. LVIII, 4, est-elle celle à laquelle notre coupe s'apparente le mieux.

signification dépasse de beaucoup en intérêt les sujets ordinaires du répertoire céramique.

Le décor de la coupe s'inscrit dans un médaillon entouré de deux cercles parallèles. A l'intérieur de ce médaillon on a groupé

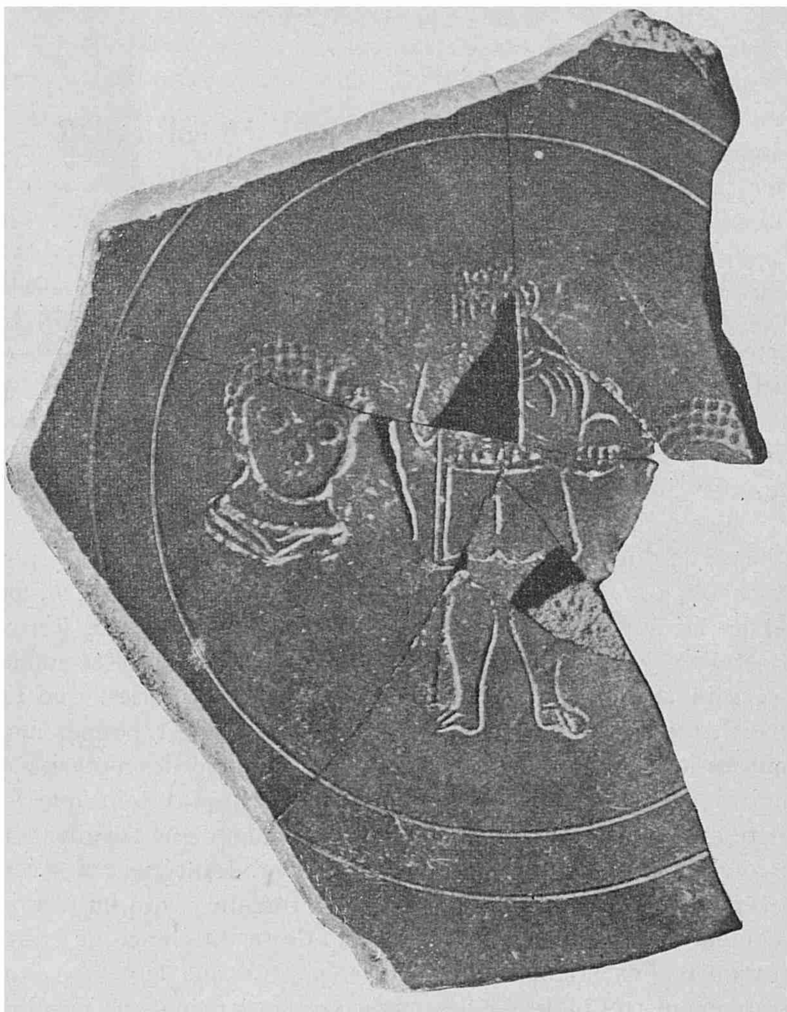

Fig. 1

trois figures. Au centre, est représenté un personnage debout. Vêtu du costume militaire romain — courte tunique serrée par une large ceinture, manteau rejeté sur l'épaule, chaussure recouvrant le pied —, il tient dans la main gauche le globe et s'appuie de la droite sur un sceptre (ou une lance?). Le doute

n'est pas possible : il s'agit ici d'un empereur. Au-dessus du front, on aperçoit une rangée de cheveux bouclés, surmontée d'un relief indistinct qui pourrait être un diadème.

De chaque coté, disposées symétriquement, se trouvent deux têtes de face, imberbes et jeunes. L'attache du cou, visible,

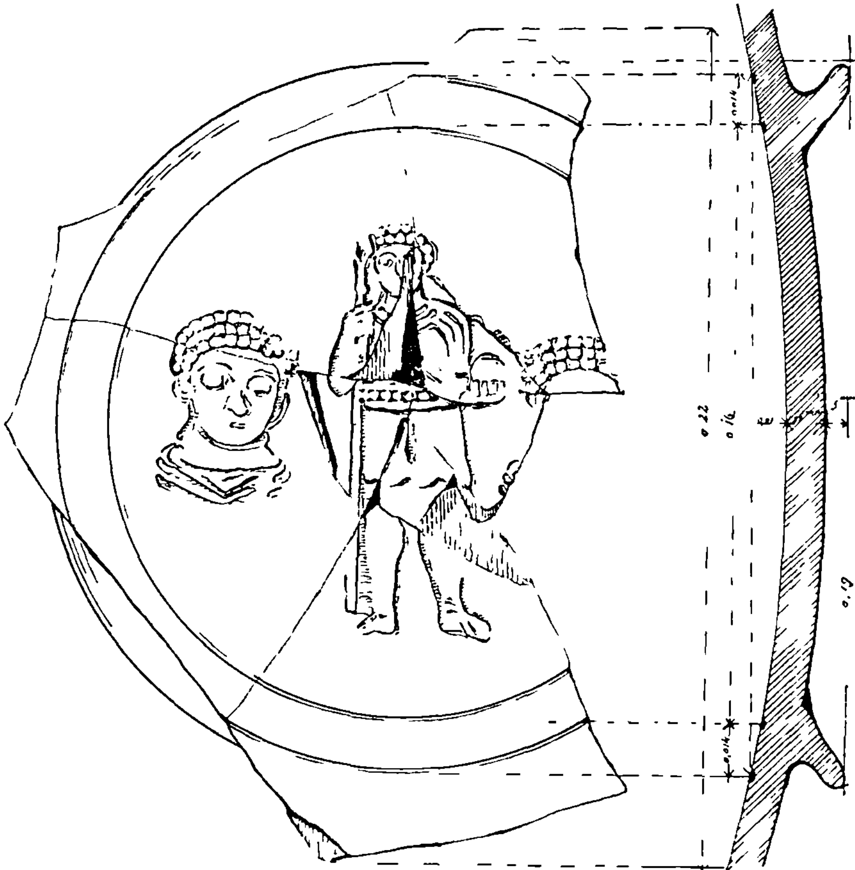

Fig. 2

montre que les personnages portent une tunique drapée comme celle de l'empereur. Mais ils sont sans couronne et sans attributs. Quels sont-ils ? Ici les difficultés commencent. Il est peu probable qu'il s'agisse de figures féminines ; la coiffure ainsi traitée, en petites masses globulaires, est une technique tardive qui ne paraît s'appliquer qu'aux hommes, comme on le verra plus loin. Avons-

nous un empereur encadré de ses fils, selon un motif fort répandu sur les monnaies, ou bien s'agit-il de deux figures symbolisant des vertus ? Avant de commencer la discussion, quelques remarques sur le style s'imposent.

Si l'on ne considère que l'ensemble de la technique, la coupe que nous étudions semble tout d'abord appartenir à cette céramique, très répandue partout où ont séjourné les armées romaines, que l'on désigne couramment sous le nom, impropre du reste [1], de *terra sigillata*. La forme appartient au répertoire — tardif, il est vrai, — de cette céramique. Mais le vase en possède surtout l'argile, avec sa couleur et son lustre caractéristiques. Au contraire, si l'on considère la technique spéciale de la décoration, on s'aperçoit qu'il ne rentre dans aucune des catégories connues.

En effet, la manière dont le dessin est exécuté n'est ni le relief, ni l'incision. C'est une sorte d'empreinte plate, obtenue par un contour en creux. Le même procédé est employé pour les détails. Cette technique diffère du relief en ce que l'ensemble du dessin ne dépasse pas la surface générale ; elle diffère de l'incision en ce que la ligne indiquant le détail ou le contour forme un champ creux, de quelques millimètres de largeur et dont le fond est arrondi.

C'est une des formes de la technique en champlevé. L'empreinte semble avoir été obtenue à l'aide de poinçons appliqués de droite à gauche. Il en résulte un manque de régularité très sensible, l'empreinte étant plus complète et mieux venue sur la partie gauche (côté droit des personnages). D'autre part, il est vraisemblable que les poinçons étaient plats. S'ils ont pu être employés sur cette coupe, c'est en raison de son peu de concavité. Il ne s'en produit pas moins des irrégularités dans le dessin de l'empreinte, dues au fait que le poinçon portait moins sur certains endroits que sur d'autres.

Si la technique est particulière, le motif ne l'est pas moins. Sa disposition à l'intérieur du vase, en second lieu son style, sont des caractères qui le distinguent nettement de la céramique répandue dans la belle période romaine. On sait, en effet, que l'empire a vu se développer une céramique à reliefs dont l'expansion croit avec sa grandeur. Née un peu avant l'empire, elle se développe avec lui et meurt au III-e siècle de notre ère. D'origine orien-

---

[1] F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 493.

tale, elle s'épanouit d'abord en Italie avec la célèbre fabrique d'Arezzo ; celle-ci est remplacée, à son tour, au premier siècle de notre ère, par les officines gauloises qui durent environ trois siècles [1]. Elle est caractérisée par l'emploi d'une argile et d'un lustre rouges et demande sa décoration au relief, quelquefois fortement accentué. Ce décor est presque toujours situé sur le revers du vase [2]. La forme la plus courante est le bol. Mais, tardivement, au troisième siècle commencent à apparaître la coupe et le plat[3], dont les formes se rapprochent de la nôtre. Enfin, à l'époque de Constantin, cette technique disparaît [4]. Par quoi est-elle remplacée ?

Si l'on connaît relativement bien maintenant la période de la céramique sigillée romaine, on sait moins bien ce qui suit. Les renseignements les plus nombreux ont été recueillis par Déchelette [5] et concernent des vases trouvés dans le centre et le sud de la France. Pour les distinguer de la série précédente, Déchelette les désigne sous le nom de vases estampés [6]. D'argile grise ou rouge, ils présentent des formes et une technique du décor qui offrent des points de ressemblance avec le nôtre : on y trouve notamment le plat ou la coupe peu profonde avec décor à l'intérieur. De plus, ce décor est traité d'une manière particulière. Voici la description qu'en donne Girault, un des archéologues qui ont signalé les premiers cette curieuse série : les motifs décoratifs „sont faits, dit-il, par l'application d'une empreinte gravée en creux, comme serait un coin servant à frapper des médailles ou un cachet donnant de légers reliefs ; ce sont de véritables empreintes sigillaires. Ces reliefs épargnés dans les fonds *n'en dépassent pas la surface générale*. Ces empreintes sont d'ailleurs très peu nettes, très peu distinctes et souvent même il n'y a qu'une

---

[1] Pour tous ces détails, voir J. Déchelette, *Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine*, vol. I, Paris, 1904, p. 1 et suiv. ; H. B. Walters S. Birch, *History of ancient pottery*, vol. II, Londres, 1905, p. 474 et suiv. ; Ch. Dugas, E. Pottier], art. *Vasa*, dans Daremberg-Saglio-Pottier, *Dict. des Antiq.*, p. 661. F. Oswald—T. D. Pryce, *ouvr. cité*, p. 1 et suiv.

[2] Déchelette, *ouvr. cité*, vol. II, p. 315, observe, avec Dragendorff, „que les poteries sigillées ne sont presque jamais ornées intérieurement, du moins au temps du Haut-Empire. Nous verrons qu'il n'en a pas été de même après Constantin, surtout vers l'époque des invasions barbares, pour certains vases en forme de plats, dérivés des poteries sigillées".

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] *Ouvr. cité.*

[6] *Ouvr. cité*, II, p. 327.

partie du sceau qui ait pu être reproduite..." [1]. Autant qu'on puisse en juger ici, sans avoir vu les vases et d'après la seule description, nous avons affaire à une technique tout à fait analogue, sinon semblable à la nôtre. Les vases appartenant à cette série sont placés par M. C. Juillian „au VI-e siècle, peut-être même au VII-e siècle" [2]. S'appuyant sur des données plus récentes, Déchelette fixe leur date au V-e siècle de notre ère, avec prolongation probable au VI-e siècle [3]. Pouvons-nous accepter la même datation pour notre vase?

Plusieurs raisons nous incitent à admettre les conclusions de Déchelette qui portent sur la céramique de la Gaule. Cependant, à Histria la question se pose d'une manière un peu différente.

Dès le I-er siècle de notre ère, en effet, l'art du bassin oriental de la Méditerranée est dominé par un fait nouveau. L'influence de l'esprit grec, dont le dernier épanouissement à produit l'art hellénistique, s'éteint peu à peu. L'Asie, toujours vivace, va prendre sa revanche. Une action semblable à celle qui huit siècles auparavant avait agi par l'intermédiaire de l'Ionie sur la Grèce naissante commence à se faire sentir. Les vieilles formules de l'Orient asiatique reparaissent et vont imprimer leur marque sur l'art qui se forme lentement à cette époque, et qui sera l'art byzantin. Dans ces nouvelles tendances un fait surtout nous intéresse ici. C'est le penchant à remplacer le modelé par le trou d'ombre, la masse par la tache, bref à aplatir le relief en cherchant l'effet du modelé par le trou ou par l'accentuation du contour en creux. En sculpture les exemples de cette tendance nouvelle sont nombreux [4]. En céramique elle apparaît dès le I-er siècle av. J.-C sur une série de vases émaillés à décor tout à fait plat [5]. Elle se retrouve avec quelques différences sur notre coupe, ainsi

[1] L'observation de Girault est reproduite dans Déchelette, *ouvr. cité*, II, p. 329. Les mots soulignés le sont par nous.

[2] C. Jullian, *Inscriptions romaines de Bordeaux*, II (1890), p. 59. Cf. Déchelette, *ouvr. cité*, II, p. 329.

[3] *Ouvr. cité*, II, p. 332.

[4] Ch. Picard, *La sculpture antique de Phidias à l'ère byzantine*, Paris, 1926, p. 490. Voir aussi les observations de L. A. Maculevic, dans le *Seminarium Kondakovianum*, II (1928), p. 148, au sujet d'un relief qui date du VI-e siècle.

[5] F. Courby, *ouvr. cité*, p. 501, à propos des faïences alexandrines, décrit la technique suivante : „*Vases à reliefs excisés.* Ce vases sont des bols... Les motifs, où les détails sont sommairement indiqués par des incisions d'un trait rapide, se détachent plats et à peine saillants sur le fond champlevé".

que sur de nombreux fragments en argile rouge, trouvés à Histria et qui portent des emblèmes chrétiens. Comme en Occident, cette technique semble ne se répandre que lorsque les vases à reliefs ont disparu. Mais, puisque à Histria nous nous trouvons sur un terrain d'influence orientale directe, nous sommes parfaitement fondés à attribuer à un vase de cette technique une date plus ancienne qu'en Gaule. Il peut vraisemblablement appartenir au IV-e siècle, mais ne peut guère remonter plus haut.

Ainsi que l'a fait remarquer Déchelette, la coupe plate à décor intérieur ne se trouve qu'après Constantin [1]. Pour ce qui est de notre vase, ajoutons que le type de l'empereur avec le globe et le sceptre ne se généralise vraiment qu'à la même époque. D'autre part, le style assez fruste de l'oeuvre ne permet pas de la placer à une date plus ancienne. Ce faisceau de probabilités indique donc que la coupe ne peut être antérieure à Constantin. Lui est-elle de beaucoup postérieure? Nous ne le croyons pas non plus. Dans la même partie du terrain, mais à un niveau supérieur, on a recueilli des fragments de poterie en argile rouge portant une croix flanquée de l'alpha et de l'oméga. Or le chrisme et la croix, qui apparaissent déjà sur les monnaies de Constantin [2], ne commencent à se généraliser qu'à la fin du IV-e siécle [3]. D'autre part, les lettres apocalyptiques, α et ω, font leur apparition sur les monnaies, des deux côtés du chrisme, après Constantin, vers 350—353 [4]. Leur usage a dû se généraliser vers le commencement du V-e siècle. C'est dire qu'on ne peut s'attendre à trouver un embléme chrétien avec les deux lettres sur des poteries avant la première moitié du V-e siècle au plus tôt. Le fragment avec l'empereur, qui a été recueilli à un niveau plus profond, se trouve donc être certainement entérieur. De combien? Dans un terrain aussi bouleversé et remanié que l'est celui d'Histria, il est difficile

[1] Voy ci-dessus, p. 67, note 2. Cette affirmation ne vaut que pour la poterie romaine des premiers siècles de notre ère. Au III-e siècle av. J.-C., la céramique italienne de Calès, — qui continue la céramique estampée des Grecs, — avait déjà connu les larges coupes plates à décor intérieur en relief. Cf. R. Pagenstecher, *Die calenische Reliefkeramik*, Berlin, 1909, et F. Courby, *ouvr. cité*, p. 256 et *passim*.

[2] Voir le tableau des monnaies constantiniennes qui portent ces emblèmes dans C. M. Kaufmann, *Handbuch der christlichen Archäologie*, III-e éd., Paderborn, 1922, p. 622.

[3] Th. Reinach, *Le trésor de Traprain-Law*, dans les *Comptes rendus de l'Acad. des Inscr.*, 1920, p. 414.

[4] C. M. Kaufmann, *ouvr. cité*, p. 626.

de le dire avec certitude. Il est possible que l'écart soit d'un demi-siècle. Par conséquent, le fragment que nous étudions peut se placer à la fin du IV-e ou au début du V-e siècle.

Dans ces conditions de quel empereur s'agit-il ? Nous avons vu qu'il est entouré de deux figures et c'est ici qu'il faudrait faire intervenir leur rôle auprès du personnage central. Deux solutions sont possibles, comme il a été dit plus haut. Elles représentent des fils de l'empereur ou elles personnifient des vertus. Cette dernière hypothèse n'est pas improbable. L'habitude d'accompagner les images impériales de figures symboliques sur le revers des monnaies date des débuts de l'empire ; elle se généralise et devient une des caractéristiques de l'art byzantin. Constantin apparaît sur les monnaies accompagné d'un nombre considérable de vertus ou de symboles, soit placés au revers, soit l'encadrant. Victoire, Sécurité, Félicité, Foi, Equité, Liberté, Piété, Afrique, Alamannia, Francia, pour ne nommer que le plus caractéristiques, lui forment un cortège imposant. Mais ces symboles sont toujours représentés en figure complète et ils portent toujours, eux aussi, des attributs ou des inscriptions qui les rendent reconnaissables. Ici nous avons de simples bustes sans aucun indice caractéristique. Il faut donc renoncer à cette hypothèse.

Par contre, nous possédons de nombreuses monnaies représentant un empereur accompagné de deux membres de sa famille [1]. Tel est, par exemple, Constantin (306—337) qui apparaît avec deux de ses fils [2]. Arcadius (395—408) est aussi figuré avec son fils, Théodose II, et Honorius [3]. Au VII-e siècle, nous trouvons plusieurs empereurs représentés sur des monnaies avec un semblable entourage. Mais ces derniers ne peuvent entrer en ligne de compte pour nous, parce que Histria, d'après les données que nous avons jusqu'à présent, semble avoir cessé de vivre après le VI-e siècle. Il ne reste donc que Constantin et Arcadius-Théodose. Seulement, nous n'avons jamais sur les monnaies une disposition semblable à celle de notre vase. Ce sont toujours trois figures complètes

[1] Nous ne nous arrêterons pas aux monnaies qui portent trois figures dont deux sont sur un côté et une sur l'autre côté de la monnaie, mais à celles qui ont trois figures réunies sur une seule face.

[2] H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*, vol. VII, p. 246, n-os. 149 et 150, p. 284, no. 481.

[3] J. Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, vol. I, p. 96, n-os 4 5, pl. III, 4—5 (poids-étalons de forme rectangulaire), p. 96 et suiv., n-os 6—9, pl. III. n-os 6—9.

—Constantin et ses fils—, ou trois bustes juxtaposés,—Arcadius, son frère et son fils. Les graveurs des monnaies, bien qu'ayant à remplir une surface ronde, ont mis sur une même ligne trois figures de dimensions presque égales [1]. Si telles cependant sont les habitudes des graveurs monétaires, il semble que, dans d'autres domaines et à la même époque, d'autres règles régissent la décoration d'un espace rond. En effet, nous retrouvons une ordonnance semblable à celle de notre vase sur une coupe en faïence du British Museum [2]. Au milieu de la coupe est figuré Jésus assis, les bras écartés, et dans les espaces restés libres en haut, à droite et à gauche, sont représentés dans des médaillons les bustes de l'empereur Constantin et de sa femme, Fausta (morte en 326). Dans les deux cas, l'artiste qui orne un vase suit des règles différentes de celles des graveurs de monnaies. Obligé de remplir un espace rond avec trois figures, il place au milieu une figure complète et des deux côtés un buste.

Et maintenant nous sommes peut-être en mesure de choisir entre Constantin et Arcadius-Théodose. En effet, la coupe de faïence représente Jésus au milieu et en entier. Ses fidèles, l'empereur et l'impératrice, sont figurés en buste. La différence de traitement s'explique par les dimensions plus grandes que l'artiste a voulu donner à l'image divine. Sur notre vase d'Histria, la différence de traitement doit correspondre à une différence de rang. Si nous pensons au groupe Arcadius-Théodose-Honorius, nous voyons tout de suite qu'il ne peut s'agir d'eux. Arcadius est empereur d'Orient et Honorius a le même rang en Occident. Ce dernier ne pouvait être figuré aux côtés d'Arcadius avec les mêmes dimensions que le jeune Théodose. L'ordonnance des figures convient mieux à Constantin et à ses deux fils. D'ailleurs, sur les monnaies ils ont une stature plus petite que leur père [3].

Le prestige de Constantin, l'empereur puissant, l'empereur chrétien qui passa au rang des saints après sa mort, rendait plus vivant et plus proche son renom dans ce coin oriental. Il est donc très plausible que l'on ait songé à populariser son image. Car, n'en doutons pas, c'est une image populaire que nous avons sous les yeux. Probablement empruntée à un protoype appartenant à un

---

[1] Les fils de Constantin sont représentés debout, aux côtés de leur père, mais ils ont une taille plus petite que lui.

[2] Voir le dessin dans Kaufmann, *ouvr. cité*, p. 364, fig 177, et la bibliographie de la note 3.

[3] Voir ci-dessus, note 1, et p. 70, note 2.

art supérieur, sculpture [1], orfèvrerie [2], mosaïque ou peinture, elle est destinée à répandre partout la figure du grand empereur. Ceci ne prouve pas, du reste, que l'oeuvre date du vivant de Constantin. Un détail surtout s'y oppose. C'est le traitement des cheveux en boucles rondes. Nous n'avons pu trouver des exemples semblables que sur un diptyque en ivoire d'Anastase, [3] consul en 456, et même sur certaines monnaies de Théodose II (408—450) [4]. Cela nous ramène dans la première moitié du V-e siècle. Nous aurions donc une image de Constantin datant d'une époque postérieure à son règne [5], ce qui confirme la date que nous avons proposée plus haut, fin du IV-e ou commencement du V-e siècle.

Reste à expliquer cette disproportion choquante entre la figure centrale et les deux bustes, disproportion qui accentue l'aspect barbare de l'ensemble. Il existait probablement dans un autre art, sculpture, orfèvrerie, mosaïque, peut-être même peinture, un type de l'empereur avec deux de ses fils analogue, mais non semblable, à celui que l'on trouve sur les monnaies. On a voulu populariser ce type dans une matière plus commune. Il est possible que l'on ait fabriqué, à cet effet, le poinçon figurant l'empereur. Les poinçons représentant les deux têtes qui l'encadrent existaient problablement dans l'atelier du potier [6]. S'ils avaient été exécutés à cette occasion, ils auraient été mis à l'échelle. Au contraire, ils sont beaucoup plus grands que l'empereur. Le céramiste a donc utilisé les poinçons existants en les plaçant tant bien que mal

[1] Ch. Picard, *La sculpture antique de Phidias à l'ère byzantine*, Paris, 1926, p. 476 : „nous savons qu'à Byzance, jusqu'à l'époque des Iconoclastes, devait persister la coutume de consacrer les effigies des empereurs régnants". Cf. G. Millet, dans André Michel, *Histoire de l'art*, tome I, 1-ère partie, p. 261 et suiv.

[2] Voir, par exemple, le disque d'argent trouvé à Kertch et représentant un empereur du VI-e siècle : Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, vol. I, p. 308, fig. 154.

[3] Paris, Cabinet des Médailles. Sybel, *Christliche Antike*, vol. II, Marburg, 1909, p. 233, fig. 71. Sur le côté droit, reproduit par Sybel, est figurée une scène de cirque dans le registre du bas. L'examen de l'original m'a fait voir que certains personnages de cette scène ont les cheveux traités en une rangée de boucles rondes autour du front.

[4] J. Sabatier, *ouvr. cité*, vol. I, p. 114, no. 5, pl. V, no. 1. Voir aussi des monnaies d'Arcadius, *ibid.*, pl. IV, no. 6 7.

[5] Déchelette, *ouvr. cité*, vol. II, p. 285, montre, au sujet d'un médaillon représentant Antonin le Pieux, qu'il a été exécuté après la mort de l'empereur.

[6] Nous avons trouvé à Histria un certain nombre de tessons ornés de motifs variés, d'une technique analogue à celle-ci, qui montrent que le céramiste avait encore à cette époque bon nombre de poinçons à sa disposition.

de part et d'autre de la figure centrale. Il est même probable qu'un seul poinçon a servi aux deux bustes. L'emploi de cet unique poinçon pouvait, du reste, être assez étendu, puisque la figure ne portait aucun attribut capable d'en restreindre l'usage. Nous aurions ainsi la copie, faite avec des moyens de fortune, d'une oeuvre popularisant l'effigie de l'empereur et cherchant à en rendre l'aspect général.

L'intérêt de ce motif réside dans le fait qu'il caractérise l'art de transition, assez peu connu somme toute, entre l'art romain et l'art byzantin. Il est apparenté à Rome par la technique de l'argile, l'aspect général. Mais, déjà le fait de placer l'ornementation à l'intérieur du vase indique une tendance nouvelle. D'autre part, la disposition en groupe de trois figures *de face* annonce Byzance. Cette disposition deviendra courante au VI-e siècle et est l'un des principes sur lesquels repose la belle ordonnance des figures byzantines.

Enfin le choix du sujet dénonce ce goût de la représentation historique qui sera une autre caractéristique non moins importante de l'art byzantin [1]. Elle était, certes, en germe chez les Romains et des céramistes ont fait figurer sur des médaillons de terre cuite Auguste et Livie, Antinoüs ou Antonin le Pieux [2]. Mais ici le fait que l'on confie à une humble coupe de terre cuite le soin de propager la gloire du grand empereur est significatif. On la sent conçue pour une fin décorative, probablement pour être suspendue à un mur comme ornement.

* * *

Après avoir décrit les vases à décor estampé, Déchelette cherche à expliquer leur présence en Gaule. Un fait surtout attire son attention. Ces poteries ont été découvertes dans les provinces occupées par les Wisigoths et les Ostrogoths : „l'invasion gothique ne semblait donc pas étrangère à leur diffusion" [3]. Cette théorie nous a paru trop intéressante pour ne pas la signaler ici. Mais, d'autre part, Déchelette met en rapport ces vases de Gaule avec certaines poteries du Danube moyen, qu'il connaît surtout par la description que lui en a fourni Vassits, conservateur du Musée de Budapest. Comme un de ces tessons porte la marque *Resatus*,

---

[1] Ch. Diehl, *ouvr. cité*, I, p. 6 et suiv. G. Millet, *ouvr. cité*, p. 177 et suiv.
[2] J. Déchelette, *ouvr. cité*, II, p. 284 et suiv.
[3] J. Déchelette, *ouvr. cité*, II, p. 333.

nom celtique, cette catégorie a été attribuée aux Celtes du Danube et c'est à eux que les Goths l'auraient empruntée [1].

Depuis, certains de ces vases ont été publiés [2] et il semble que leur rapport avec ceux décrits par Déchelette soit assez lointain. Ils sont gris avec une couverte noire et ils datent d'une époque beaucoup plus ancienne [3]. D'ailleurs, il y a eu des vases à décor estampé depuis le Ve siècle av. J.—C. [4] et la technique de ce décor a toujours évolué. Par contre, notre vase ressemble infiniment plus à la description de Déchelette. Cela nous permettrait de compléter sa théorie en rappelant ce que nous avons dit plus haut sur la nature gréco-orientale de cette technique. Comme les Grecs d'Histria l'emploient depuis le IVe siècle, point n'est besoin de faire intervenir les Celtes du Danube moyen comme facteur intermédiaire. Les Goths, qui ont vécu au IIIe et au IVe siècles sur le Bas-Danube, ont pu l'apprendre dans cette région, où les Grecs des villes du littoral développent leur activité commerciale, pour la transporter ensuite avec eux à travers l'Europe jusqu'en Gaule.

Bucarest

SCARLAT LAMBRINO

---

1 *Ibidem.*

2 L. Nagy, *Une fabrique pannonienne de terra sigillata*, dans *Archaeologiai Ertesitö*, XLII (1928), p. 96 et suiv. (en hongrois, avec un résumé en allemand, p. 315 et suiv). — L'article de M. V. Kuzsinszky, *Les plus anciens vases de terra sigillata en Pannonie* (en hongrois), dans la même revue, XL (1923—1926), p. 88 et suiv., ne nous a pas été accessible.

3 L. Nagy, *ouvr. cité*, p. 315.

4 E. Pottier, *Thericlea vasa*, dans Daremberg-Saglio-Pottier, *Dict. des Antiq.*, V, p. 212 et suiv.—Cf. F. Courby, *ouvr. cité*, p. 175 et suiv.

RECENZII

I. **Trifonov,** Зависимостьь на Молдавската църква отъ Охридската въ половината на XV в. (*Dependența bisericii moldovenești de cea din Ohrida la mijlocul veacului XV*), în Македонски прегледъ, *Sofia*, V, I (1920), p. 45—70.

Iv. Sniegarov, Къмъ въпроса зависимостьта на Молдавската църква отъ Охридската през XV в. (*Asupra chestiunii dependenții bisericii moldovenești de cea din Ohrida în veacul XV*), ibidem V, III (1929), p. 45—62.

Lucrarea d-lui **M. Lascaris,** *Ioachime métropolite de Moldavie*, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, XIII (1927), a făcut dovada că legăturile bisericii moldovenești cu cea dela Ohrida în sec. XV sunt o legendă și că mitroplitul Teoctist a fost sfințit către 1453 la Ipec și nu la Ohrida, cum se credea. Această lucrare a provocat două critici aspre în limba bulgară, ale d-lor Trifonov și Sniegarov, cari mențin vechiul punct de vedere al dependenței bisericii moldovenești de cea din Ohrida. Argumentul principal al d-lui Lascaris stă în notița din cronica dela Putna, care spune că Teoctist a fost sfințit de patriarhul Sârbilor, Nicodim, sub despotul Gheorghe. Acest Gheorghe despot este Gheorghe Brancovici al Serbiei (1427 -1456). In vremea lui era Nicodim patriarh al Sârbilor la Ipec, pe când Ohrida nu se aflà între posesiunile despotului. D-l Trifonov răspunde că mențiunea lui Gheorghe despot e întâmplătoare, cum se întâmplă adesea în anale și n'are legătură cu evenimentul sfințirii lui Teoctist. Totuși d-l Trifonov nu observă că legătura în cronică e indicată precis: „patriarhul Nicodim din țara sârbească, sub binecredinciosul despot Gheorghe". (V. textele la Lascaris *o. c.* p. 6—7). D-l Trifonov mai admite ca lucru probat că inscripția în care e pomenit Nicodim de Ohrida la 1452 e bine citită, deși ea nu mai există și a fost văzută numai de istoricul rus Grigorovici la 1845. Chiar așa fiind, nu e dovedit că acest Nicodim este aceeași

persoană cu Nicodim dela Ipec, care exista atunci şi care *el* era sub despotul Gheorghe.

Pomenirea patriarhilor de Ohrida în pomelnicul dela Bistriţa este o simplă fantezie a lui Iaţimirski ; ceeace d-l Trifonov n'a observat este că toată partea veche a pomelnicului dela Bistriţa a fost publicată de Miletić şi Agura [1]) şi nu găsim aşa ceva în textul lor.

Cea mai mare parte a articolului d-lui Trifonov este o încercare de a demonstra autenticitatea corespondenţii lui Ştefan cel Mare cu patriarhul Dositei de Ohrida. D-l Trifonov n'a avut însă la îndemână studiul lui I. Bogdan (*Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, în *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I, 1915), prin care s'a demonstrat falsitatea acestei corespondenţe. In aceste condiţiuni demonstraţia contrară are puţină valoare. D-l Trifonov spune că Grigorovici istoricul rus dela care provine această corespondenţă, n'ar fi găsit-o în Ţara Românească, cum crede I. Bogdan, ci în Macedonia. Grigorovici spunea că o găsise la mânăstirea Rilo [2]), dar avea motive să ascundă faptul că o găsise la Ohrida. I. Bogdan credea că falsificatorul era un diac român. Corespondenţa provenind din Bulgaria, nu ne mai explicăm motivul falsificării. E adevărat că Grigorovici avea motive să ascundă locul unde „*găsise*" manuscrisul, pentru că-l luase cu el în Rusia, deci nu putem pune bază pe spusele lui. Manuscrisul a fost probabil luat dintr'o mânăstire românească şi Grigorovici n'avea interes ca lucrul să fie cunoscut. E caracteristic faptul că la 1845 Grigorovici avea manuscrisul la Bucureşti, unde-l prezentase spre traducere la Arhivele Statului [3]). Este deasemenea regretabilă insinuarea d-lui Trifonov (*o. c.* p. 581) că „se înţelege uşor ceeace sileşte pe Lascaris să susţie că la mijllocul veacului XV Moldovenii aveau relaţii culturale numai cu aliaţii lor actuali" (i. e. Sârbii). Asemenea *procedee ştiinţifice* sunt condamnabile în orice polemică şi înjosesc pe cei cari le practică [4]).

---

[1] C. Miletić şi D. Agura, Бѣлѣжки отъ едно научно пятуванiе къ Румънiя, in Сборникъ на народни умотворенiе, Sofia, IX (1893), p. 172—173.

[2] O spusese lui Laurian şi Bălcescu la 1845, când aceştia au tipărit traducerea română a corespondenţii, încă înainte de apariţia textului slav în Rusia. *Magazinul istoric pentru Dacia*, I (1845), p. 278, nota.

[3] Cf. Insemnarea făcută pe copia lui Peşacov la Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 229.

[4] La p. 58 (*o. c.*) d. Trifonov spune că d. Lascaris se contrazice, deoarece admite că *mai târziu* Ipecul a fost legat de Ohrida, deci *ipso facto* şi Moldova.

Critica d-lui Sniegarov nu aduce nimic nou faţă de cea analizată mai sus. D-sa respinge chiar unele argumente ale d-lui Trifonov : nu crede de pildă, în identitatea celor doi Nicodimi dela Ohrida şi Ipec. D-l Sniegarov are avantajul de a fi cunoscut lucrarea lui I. Bogdan despre corespondenţa lui Ştefan cu Ohrida şi crede că unele nepotriveli de date şi de persoane dintr'însa s'ar putea explica fără să admitem un falsificat. Argumentul principal pentru autenticitate ar fi că un exerciţiu epistolar, cum a numit Bogdan acea corespondenţă, nu putea avea data şi numele complete, cari ar fi trebuit lăsate în alb. E uşor de dovedit cu exemple că asemenea exerciţii epistolare complete, cu date şi nume, mai există în literatura slavo-română : de exemplu pretinsa scrisoare a lui Petru Rareş către Radu Paisie şi scrisoarea lui *Ical* către Petru Vodă (1513) [1].

Deasemenea afirmaţia că în cronica dela Putna numele lui Gheorghe despot pe lângă patriarhul Nicodim a fost introdus prin influenţa unui letopiseţ sârbesc sau „sub influenţa oamenilor de cultură sârbi emigraţi în Moldova" este stranie. D-l Sniegarov nu cunoaşte felul cum s'au format analele moldovene, cari nu sunt compilaţii după diverşi autori, ci au ştiri contemporane, fiind scrise după ultimile cercetări [2]) în vremea lui Ştefan cel Mare, *pe când trăia mitropolitul Teoctist.* D-l Sniegarov, care a scris o istorie a patriarhiei dela Ohrida, recunoaşte în studiul său că în veacul XV scaunul dela Ohrida nu purta titlul de patriarhie, ci de *arhiepiscopie*, pe când letopiseţul nostru numeşte pe Nicodim *patriarh*, ceeace pentru acea vreme se potriveşte numai cu Ipecul. Că popular şi nu în acte, i s'ar fi zis în sec. XV arhiepiscopului de Ohrida patriarh, este o presupunere gratuită şi nedovedită. Explicaţia legendei legăturilor bisericilor din principatele române cu Ohrida rămâne cea dată de d-l Lascaris : pomenirea în Syntagma lui Matei Vlastares a Daciei mediteranee şi ripense în eparhia mitropoliei Iustiniana Prima, confundată cu Ohrida. Cele două provincii romane au fost confundate cu principatele române. Aşa se explică, nu numai afirmaţiile cronicarilor moldoveni, dar şi titulatura unora din arhiepiscopii din Ohrida. Astfel, ceeace nu s'a observat,

Dar d-l Lascaris nu spune nicăeri că biserica Moldovei a fost *supusă* Ipecului în afară de sfinţirea întâmplătoare a lui Teoctist.

[1] Stoica Nicolaescu, *o. c.* p. 151—2 şi 160—161. Că e vorba de exerciţii epistolare. cf. Al. Lapedatu, *O nouă publicaţie de documente slavo-române*, Bucureşti, 1907, p. 7—8 şi 33.

[2] I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei Românilor*, Bucureşti, 1925.

la 1586, Gavril arhiepiscop de Ohrida, scriind țarului Rusiei, semnează: „Din mila lui Dumnezeu arhiepiscop Iustinianei Prime al Ohridei, al întregii țări bulgărești, sârbești, al Albaniei, Moldovei și Munteniei și altora" [1]).

In viața sf-lui patriarh Nifon de Gavril Protul, care a fost scrisă în original în grecește la începutul veacului XVI, se află un pasaj interesant în legătură cu această chestie, care n'a fost utilizat de cei care s'au ocupat cu chestia legăturilor bisericii române cu Ohrida. Viața lui Nifon spune că acesta a fost hirotonit la Ohrida „că într'acea vreme toate laturile și cetățile și satele erau fugite dela bisericile Țarigradului pentru al optulea săbor, care vrură să-l facă la Florința latinii cei deșerți la minte; deci toate bisericile pravoslavnicilor să tocmia de la marea biserică a Iustinianii cei mari, care iaste în țara Ohridului" [2]). Și aci, ca și în cronicile moldovene, care vorbesc de legăturile bisericii moldovene cu Ohrida, deslipirea de patriarhia de Constantinopol este pusă în legătură cu sinodul dela Florența. Imediat după aceea, Nifon apare la Croia la curtea lui Skanderbeg, [3]) deci evenimentul trebue azeșat pe la 1461 [4]). Povestirea este a unui contemporan mai tânâr al lui Nifon. A fost, așa dar, în adevăr la un moment dat, o deslipire a „pravoslavnicilor" de Constantinopol, în urma actului semnat la Florența și un apel făcut la Ohrida. In acest fel însă se poate explica în aceleași împrejurări și din aceleași cauze sfințirea lui Teoctist la Ipec.

P. P. Panaitescu

V. N. Zlatarski, Политическото положение на северна България презъ XI и XII вѣкове (*Situația politică a Bulgariei de nord în veacurile XI și XII*), Sofia 1929, 50 p., f. pr. (Extras din Извѣстия на историческо дружество, IX).

Zlatarski polemizează cu N. Bănescu, afirmând că n'a existat o formație politică bizantină deosebită de ducatul Bulgariei în jurul Silistrei. Silistra cucerită de Bizantini sub Ioan Țimiskes,

---

[1] [Muraviev], Сношеніе Россіи съ Востокомъ, I, St. Petersburg, 1858, p. 167 168.

[2] Gavril Protul, *Viața și traiul sf. sale Nifon patriarhul*, ed. I., Naniescu și C. Erbiceanu, București, 1888, p. 15—17.

[3] *Ibidem*, p. 17.

[4] N. Popescu, *Nifon II patriarhul Constantinopolului*, în *Anal. Acad. Rom., Mem Secț Ist.*, s. II, t. XXXVI (1914), p. 35. In redacția greacă pasajul despre Florența lipsește, dar avem a face cu o formă rezumată. *Ibid.*, p. 28.

a fost apoi reluată de Bulgari şi alipită Bulgariei apusene a lui Samuil. Abea la 1003 Vasile II o ia din nou. Găsim la Silistra, nu o organizare deosebită, ci simpli arhonţi militari ai cetăţilor dela Dunăre dependenţi de ducele Bulgariei. Numai după alungarea Pecenegilor la 1060 se formează o provincie militară *Paristrion*, a cărei prim catepan e viitorul împărat Roman Diogene. Dar după colonizarea Pecenegilor în aceste locuri la 1123, se desfiinţează în favoarea lor provincia Paristrion. Vorbind de expediţia lui Manuel Comnen contra Ungurilor prin părţile Mării Negre, d-l Zlatarski spune că *Vlahii* din oastea bizantină nu erau *recrutaţi* în sudul Dunării, ci o masă neregulată care se uneşte cu Grecii în nordul Dunării, căci cronicarul Kinam vorbeşte de ei ca de ὁ ὅμιλος, în opoziţie cu τὸ στράτευμα, armata regulată, deci nu e vorba de o oaste recrutată în imperiu.

P. P. Panaitescu

St. **Lukasik**, *Rumunja a Polska w XIX wieku* (România şi Polonia în veacul XIX), Cracovia, 1929, 135 p., f. pr.

Autorul, bazat pe documente extrase din biblioteca Academiei Române şi din arhivele emigraţiei polone la muzeul Czartoryski din Cracovia, precum şi literatura tipărită românească şi polonă, cercetează legăturile dintre cele două ţări în veacul trecut. După o scurtă introducere istorică asupra României, se dau câteva amănunte despre legăturile polono-române în epoca împărţirii Poloniei. La 1794 mai multe detaşamente ale Polonilor cari luptau împotriva Rusiei se formează în Moldova. Există chiar o înţelegere a lor cu paşa de Vidin, Pasvant-Oglu, care promite un ajutor de opt mii de călăreţi (p. 13).

Autorul trece apoi la revoluţia polonă din 1830, care trezi mare fierbere la Bucureşti. Scriitorul polon Mochnacki era de părere că Rusia poate fi lovită numai din principatele române (p. 23). Legăturile lui Ioan Câmpineanu cu principele Czartoryski sunt expuse după documentele din muzeul Czartoryski, publicate de autorul acestei recenzii. (La p. 25, citeşte Felix Colson, nu Filip Colson).

La 1838 era vorba să se înfiinţeze o tipografie polonă la Bucureşti (p. 25).

Necunoscută era nota fraţilor Goleşti către principele Czartoryski la 1847, în numele Românilor din Paris. E vorba în ea de pregătirea unei răscoale generale în principate, Ardeal şi Basarabia în legătură cu Polonia. Se ţine la Paris o întrunire

secretă polono-română sub preşedinţia principelui Zamojski, în care reprezentanţii Românilor dau lămuriri asupra armatei şi stării de spirit în principate (p. 28– 30). Legăturile revoluţiei române dela 1848 cu emigraţia sunt expuse pe scurt, arătându-se în special rolul generalului Bem. Se reproduce pasajul din memoriile lui Wladislav Mickiewicz asupra acestor legături : „Când închid ochii văd oamenii revoluţiei dela 48. Ei veneau la tatăl meu (poetul Adam Mickiewicz) ca să-i explice faptele lor, să se acuze adesea unul pe altul, dar mai ales să întrebe cari sunt prevederile pentru viitor : Rosetti, fraţii Golescu şi Brătianu, Teleki.... Mai târziu de câte ori îi întâlneam, erau acum în fruntea ţării lor, îmi vorbeau cu respect de tatăl meu" (p. 35).

In legătură cu războiul Crimeii autorul arată planurile formării unei armate polono-române contra Rusiei. Polonul Nowicki prezintă guvernului francez un plan de atac al Basarabiei. Dimitrie Brătianu era în Oltenia cu Sigismund Milkowski şi chemau acolo pe generalul Magheru să ridice o oaste de voluntari (p. 39).

Partea cea mai importantă a cărţii priveşte legăturile lui Cuza Vodă cu Polonia. Incă din momentul alegerii lui în Moldova se descopere un complot polonez la Focşani în favoarea lui Grigore Sturza (p. 43). Revoluţia dela 1863 a fost pregătită mai ales în România. Acelaşi Sig. Milkowski pregăteşte arme şi voluntari în Moldova, la Fălticeni şi Botoşani. Avea chiar o moşie la Mihăileni, unde stătea cu familia lui (p. 47). W. Mickiewicz scria că s'ar putea câştiga sprijinul Românilor, dacă s'ar găsi un emisar care să-l ceară printr'o scrisoare a lui Garibaldi. Scrisoarea trebuia adresată lui Rosetti şi Brătianu (p. 49). Agentul oficial al emigraţiei polone pe lângă Cuza Vodă era doctorul Glück (p. 61). Agenţii poloni căutaseră, fără rezultat, să câştige pentru răscoală pe generalul Tell (p. 62). Un capitol special, bazat pe memorii contemporane, este închinat expediţiei lui Milkowski la Costangalia (1863). Proclamaţia lui către Români este reprodusă în întregime (p. 71—72). Atitudinea lui Cuza este judecată aspru ; nu trebue, însă, să uităm că în situaţia în care se aflà, nu puteà să fie pe faţă pentru Polonia. Simpatiile lui, o ştim, erau însă pentru cauza ei. In ceeace priveşte pe C. A. Rosetti, multe calcule de politică internă explică atacurile sale contra domnului şi nu numai iubirea sinceră pentru Polonia. Mai mulţi ofiţeri români sunt pedepsiţi pentru că nu şi-au făcut datoria în lupta cu Polonii (p. 84). Intrevederea între Cuza şi Milkowski este dramatică. „Ai făcut, domnule colonel, zice Cuza, un mare rău României. Ce

ar spune lumea de o ţară, prin care ar puteà trece libere trupe înarmate străine? Nu te-ai gândit la asta, d-ta, pe care România te consideră ca un fiu al ei. Ruşii te-au reclamat de mai multe ori şi Austriacii de asemenea. Ştiam că locueşti sub numele de Melka la Mihăileni, ai soţie şi un copil. Te-am apărat în numele României şi tu... cum i-ai mulţumit? Ai năvălit asupra ei, ai omorît pe apărătorii ei! Cu ce îi vei plăti această nedreptate? România va cere odată sângele tău. Adu-ţi aminte, colonele! Ai vărsat sânge în România, mai târziu, odată, ea va avea nevoie de braţele tale de voinic!" (p. 85—86). Un alt capitol analizează atitudinea presei române în faţa evenimentelor dela 1863, extrăgându-se articole din *Romănul*, *Nichipercea*, *Buciumul*, *Reforma*, etc.

Analizând legăturile literare polono-române în acea vreme, autorul arată influenţa subiectelor polone în opera unui Asaki, Negruzzi, Alecsandri, etc. Din partea polonă avem romanul aceluiaşi S. Milkowski: *Istoria sângeroasă*, scris la 1862, al cărui subiect este din viaţa refugiaţilor poloni în Moldova după împărţirea ţării lor. Deasemenea avem două romane ale lui Mihai Czajkowski, agentul polon la Constantinopol: *Cârjali* (scris la 1841), în legătură cu răscoala Eteriei şi a lui Tudor Vladimirescu, cu o frumoasă descriere a Curţii de Argeş, şi *Nemolak* (1864) cu ridicularizarea expediţiei polone dela Costangalia. (Czajkowski era un adversar al partidului democrat, care provocase revoluţia dela 1863).

P. P. Panaitescu

Mathias Murko, *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XX-e siècle*, în *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves*, X, 77 p., XXI planşe, Paris, Champion, 1929, 30 fr.

In această broşură d-l M. Murko reuneşte trei conferinţe ţinute la Sorbona, în Maiu 1928, în urma invitaţiei primite din partea Institutului de studii slave. Sunt rezultatul cercetărilor întreprinse de d-sa în Bosnia şi Herţegovina şi comunicate parţial într'o serie de rapoarte publicate în Analele Academiei de ştiinţe din Viena. Cercetările, întrerupte în timpul marelui războiu, au fost reluate în 1924, în sandjacul Novi Pazar, unde d-l Murko a dat peste o viaţă patriarhală într'adevăr epică.

Principalele obiective ale cercetărilor au fost: cum trăeşte în acea regiune epica populară, cine sunt cântăreţii, când şi cum cântă, dacă se mai nasc balade populare şi de ce dispare poezia

populară? Poezia epică se cântă încă astăzi în ţinuturile muntoase ale Bosniei, Herţegovinei, Muntenegrului şi ale sandjacului Novi Pazar. In aceste regiuni, ferite de pătrunderea civilizaţiei veneţiene şi austriace, vechea viaţă naţională s'a păstrat mai curată. Pe de altă parte, conflictele dintre musulmani şi creştini au ţinut viu spiritul răsboinic al populaţiei şi au stimulat producţia epică.

Baladele populare sunt recitate şi cântate. Ele sunt însoţite în Herţegovina şi Muntenegru de un instrument: *gusla* (un fel de vioară cu una sau două coarde de păr de cal) sau, în Nordul Dalmaţiei şi în Croaţia, de *tambura* sau *tamburica* (un fel de mică guitară sau mandolină cu două coarde metalice).

Cercetările d-lui Murko înlătură prejudecata unui Homer orb, pentru poezia populară iugoslavă, prejudecată pe care a răspândit-o şi unele indicaţii ale lui Vuk Karadžič. In ţările cu o epică populară înfloritoare nu numai că asemenea aezi sunt foarte rari, dar ei au devenit orbi la o vârstă înaintată. Cântăreţii sunt în genere indivizi bine înzestraţi din toate clasele sociale: plugari, meşteşugari, păstori, nobili, musulmani, bei, preoţi de toate confesiile, chiar şi un mitropolit ortodox. Cu deosebire călugării franciscani au un adevărat cult pentru cântecul epic: la seminarul din Mostar, autorul a văzut în 1909, gusla atârnată deasupra patului fiecărui elev. Sunt şi cântăreţi de profesie, care cântă prin cafenele, mai ales iarna. Altă dată, aceşti cântăreţi de profesie colindau pe la curţile nobilimei musulmane, unde rămâneau săptămâni şi luni întregi pentru a desfăta asistenţii. Autorul crede că poezia ca şi arta populară a pornit din mediuri sociale, creştine ori musulmane, mai selecte şi treptat, urmându-şi cursul evoluţiei, a ajuns în masele populare.

Cântecele sunt în genere foarte lungi şi durează ore întregi, ba uneori 2 şi 3 nopţi. In 1891, s'a publicat un cântec de 3412 versuri endecasilabe; cântecele musulmane sunt cu deosebire lungi. Societatea croată (Matica Hrvatska) din Zagreb posedă în arhivele sale 4 cântece de 3—4000 versuri.

Cântăreţii au în genere o memorie uimitoare; unul dintre ei a dictat dela 2—17 Februarie 1887, la Zagreb, 90 de cântece, având în total 80.000 versuri decasilabe, adică de două ori mai mult de cât Iliada şi Odiseia (ţinând seamă că hexametrul e mai lung de cât decasilabul). Cântăreţii sunt ajutaţi în fixarea acestor cântece aşa de lungi de repetiţii epice, şi de diferite clişee destinate să celebreze frumuseţile feminine, eroii, costumele, caii, armele, duelurile etc. Unii sunt înzestraţi cu un deosebit dar poetic şi

când le cântă „le recrează din nou, într'o strălucitoare improvizaţie, graţie ştiinţei limbii şi a poeziei".

In genere cântăreţii recită parte cântând, parte povestind. Partea muzicală este fireşte primitivă. Când un foarte bun cântăreţ muntenegrean, T. Vučič, a fost adus la Berlin ca să se stabilească acolo fonogramele unor cântece ale sale, mai mulţi cunoscători în istoria muzicei şi-au exprimat părerea că, probabil, aşa se cânta în Germania în veacurile X—XII.

Baladele populare au mai toate un substrat istoric şi povestesc luptele contra Turcilor care încep în Macedonia, ating apogeul cu desastrul de la Kosovo şi merg până la liberarea Serbiei.

In ţinuturile iugoslave cântecul epic ţinea încă până mai acum câtva timp locul articolului de jurnal. In armata muntenegreană, după luptă, rapoartele, redactate în versuri, erau răspândite în copii printre cântăreţii militari. A fi cântat în versuri era cea mai mare distincţie. Aceasta ţinea loc de medalii şi decoraţii.

Bogata eflorescenţă a epicei populare sârbeşti începe să apună astăzi. Progresul culturei, preferinţele tineretului pentru cântecele lirice, jocuri şi alte petreceri; condiţiile materiale din ce în ce mai grele pentru cântăreţi; societăţile corale, şi instrumentale au provocat decăderea baladei populare. De altfel ea a pierdut principalul ei sprijin de când a încetat resistenţa de 5 veacuri contra Turcilor.

Interesanta broşură a d-lui Murko, plină de sugestii şi pentru domeniul epicei româneşti, este însoţită de numeroase clişee înfăţişând tipuri caracteristice de cântăreţi sârbi, instrumente muzicale, reuniuni populare în jurul cântăreţilor.

N. Cartojan

MANUALE

Emil Diaconescu, *Istoria Românilor pentru clasa III-a secundară,* ed. I, Bucureşti, editura Ciornei, 1930, 240 p., lei 86.

Dacă ai fi să credem pe autor şi comisia dela minister, manualul e printre cele mai reuşite. Intr'adevăr, în prefaţă, d-l Diaconescu ne asigură că „lecţiile sunt bine proporţionate şi metodic împărţite"; ilustraţiile sunt „bine alese"; ele „lămuresc cât se poate de bine cuprinsul" manualului. Iar mai jos, ca un „pendant" al acestor autoaprecieri, aflăm opinia comisiei care a cercetat

manuscrisul, înainte de a-l aproba. „Prezentarea este metodică şi clară, stilul curgător şi uşor... acest manual va fi de un real folos" (p. 4).

După asemenea categorice afirmaţii, îndoiala n'ar mai fi permisă: manualul trebuie să fie cu siguranţă reuşit. Am avut totuşi curiozitatea să verific aprecierile de mai sus, cercetând cuprinsul manualului, şi am rămas profund surprins de cele constatate. Intr'adevăr, o sumară analiză dovedeşte că acest manual are numeroase şi grave cusururi. Autorul nu posedă noţiuni elementare de istorie naţională, nu cunoaşte înţelesul exact al cuvintelor şi nu ştie geografia ţării. Pentru fiecare din aceste afirmaţii, iată câteva din numeroasele dovezi ce se pot aduce:

Afirmaţii greşite: a) Popoarele trace din sudul Dunării n'au fost atacate de Dariu în 510 a. Chr., cum crede Diaconescu (p. 12). *b*) Dacia nu s'a împărţit în trei pe vremea lui Marcu Aureliu (p. 24). A arătat-o Pârvan înainte de război. *c*) Malva n'a fost pe locul Celeiului de azi (p. 24). A dovedit-o Pârvan acum 20 de ani, iar înaintea lui o afirmase Tocilescu. *d*) In cel de al doilea război dacic, armatele romane n'au trecut prin Banat (p. 19—20). O ştia Xenopol acum o jumătate de veac. *e*) Cloşca cu pui n'a fost găsită „acum câţiva ani" (p. 29). Afară de cazul când prin aceste cuvinte trebuie să înţelegem cei 93 de ani câţi au trecut dela descoperirea tezaurului. *f*) Ioniţă nu şi-a zis „ţar al Bulgarilor şi al Romanilor" răsăriteni adică „al Grecilor" (p. 41). Titlul dat de papă este „rex Bulgarorum et Blachorum" (Hurmuzaki, I, 1, p. 17 şi 32), iar el îşi spunea „Imperator Bulgarorum et Blachorum" (Hurmuzaki, I, 1, p. 2). *g*) Spătarul nu se numea în Moldova şi hatman (p. 63). Lucrul se ştia de mult, iar acum 25 de ani Tanoviceanu a arătat când apare hătmănia. *h*) Domnul nu e „stăpânul absolut al ţării"; el nu poate dispune de „pământul ţării după voia lui" (p. 89). Diaconescu ignorează studiile publicate în ultimii 15 ani, altfel n'ar mai avea această concepţie despre drepturile domniei. *i*) E inexact că „tributul în bani şi celelalte produse erau scoase numai din munca ţăranilor" (p. 108). Organizarea fiscală a ţărilor noastre a fost mult mai complexă decât şi-o închipuie Diaconescu. *j*) Povestea Troadei nu s'a tipărit la finele secolului XVII (p. 152). Cine va găsi vreun exemplar din această tipăritură, va face, îl asigur, o descoperire foarte importantă.

Autorul nu cunoaşte înţelesul exact al cuvintelor: *a*) „Decebal a *preferat mai bine* să se omoare singur" (p. 22). *b*) „Se vor putea

reîntoarce 'ndărăt" (p. 29). *c*) „Oraşe *mai principale*" ba chiar „drumurile *cele mai principale*" (p. 24). *d*) „*A continuat mai departe*" (p. 152). (Nu lipseşte decât „*avansaţi înainte*" ca seria să fie completă). Apoi : *a*) „Carpaţii au mai hotărît şi *influenţele cari s-au resimţit* asupra poporului român" (p. 6). *b*) „Asta a făcut ca mulţi Români să-şi piardă neamul lor şi *să fie contopiţi* în rândurile Secuilor" (p. 39). *c*) „Dând ţăranilor *putinţa să se poată* elibera" (p. 160).

In ce priveşte cunoştinţele geografice, ele întrec în slăbiciune pe cele istorice. Dovada o găsim în harta intercalată între paginile 120 şi 121. Aflăm din ea, de pildă, că mănăstirea Cozia e la vre-o 15 kilometri *la apus* de Olt, că Drăgăşanii sunt în Muntenia, pe malul *stâng* al aceluiaş râu, că Sulina e la *nordul* braţului cu acelaş nume. Mai aflăm că există *două* oraşe cu numele de Râmnicul-Sărat : unul pe Râmnic şi celălalt pe Buzău şi anume spre răsărit de oraşul Buzău care se află *în plină regiune deluroasă*. Piteştii sunt spre *miazăzi* de Târgovişte şi *mai apropiaţi* de Bucureşti decât aceasta din urmă, Gherghiţa e situată la *sud-vest* de Snagov, Curtea de Argeş şi Câmpulungul sunt *pe aceiaş paralelă*, Dâmboviţa izvorăşte *la sud* de aceste oraşe. Rădăuţii se află *la nord* de Prut, Făgăraşul *la nord* de Olt. Mă opresc aci. Afirm însă că, în general, această hartă constituie *un model de inexactitate geografică*. De altfel se pare că pentru Diaconescu desenul hărţilor are o importanţă minimă. Alminteri, cum să ne explicăm harta dela p. 40, în care Jiul izvorăşte din mijlocul Olteniei, iar izvorul Oltului e la peste 100 kilometri de izvorul Mureşului. Hărţile dela p. 19, 31, 36 reprezentând Dacia Romană şi drumul năvălirilor barbare sunt reproduse, fără să se menţioneze însă faptul, din Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. 3, vol. I şi II ; bine înţeles, Diaconescu păstrează şi greşelile acestuia. Astfel aflăm că a existat un principat al Bârladului la 1134, deşi a trecut aproape o jumătate de secol de când I. Bogdan a demonstrat că diploma bârlădeană e falşă. (Diaconescu este *conferenţiar definitiv* de *geografie istorică* la Universitatea din Iaşi !). Mai aflăm apoi că în Oltenia era la 1241 un „Basarambam" (recte Bazaran bam), deşi s'a dovedit de către T. Hotnog şi V. Bogrea (*Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, I, p. 383) că acest personaj e în realitate *banul unguresc de Severin*. Tot aşa, numele voevodului pomenit în diploma Ioaniţilor nu este Lytuon, cum citim în harta dela p. 36, ci Litovoi cum îl dă însuşi Diaconescu la p. 44.

Un cuvânt acum despre o particularitate ortografică a autorului. Lui Diaconescu nu-i place *apostroful*. Aproape peste tot

el pune liniuţă. De pildă: „influenţele cari s-au resimţit asupra poporului român" (p. 6); „n-am găsit ajutor la nimeni" (p. 7); „a fost silită s-o părăsească" (p. 163). Ce-or fi zicând elevii care învaţă dela profesorul de limba română regulele întrebuinţării apostrofului şi liniuţei, când văd pe un alt profesor, autor al manualului de istorie, că le dispreţuieşte cu atâta dezinvoltură? S'ar putea obiecta însă: Diaconescu urmează regulile ortografice stabilite de Philippide, aşadar nu admite întrebuinţarea apostrofului (observ însă că în cazul de faţă nu e vorba de o lucrare de ştiinţă, ci de un *manual didactic*). Admiţând totuşi explicaţia de mai sus, mă întreb de ce nu este Diaconescu, în cazul acesta, consequent? De ce scrie *s-au* cu liniuţă, dar *într'un* cu apostrof? (vezi p. 118). De ce *n-au* cu liniuţă, dar *m'am* cu apostrof? (p. 3) etc.

Un cuvânt şi despre ilustraţiile „bine alese" după opinia autorului şi „cari lămuresc cât se poate de bine cuprinsul manualului" după aceiaşi autorizată opinie. Am dori, de pildă, să ştim de unde a luat Diaconescu portretul lui Dragoş Vodă? (p. 51). Sau pe al lui Alexandru cel Bun? (p. 62). Sau „ostaşii moldoveni pe vremea lui Bogdan întemeietorul" (p. 52). A reproduce portrete fanteziste, făcute în zilele noastre, nu ni se pare metoda cea mai indicată în ce priveşte ilustrarea unui manual didactic.

In rezumat: un manual plin de greşeli şi rău scris. Deci nu trebuie recomandat elevilor.

Dar chestiunea mai are şi o altă lature. Autorul, în definitiv, nu-i aşa de vinovat: atât a ştiut, atât a scris. (Că a putut ajunge totuşi cu asemenea cunoştinţe *conferenţiar definitiv* de *Geografie istorică* la Universitatea din Iaşi, e o altă problemă pe care o vom lămuri la timpul său). Dar ce scuză are comisia dela Ministerul Instrucţiei care este însărcinată oficial şi plătită ca să citească manuscrisele de manuale ce se prezintă spre aprobare? Cum a putut aproba ereziile istorice şi geografice de mai sus? Ce zic forurile oficiale de acest lucru?

C. C. Giurescu

Aglaia Gheorghiu Friedmann, *Atlas istoric pentru uzul şcoalelor secundare şi normale*, Bucureşti, ed. Ciornei, fără dată. 30 planşe, lei 220.

N'ar trebui să se mai predea şi nici să se mai înveţe azi istoria fără ajutorul hărţii. Ideea domnului Ciornei de a edita un

atlas istoric pentru liceenii şi normaliştii noştri e aşadar firească. Păcat însă că realizarea nu corespunde nici pe departe intenţiei.

Autoarea, deşi se intitulează *profesoară de istorie*, nu-şi cunoaşte în realitate meseria. Altfel n'ar putea învăţa pe elevi că la 1600 Moldova se întindea până la Marea Neagră, când ştiut este că dela 1484 Chilia şi Cetatea Albă căzuseră în mâinile Turcilor, iar Tighina fusese pierdută sub Rareş. Tot aşa, n'ar arăta că în Muntenia nu era la această dată nici o raià, când şi cel mai slab elev de clasa III-a ştie că existau trei : a Brăilei, a Giurgiului şi a Turnului. Apoi, de unde a descoperit autoarea o „Cetate de Flote" la gura Ialomiţii? Toate acestea pe o singură planşă (no. 19).

Din harta Daciei Romane (no. 12) învăţăm lucruri extrem de interesante. In primul rând, că această provincie se întindea şi la nord de Tisa, ceeace Mommsen şi Pârvan nu bănuiau ; după aceea că Ialomiţa se numea în vremea veche *Napiris*, că existau localităţile *Tropaemm Traian*, *Praĵtoria Augusta*, *Ai Burnus Maior* şi că *Malva* era pe locul actualului Celei. In schimb însă, în Sciţia Minoră, dacă ne-am lua după harta profesoarei de istorie, nu existau pe ţărmul mării decât oraşele Tomi şi Callatis. De *Histria* şi *Dionysopolis* nici pomeneală, după cum tot aşa nu există nicăiri, în restul Dobrogei, *Capidava*, *Carsium*, *Aegyssus*, *Ulmetum*, *Salsovia*. Remarcabilă e apoi siguranţa identificării vechilor aşezări dacice. Aflăm de pildă că Triphulum, Sucidava, Petrodava, Ramidava, Pirum, Comidava, erau aşezate pe locurile unde azi se înnalţă Botoşanii, Suceava, Vasluiul, Buzăul, Piteştii şi Pietroasa. Problemele puse de harta lui Ptolemeu sunt aşadar rezolvate.

Celelalte 28 de planşe arată aceleaşi cunoştinţe temeinice de istorie. Dar mai arată încă două lucruri : 1. Că autoarea nu cunoaşte forma exactă a numirilor geografice, altfel n'ar scrie *Valmi* (harta 24) ; *Lion* (h. 26) ; *Kiönigsberg* (ibid.) ; *Arabia de Egipt* (h. 2), etc. 2. Că pentru desenarea hărţilor s'a folosit probabil de vreun elev din clasele primare. Căci un licean cu oarecare îndemânare n'ar fi putut face o *Crimeie* aşa de monstruoasă ca cea dela planşa 26, o *Europă* de frumuseţea celei dela planşa 25, *o fruntarie de vest* de exactitatea celei din planşa 30, şi aşa mai departe.

In rezumat: Un atlas istoric prost şi scump (220 lei). In consecinţă, el nu trebue recomandat şcolarilor.

C. C. Giurescu

NOTIȚE BIBLIOGRAFICE[1]

I. BIBLIOGRAFIE

1. **Cardaș Gh.**, *Tratat de bibliografie*, București, 1931, II+389 p. (Cf. recenzii în ziarul *Lupta* cu data de 24,XII,1930 ; 29,I, 1931 ; 4, II, 1930 ; ziarul *Universul*, cu data de 29, I 1931 ; 1, II, 1931 : *Adevărul literar*, cu data de 1, II, 1931).

2. **Eftimiu E.**, *Istoriografia cehoslovacă*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 73-79. – Nu se menționează lucrările lui Dvornik și Macurek, care interesează în deosebi istoria noastră. *P. P. P.*

3. **Georgescu-Tistu N.**, *Pubblicazioni storiche rumene dalla guerra in poi*, Firenze, 1930, 24 p., f. pr. (Extras din *Archivio Storico Italiano*, seria VII, vol. XIII, 1).

4. **Henry P.** și **Ștefănescu D. I.**, *Bibliographie de l'art byzantin* : *Roumanie*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 445-454.

5. **Iorga N.**, *La littérature historique roumaine, compte rendu jusqu'en 1928*, Varșovia, 1930, 24 p. (Extras din *Bulletin des sciences historiques en Europe Orientale*, VI (1930).

6. **Panaitescu P. P.**, *Powojenna historiografja rumunska* (Istoriografia română după război), Lwow, 1930, 20 p., f. pr. (Extras din *Wiadomości historyczne*, I, supliment la *Kwartalnik Hystoryczny*, XLIV—II (1930).

7. **Rally Al.** și **Getta-Hélène**, *Bibliographie franco-roumaine. Première partie*, Paris, Leroux, 1930, 2 volume, LX+400 p. și 472 p. Prefața de Mario Roques (Cf. recenzia critică de I. Rașcu, în *Indreptar*, I (1930), No. 8, p. 7—9).

II. OPERE CU CARACTER GENERAL

8. **Bodin D.**, *Istoria Românilor în cele mai noui concluzii ale ei*, în *Datina* VIII (1930) : *III, Sciți, Greci și Celți în Dacia*, p. 144-157. *IV, Pătrunderea romană în Balcani și cucerirea Daciei*, p. 20-28. *V, Viața romană în regiunea Carpaților*, p. 179-192.

---

[1] Rubrica de față urma să cuprindă și lucrările mai însemnate apărute în 1930. Din lipsă de spațiu, publicăm în acest număr numai o parte a lor, rămânând ca restul să apară în numerele următoare.

Scrierile însemnate cu un asterisc nu ne-au fost accesibile ; le menționăm după informațiile bibliografice din alte publicații

9. **Evelpidi C.**, *Les Etats balkaniques. Etude comparée politique, sociale, économique et financière*, Paris, Rousseau, 1930, 399 p. (Recenzat favorabil în *L'Esprit international*, IV (1930), p. 616).

10. **Iorga N.**, *Istoria contemporană*, vol. I, Bucureşti, Pavel Suru, 1930. — E un curs cu caracter general predat la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti în anul şcolar 1929-30. *D. Bodin*

11. **Iorga N.**, *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor*, Bucureşti, editura Fundaţiei „Regele Ferdinand I", 1930, 301 p., lei 120. — E traducerea în limba română, de Al. Lascarov-Moldovanu a operei *Histoire des Roumains et de leur civilisation*. Se va recenza. *C. C. G.*

12. **Macurek I.**, *Rumunsko ve své minulosti i přitomnosti* (România, trecutul şi prezentul ei), Praga, 1930, 298 p. — Importantă lucrare de sinteză asupra României. Istoria României până la 1930, organizarea politică, cultura, o schiţă a legăturilor ceho-române. Bogată bibliografie (toate lucrările lui I. U. Iarnik despre Români, traducerile cehe din româneşte) şi un indice. *P. P. P.*

13. **Rivière Louis-P.**, *L'après-guerre, Dix ans d'histoire, 1919—1929*. Prefaţă de Henri Robert, Paris, Lavauzelle, 1930, VIII+389 p., f. pr. (Cf. recenzia critică de D. Bodin în ziarul *Mişcarea* cu data 8 Fevruarie 1931).

14. **Tibal André**, *La Roumanie*, Paris, Rieder, 1930, 150 p., 18 fr. (Cf. recenzia critică de D. Bodin în ziarul *Mişcarea* cu data 22 Fevruarie 1931).

15. **Xenopol A. D.**, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediţia III-a, revăzută de autor, îngrijită şi ţinută la curent de I. Vlădescu. Vol. X, *Istoria Ţărilor Române dela pacea din Bucureşti până la răsturnarea Fanarioţilor (1812—1821)*; vol. XI, *Istoria politică a Ţărilor Române dela 1822—1848*; vol. XII, *Revoluţia din 1848*; vol. XIII, *Domnia lui Cuza-Vodă (1859—1866)*, partea întâia; vol. XIV, *Domnia lui Cuza-Vodă (1859—1866)*, partea a doua. Cu ilustraţii, f. a., lei 180 volumul.—Volumul XI şi următoarele nu mai au menţiunea „îngrijită şi ţinută la curent de I. Vlădescu". Nu înţelegem de ce se spune „ediţia III-a"? De fapt e ediţia II-a, de oarece *fragmentul* apărut în 1914 (numai primele 5 volume) nu poate constitui o a doua ediţie a acestei lucrări. Observăm că la vol. X manuscrisul lui Xenopol sau e lacunar sau n'a putut fi citit peste tot; de aceea sunt o sumă de lacune în textul tipărit. Vezi de pildă, p. 25 (două lacune), 104, 160, 195, 210, 212, 215, 259, 267 (două lacune), 270, 272, 278, etc. Vom reveni. *C. C. G.*

III. PREISTORIA

16. * **Ambroziewicz C.**, *Cultura Aurignaç în Basarabia şi Bucovina*, în *Wiener Prähist. Zeitschr.*, XVII, 1.—Studiu în limba germană.

17. * **Axamit J.**, *Problema preistoriei cehe*, în *Památky arheologicke*, XXXVI (1930), 1—2. — Studiu în limba cehă.

18. **Childe Gordon V.**, *The Bronze Age*, Cambridge, University Press, 1930, XII+258 p.

19. * **Cleve N.**, *Descoperiri din epoca de fier târzie în insula Berezan*, în *Europa septentrionalis antiqua*, IV.

20. **Dumitrescu V.**, *La cronologia della ceramica dipinta dell' Europa orientale*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1930), p. 257-308.

21. **Dunăreanu-Vulpe E.**, *Considérations sur certaines formes caractérisant l'âge du bronze de l'Europe sud-orientale*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France* 1929, II, p. 509-566.

22. **Dunăreanu-Vulpe E.**, *Sull'crigine e l'evoluzione delle scuri di rame carpato-danubıane*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1930), p. 181-211.

23. **Jakimowicz R.**, *Civilizația Poloniei în perioada protoistorică*, în *Przeglad archeologiczny*, IV, 2. — Studiu în limba polonă.

24. **Roska M.**, *Ásatások az Ottomanyi Várhegyen és Földvárban (Bihar m.). Grabungen am Várhegy und Földvár von ottcmány; Komitat Bihar*, în *Dolgozatok, Arbeiten des archaeol.. Inst. der Kg'. ung. Franz Josef Universität in Szeged (Ungarn)*, VI (1930), p. 163-177, 5 fig. — Se descriu stațiuni din județul Bihor. *R. Vulpe*

25. **Roska Martin**, *Casa preistorică din Periamoș*, în *Anal. Banatului*, III-2 (1930), p. 26-29.

26. ***Tompa Ferenc**, *A szalagdiszcs agyagmüvesség Kultúrája Magyarozságon* (Bandkeramik in Ungarn), în *Archaeologia Hungarica*, V—VI 70 p., 60 planșe, 1 hartă.

27. **Vulpe R.**, *L'âge du fer dans les régions thraces de la péninsule Balcanique*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, II, p. 337-507.

28. **Vulpe R.**, *Stațiunea protoistorică și daco-romană dela Poiana în Moldova de jos*, în *Viața Rom.*. XXII (1930), p. 297-310, 5 fig. colective.

IV. ISTORIA ANTICĂ

29. **Bediius I.**, *Antichități găsite în Cluj în anul 1822*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 343-350, trad. de Ion Marțian.

30. **Degrassi Attilio**, *Ricerche sui limiti della Giapidia*, în *Archeografo Triestino*, 1929—1930, p. 263-299, 1 planșă.

31. **Daicoviciu C.**, *Cronica arheologică și epigrafică a Transilvaniei, 1919—1929*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 299-320.

32. **Densusianu Ov.**, *Sciticul* Ἐξαμπαῖος, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 146—147. — Explicat prin iranică. *A. R.*

33. **Florescu Gr.**, *Castrul roman dela Răcari-Dolj*, Craiova, Muzeul regional al Olteniei, 1931, 28 p. cu 14 figuri în text și un rezumat francez, în *Institutul de Arheologie Olteană*, Memoriul I, publicat și în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 373-400. — Autorul publică rezultatele săpăturilor sale din 1928 și 1930. După studiul castrului urmează descrierea obiectelor descoperite: fragment de inscripție, cărămizi și țigle cu stampila *N(umerus) M(aurorum) E(quitum)*, fragment dintr'o statuă de bronz de mărime naturală, statuetă de lut ars, monede (Traian — Gordian). *S. L.*

34. **Florescu Gr.**, *I monumenti funerari romani della „Dacia Superior"*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1930), p. 72—148.—Prețioasă colecție de 88 de monumente funerare descoperite în cursul vremurilor în *Dacia Superior*. Autorul studiază la sfârșit forma și decorațiunea monumentelor și proveniența acestor forme și motive decorative. *S. L.*

35. **Lambrino S.**, *Cetatea Histria*, în *Boabe de grâu*, I (1930), p. 575-592.

36. **Panaitescu Em.**, *Castrul roman dela Cășei. Din cercetările nouă, 1929*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 321-342.

37. **Rosetti Al.**, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iași, 1930, 16 p., f. pr. (Extras din *Viața Rom.*).

38. **Tafrali O.**, *Noui achiziţiuni ale Muzeului de Antichități din Iași*, în *Artă și Arheol.*, II—4 (1930), p. 27-35; II—5-6 (1930), p. 45-51.—Ultimul articol în colaborare cu Iulian Laurențiu Neagu. *D. Bodin*

39. **Tafrali O.**, *Ruinele unei clădiri din epoca imperială romană la Constanța, astăzi dispărute*, în *Artă și Arheol.*, II—5-6, (1930), p. 52-55.

40. **Tafrali O.**, *Tumulii și cetățile scitice din regiunea Tekirghiol—Urluchioi*, în *Artă și Arheol.*, II—5-6 (1930), p. 56-59.

41. **Teodorescu M. D.**, *Cetatea dacă dela Costești. Rezultatele generale ale săpăturilor arheologice*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 265-298.

42. **Tudor D.**, *Dacii la Drobeta*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p 67-72

43. **Vulpe R.**, *Muzeul Național de Antichități*, în *Boabe de grâu*, I (1930), p. 134-146.

V. ISTORIA ROMÂNILOR PÂNĂ LA INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

44. **Anastasijević D.**, *Les indications chronologiques de Jahya relatives à la guerre de Tzimiscès contre les Russes*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, Leroux, 1930, p. 1-5.

45. **Bănescu N.**, *Unbekannte Statthalter der Themen Paristrion und Bulgarien : Romanos Diogenes und Nikephoros Botaneiates*, în *Byz. Zeitschr.*, XXX (1930), p. 439-443.

46. **Grămadă N.**, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio Evo. Contribuzione alla topografia storica della Dobrogea*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1930), p. 212.

47. **Iorga N.**, *Di alcune formazioni popolari romane nel Medio Evo*, în *Studi medievali*, VIII (1930), p. 72-81.

48. **Iorga N.**, *Entre Slaves et Roumains*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 41-49. — Legături culturale reciproce.

49. **Iorga N.**, *Epoque et caractère de l'établissement des Slaves dans la péninsule de Balcans*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 1-17.—Conferință.

50. **Klein Kurt Karl**, *Saxones vel Teutonici*, în *Korr.-Blatt d. Ver. f. Siebenbürg. Landesk.*, LIII (1930), p. 78-83.

51. **Kogălniceanu C.**, *Românii de dincoace de Carpați sub dominațiunea Ungurilor până la întemeierea Țării Românești și a Moldovei*, în *Arhiva*, XXXVII (1930), p. 90-107, 169-174.

52. **Moravcsik I.**, *Zur Geschichte der Onoguren*, în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 53-90.

53. **Mutafciev P.**, *Der Byzantinismus in mittelalterlichen Bulgarien*, în *Byz. Zeitschr.*, XXX (1930), p. 387-393.

54. **Müller Georg**, *Für wen ist das Andreanum im Jahre 1224 ausgestellt worden ?*, în *Korr.-Blatt d. Ver. f. Siebenbürg. Landesk.*, LIII (1930), p. 65-78.

55. **Németh I.**, *Die petschenegischen Stammesnamen* în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 27-34.

56. **Ripca Hubert**, *Le millénaire de Saint Venceslas*, în *Le Monde Slave*, VII (1930), p. 1-24, 227-247.

57. ***Runciman Steven**, *Anna Comnena*. (Recenzie în limba engleză de William Miller, în *Byz.-Neugr. Jahrb.*, VII (1930), p. 218-219. — Recenzentul spune despre carte că e „the most comprehensive study of Anna Comnena"). *D. Bodin*

58. **Sacerdoțeanu A.**, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siecle*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, II, p. 159 335.

59. **Strzygowski I.**, *Die Völkerwanderungskunst im Bereiche der Karpathenländer*, în *Ung. Jahr.* X (1930), p. 34-52, 9 planșe.

VI. ISTORIA ROMÂNILOR DUPĂ INTEMEIEREA PRINCIPATELOR

I. IZVOARE

Texte

60. **Buta V.**, *I Paesi Romeni in una serie di avvisi della fine del cinquecento*, în *Diplomatarium Italicum, Documenti raccolti negli archivi Italiani*, II (1930), p. 72-304.

61. **Carol**, *Către Români*, apelul făcut la suirea sa pe tronul României în ziua de 8 Iunie 1930, în *Conv. lit.*, LXIII (1930), p. 629.

62. **Carol**, *Cuvântarea* rostită în şedinţa Adunării Naţionale întrunite în ziua de 8 Iunie 1930 cu ocaziunea depunerii jurământului, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 630-633.

63. **Călinescu G.**, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 305-514.

64. **Corivan N.**, *Le journal d'Alex. Andronic Ghica, prétendu fils de Grégoire Ghica, prince de Moldavie*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, I, p. 1-166.

65. **Costăchescu M.**, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, *Documente interne, Urice (Ispisoace), Surete, Regeste, Traduceri 1374-1437*, Iaşi, Publicaţie făcută sub auspiciile şi în editura Fundaţiunei „Regele Ferdinand I", 1931, XIX+557 p., f. pr.— Lucrare fundamentală, constituind un instrument de lucru indispensabil tuturor cercetătorilor istoriei vechi româneşti. Cuprinde 167 de documente interne, dintre care multe inedite. Cele slave au toate traduceri. Note bogate, dovedind cercetări îndelungate, însoţesc documentele. Profesorul Mihai Costăchescu şi Fundaţiunea „Regele Ferdinand I" au făcut un dar preţios istoriografiei româneşti. Vom reveni. *C. C. G.*

66. **Dragomir S.**, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în sec. XV şi XVI*. (Recenzie în limba rusă de *Markov I.*, în *Slavia*, VIII (1930), p. 825-829). — După câteva observaţii juridice asupra acestor documente (de ex., obiceiul de a reţine connaţionalii unui datornic în lipsa lui, corespunzător Уданia-ei sârbeşti), recenzentul analizează ediţia şi traducerile. Comparând textul celor cinci facsimile cu textul publicat, găseşte în aceste cinci documente optsprezece erori de lectură, dintre care unele alterează chiar sensul frazelor. Deasemenea traducerile sunt adesea greşite. D. Dragomir a sărit în traducere cuvinte şi chiar pasagii. Recenzentul corectează traducerea a patru pasagii). *P. P. P.*

67. **Ghibănescu Gh.**, *Surete şi izvoade*, Vol. XXIV, *Documente slavo-române între 6936 (1428)-7265 (1757)*, Iaşi, Publicaţiune făcută sub auspiciile Casei Şcoalelor, 1930, II+238 p., cu indice alfabetic, lei 200.

68. **Giurescu C. C.**, *Ion C. Brătianu. Acte şi cuvântări*, vol. III *(1 Mai 1877—30 Aprilie 1878)*, Bucureşti, 1930, XV+402 p., lei 250.

69. **Holban Marie**, *Rapport sur la Valachie et la Moldavie par Reinhard*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 230-242.

70. **Holban Maria**, *Un raport francez despre Moldova (1838) al consulului Lagan, publicat după un manuscript din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris*, în *Bul. Com. Ist. a Rom*, IX (1930), p. 149-184. — Cuprinde, între altele, date statistice interesante asupra satelor, asupra diferitelor categorii fiscale şi asupra boierilor moldoveni. *C. C. G.*

71. **Iorga N.**, *Anciens documents de droit roumain, avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, vol. I, Paris—Bucarest, 1930, 280 p., lei. 300.— Prefaţa are 54 p.; documentele, reproduse toate din alte publicaţiuni, sunt în număr de 225. Se va recenza. *C. C. G.*

72. **Iorga N.**, *Documente de pe valea Teleajenului*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, IX (1930), p. 123-137.—Sunt acte din răstimpul 1750—1817. *C. C. G.*

73. **Iorga N.**, *Le journal de Bjönsthal*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.* VII (1930), p. 102-109.

74. **Iorga N.**, *O carte uitată despre România*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 219-225. — Notele englezului N. Baetty-Kingston pline de amănunte extrem de interesante asupra lui Vodă-Cuza şi a lui Carol I. *P. P. P.*

75. **Iorga N.**, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 1-28, 85-102. — Călătoria lui Weismantel, însoţitor al lui Carol XII. Text german cu foarte bogate amănunte asupra vieţii populare româneşti. *P. P. P.*

76. **Karadja C.**, *Le journal de Paul Jamjouglu de Constantinople à Hotin en 1746*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 17-34.— Traducere.

77 **Maiorescu T.**, *Incordarea politică înaintea conflictului cu Bulgaria. Din însemnările sale zilnice*, în *Conv. Lit.*, LXIV (1931), p. 53-71.

78. **Panaitescu P. P.**, *Călători poloni în ţările române (1557-1843)*, în *Acad. Rom., Studii şi cercetări*, XVII, Bucureşti, 1930, 272 p., lei 180.

79. **Papahagi V.**, *Une information vénitienne concernant Constantin Brâncoveanu, prince de Valachie*, în *Acad. Roum., Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 93-95.

80. **Papahagi V.**, *Une lettre inédite de Chrysante Notaras*, în *Acad. Roum., Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 90-92.

81. **Radu Basile**, *Voyage du patriarche Macaire d'Antioche*, texte arabe et traduction francaise, Paris, Didot, 1930, 199 p., în *Patrologia Orientalis*, vol. XXII, fasc. I.

82. **Rosetti R., general**, *Corespondenţa Generalului Iancu Ghica (2 Aprilie 1877-8 Aprilie 1878)*, Bucureşti, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, vol. XII, 1930, 210 p., 150 lei. — Acte, în cea mai mare parte inedite, privind chestia Basarabiei, atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, legăturile cu Ruşii. *C. Grecescu*

83. **Tagliavini C.**, *Alcuni manoscriti rumeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. XVIII)*, în *Studi rumeni*, IV (1930), p. 41-104.

84. **Tomescu N. C.**, *Catagrafia Basarabiei la 1820*, Chişinău, 1030, 60 p., f. pr.

85. **Vasiliu V.**, *Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606-1620*, n *Diplomatarium Italicum*, II (1930), p. 1-71.

86. **Veress Andrei**, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, *Acte şi scrisori (1573-1584)*, Bucureşti, Fundaţiunea „Regele Ferdinand I", 1930, 354 p., cu indice şi 5 facsimile, lei 400. (Cf. recenzia de T. L., în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 324). — Vol. III, *Acte şi scrisori (1585-1592)*, Bucureşti, Fundaţiunea „Regele Ferdinand I", 1031, XV+360, cu un indice general şi un portret al lui Aron Vodă, lei 400.

Vezi şi no. 164, 165, 166, 167, 173.

Studii

87. **Beza M.**, *The Roumanian chronicles*, in *The Slavonic Review*, IX (1930), p. 124-132. — Lucrare de popularizare asupra cronicilor româneşti. Au-

torul nu e însă familiarizat cu lucrările istorice româneşti şi noile ediţii de cronici. Titlul, de pildă, al lucrării lui Miron Costin nu e : *Cartea descălecatului dintâi* ci *De neamul Moldovenilor.* *P. P. P.*

88. **Górka O.**, *Najstarsza historjografja rumuńska* (Cea mai veche istoriografie românească)., Lwów 1930, 8 p., f. pr. (Extras din *Kwartalnik Historyczny*, XLIV, II, (1930). — Studiu asupra celor mai vechi cronici slave ale Moldovei. Autorul anunţă o cercetare mai întinsă. Vom reveni. *P. P. P.*

89. **Iorga N.**, *Noua cronică germană a lui Ştefan cel Mare descoperită de d. Olgierd Górka*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, IX (1930), p. 187-195.

90. **Leib B.**, *Contribution à l'étude des manuscrits et du texte de l'Alexiade d'Anne Comnène*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, Leroux, 1930, p. 191-199.

2. DISCIPLINE AUXILIARE

91. **Brătianu I. G.**, *Les divisions chronologiques de l'histoire byzantine*, în *Acad. Roum.*, *Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 49-63.

92. **Florescu D. G.**, *Genealogia boierilor din Mărgineni din secolele al XV-lea şi al XVI-lea*, în *Bul. Com. Ist. a Rom.*, IX (1930), p. 5-100. — Important studiu folosind material documentar inedit, între altele şi fişele strânse de Ştefan D. Grecianu. La fine, un tablou genealogic şi bibliografia. *C. C. G.*

93. **Gassauer Rudolf**, *Der gegenwärtige Stand der moldavischen Münzkunde*, în *Archiv f. Landesk. Bukovina*, 1930, p. 26-43.

94. **Iorga N.**, *Notes de diplomatique roumaine*, în *Acad. Roum.*, *Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 114-141.

95. **Panaitescu P. P.**, *L'aigle byzantine sur les vêtements des princes roumains du moyen-âge*, în *Acad. Roum.*, *Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 64-67.

96. **Sacerdoţeanu A.**, *O chestie de diplomatică românească „tot satul cu tot hotarul"*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 5-34.

97. **v. Strausseuburg Arz Albert**, *Die Farben des Wappens der sächsischen Nation*, în *Korr.-Blatt d. Ver. f. Siebenburg. Landesk.*, LIII (1930), p. 83-87.

3. BIOGRAFII

98. **Adamescu Gh.**, *Alexandri la 1848. Un capitol din biografia poetului*, în *Conv. lit.*, LXIII (1930), p. 881-889.

99. **Adamescu Gh.**, *Din şcolăria Regelui Carol II*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 671-673.

100. **Bănescu N.**, *Ion I. C. Brătianu, 1864—1927*, Craiova, Ramuri, 1931, 196 p., 11 reproduceri, lei 500. (Cf. recenzia critică de D. Bodin din ziarul *Mişcarea* cu data 11 şi 12 Martie 1931).

101. **Banciu Axente**, *Suflete uitate, Boghicii*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 293—310, 386—392, 481—494.

102. **Bodin D.**, *A. D. Xenopol*, în *Datina*, VIII (1930), p. 5-9. — Rezumatul conferinţei ţinute la 30 Martie 1930, în Bucureşti, cu prilejul a zece ani de la moartea marelui istoric român. *C. Grecescu*

103. **Carol de Roumanie**, *Ferdinand le loyal roi de Roumanie*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 634-644. (Reproducere după *La Revue des Vivants*, August. 1927).

104. **Clopoţel I.**, *Alexandru Papiu-Ilarianu* în *Societatea de Mâine*, VII (1930), p. 128-129.

105. **Georgescu I.**, *Un moment puţin remarcat din viaţa marelui Ion Micu Moldovanu, vizita lui Iankowich Bela la Blaj*, în *Societatea de Mâine*, VII (1930), p. 171-172.

106. **Goldberger Louis**, *M. Iorga à la Sorbonne*, în *Bull. franco-roum.*, II (1930), p. 12-13.

107. **Hauser Henri**, *Nicolas Iorga*, în *Bull. franco-roum.*, II (1930), p. 22-26.

108. **Iorga N.**, *Elena Cherepovici Doamna lui Petru Vodă Mircea al Ţării Româneşti*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 154-157.

109. **Iorga N.**, *Originea lui Ştefan Răzvan; Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, XI (1930), p. 157-163.

110. **Iorga N.**, *Un „Heraclide" à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, în *Acad. Roum.*, *Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 23-48.

111. **Lupaş I.**, *Ioan Bogdan (1862—1919)*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 195—204.

112. **Moisil Iuliu**, *Din timpul războiului Unirii Neamului. Moartea lui George Coşbuc*, în *Arh. Someşană*, (1930), p. 351-358.

113. **Morariu Victor**, *Constantin Berariu (1870—1929)*, în *Făt Frumos*, V (1930), p. 199-205.

114. **Munteanu Eugenia**, *Tudor Vladimirescu*, în *Cuget Clar*, III (1930), p. 68-79.

115. **Nistor I.**, *Autobiografia lui Constantin Berariu*, în *Jun. lit.*, XIX (1930), p. 3-11.

116. **Panaitescu, E.**, *V. Pârvan*, în *Ephemeris Dacoromana*, IV (1930), p. XI-XXI.

117. **Mureşanu A. Aurel**, *Un împiedecător al avântului naţional al Românilor braşoveni de acum 200 de ani: Popa Teodor Baran*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 204-214. — Autorul prezintă şi cinci scrisori inedite. *D. Bodin*

118. **Rădulescu Andrei**, *Juristul Andronache Donici*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, XI (1930), p. 205-246.

119. **Sidney Whitman**, *Cum judecà un Englez pe Regele Carol*, trad. de Maria Holban, în *Cuget Clar*, III (1930), p. 20-30.

120. **Veleeanu Iosef**, *In memoria marelui Muzicescu*, în *Anal. Banatului*, III-3 (1930), p. 43-63

121. **Vulpe R.**, *In amintirea lui G. G. Mateescu*, în *Anal. Dobr.*, XI (1930), p. 123-126.

Vezi şi no. 318.

4. ISTORIE POLITICĂ ŞI DIPLOMATICĂ

122. **Andreescu C.**, *La France et la politique orientale de Catherine II d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Pétersbourg (1775—1792)*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, I, p. 1-166.

123. **Boitos O.**, *Paul Bataillard et la Révolution roumaine de 1848, contribution à l'histoire de relations franco-roumaines*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, II, p. 1-128.

124. **Brunner Otto**, *Oesterreich und Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699*, în *Mitt. d. Oesterr. Inst. f. Geschichtsforsch.*, XLIV (1930),

p. 265-323. In parte după acte inedite din archivele din Viena. Are patru capitole: I. *Das Vorspiel (bis 1683).* II. *Die Verhandlungen mit Şerban Cantacuzino 1683—1688.* III. *Constantin Brâncoveanu. Verhandlungen und Kämpfe (1689 1691).* IV. *Die Iahre 1692—1699. Der Friede von Karlowitz.* *P. P. P.*

125. **Bulat G. T.**, *Din „Jalnica tragodie" a Ţărilor Româneşti sub Ruşi (1809)*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), p. 269—294.

126. **Dąbrowski Ion**, *La Pologne et l'expédition de Varna en 1444*, în *Rev. des Etudes Slaves*, X (1930), p. 57—75.

127. **Diaconescu Emil**, *Imperialism şi state balcano-dunărene până la 1878*, Iaşi, 1930, 123 p., lei 100. — Lucrare de geografie istorică, privind în special Principatele. Menţionăm descrierea hotarului înspre Ardeal, stabilit în 1792, p. 36—48. Dar de ce: „continuă mai departe", p. 48? *C. C. G.*

128. **Fotino G.**, *La neutralité roumaine. Une séance historique au Conseil de la Couronne (3 Août 1914)*, în *Revue des Deux Mondes*, XVIII (1930), p. 528-541.

129. **Gusti D.**, *Problema federaţiei statelor europene*, în *Arh. p. Şt. şi Ref. soc.*, IX (1930), p. 1-22.

130. **Henry Paul**, *L'abdication du Prince Cuza et l'avenement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, F. Alcan, 1930, XII+485 p., fr. 70. — Introducere 100 p., restul: 409 documente inedite, bibliografie şi index. Se va recenza. *D. Bodin*

131. **Holban Th.**, *Boerii lui Mihai Viteazul*, în *Arhiva*, XXXVII (1930), p. 5-14, 108-112, 175-183.

132. **Iorga N.**, *Aventuriers orientaux en France au XVI-e siècle*, în *Acad. Roum., Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 1-22.

133. **Iorga N.**, *Cavour et les Roumains*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 193-194.

134. **Iorga N.**, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, in *Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, XI (1930), p. 1-22.

135. **Iorga N.**, *Originea intrării României în Tripla Alianţă*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 129-133.

136. **Iorga N.**, *Rapports entre l'Espagne et les Roumains*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 194-199.

137. **Iorga N.**, *Un apôtre italien de l'entente carpatho-balcanique: Marc Antonio Canini*, în *Acad. Rom., Bull. de la Sect. Hist.*, XVII (1930), p. 102-113.

138. **Maiorescu T.**, *România şi politica de neutralitate în conflictul european din 1914—1918*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 737—753. — Informaţii preţioase pentru epoca atât de frământată a neutralităţii României, în care timp autorul a jucat un însemnat rol politic. Vom reveni. *D. Bodin*

139. **Marcu Alex.**, *Conspiratori şi conspiraţii în epoca renaşterii politice a României (1848 1877)*, Bucureşti, 1930, 374 p., lei 270. — Studiul cuprinde o serie de acte nerelevate până acum, altele necunoscute, din care reies legăturile conducătorilor democraţiei române: N. Bălcescu, fraţii Brătianu, etc. cu Italia — cu ideologia mazziniană —, cu revoluţionarii unguri şi cu politica lui Napoleon al III-lea. Atitudinea şovăelnică a lui Cuza-Vodă. Se explică ideologia politică a oamenilor dela 1848 şi 1859 şi se lămureşte în cadrul diplomaţiei europene politica românească. *C. Grecescu*

140. **Mureşianu A. A.**, *Ştiri nouă despre refugiaţii munteni la Braşov în secolul al XVIII-lea şi în răsmeriţa dela 1821*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 3-15.

141. **Mureşianu A. A.**, *Un capitol necunoscut din istoria Românilor ardeleni : Românii apărători ai Braşovului în războiul cu Curuţii (1704—1709)*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 111-130.

142. **Muşlea Candid**, *Radu Tempea : O sentinţă umilitoare pentru Românii „rebelanţi" din Rodbav*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 157-163

143. **Nistor I.**, *Cehoslovacii şi Românii* în *Codrul Cosminului*, VI (1930), p. 261-342, 16 ilustraţii. — Lucrarea cuprinde 7 doc. inedite. *N. Sârbulescu*

144. **Oţetea A.**, *Contribution à la Question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinopole (1741—1821)*, Bucureşti, 1930, 366 p., lei 250.

145. **Papanastasiou A.**, *La première conférence balkanique*, în *L'Esprit International*, V (1930), p. 3-33.

146. **Petrovici I.**, *8 Iunie 1930*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 648-650.

147. **Pingaud A.**, *L'Entente et la Roumanie en 1915*, în *Revue des Deux Mondes*, LVII (1930), p. 144-161.

148. **Popescu Mih.**, *Contribuţia Olteniei le războiul ruso-austro-turc dintre anii 1787—1792*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 306-309.

149. **Popescu Mih.**, *Ocupaţia Principatelor române de Ruşi şi Austriaci între 1853—1857*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 73-89.

150. **Popescu Mih.**, *Războiul ruso-austro-turc dintre 1787—1792 şi ocupaţia Principatelor române*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 337-361.

151. **Sanielevici H.**, *Regele Carol al II-lea si principiul monarhic*, în *Conv Lit.*, LXIII (1930), p. 653-660.

152. **Suwara Fr.**, *Przczyny i skutki klęski cecorskiej 1620 r* (Cauzele şi urmările înfrângerii dela Ţuţora în anul 1620), Cracovia, 1930, 134 p. — Infrângerea lui Zolkiewski venit în ajutorul lui Gaspar Gratiani. Hatmanul polon avea o politică personală în Moldova contra părerii regelui. Turcii fără atacul polon ar fi intervenit în războiul de 30 de ani evitând zdrobirea Cehilor. *P. P. P.*

153. **Vasiliu Virginie**, *Sur la Seigneurie de „Tedoro" en Crimée au XV-e siècle, à l'occasion d'un nouveau document*, în *Mélanges de l'Ec. Roum. en France*, 1929, I, p. 299-336.

Vezi şi no 64, 68, 77, 79, 82, 100, 104, 150, 185, 260, 264, 267, 289, 292.

5. ISTORIE SOCIALĂ

154. **Emerit Marcel**, *L'origine du mot „vecin" (=paysan à liberté limitée)*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 203-207. (Cf. recenzia critică de I. C. Filitti din ziarul *Adevĕrul* cu data 15, III, 1931).

155. **Emerit Marcel**, *Sur la condition des esclaves dans l'ancienne Roumanie*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 129-135.

156. **Mitrany**, *The rural problem in Roumania*, London, 1930. (Cf. recenzia de N. Iorga în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 245-7).

157. **Petrasco N. N.**, *La réforme agraire roumaine et les réclamations hongroises*, Bucureşti, 1931, 147 p., f. pr. Cu o prefaţă de Albert Wahl, profesor la Facultatea de Drept din Paris. — Lucrarea cuprinde două părţi : în prima, se face istoricul chestiunei (p. 15-98), în cea de a doua, analiza juridică a ei (p. 101-140). La sfârşit, bibliografia (p. 141-147). *C. C. G.*

158. **Pleniceanu I. Sever**, *Scrisoare deschisă D-lui N. Iorga*, în *Conv. Lit.* LXIV (1930), p. 38-44. — Se critică părerile acestuia cu privire la istoricul exproprierii. *D. Bodin*

159. **Stahl H. H.**, *Contribuții la problema răzășiei satului Nereј (II)*, în *Arh. p. Șt. și Ref. soc.*, IX (1930) p. 201-244.

160. **Tatulescu G.**, *O așezare de moșneni: Dumitrești (R.-Sărat)*, în *Milcovia*, I (1930), p. 135-153.

Vezi și no 164, 168.

6. ISTORIE ECONOMICĂ

161. **Angelescu N.**, *Rudolf Orghidan 1797—1862. Negustorii de odinioară*, București, 1930, 10 p. și 9 planșe, f. pr.

162. **Brătianu I. G.**, *La question de l'approvisionnement de Constantinople à l'époque byzantine et ottomane*, în *Byzantion*, V (1930), p. 83-107.

163. **Bulat G. T.**, *Contribuțiuni la istoricul vămilor din Țările românești (1807 1819)*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), p. 133-152.

164. **Bulat G. T.**, *Diviziunea propietății rurale în ținutul Hotinului după desființarea raielii*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), p. 381-412.

165. **Bulat G. T.**, *Veniturile și cheltuelile Moldovei și Valachiei pe 1808*. în *Arhivele Basarabiei*, II (1930) p. 86-91.

166. **Furnică Z. D.**, *I. Documente privitoare la Comerțul Românesc 1473—1868*, cu o scrisoare de N. Iorga, București, 1931, 464 p., 19 planșe și indice. *II. Călătoria lui Zenovie Hagi Constandin Pop la Paris și Londra în anii 1826 și 1827*, 42 p., 51 planșe, f. pr.

167. **Netta Gheron**, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1931, 270 p., f. pr. (*Cercetări și material documentar privitor la istoria economică a României* publicate de Institutul Economic Românesc, vol. II). — Lucrare temeinică, folosește multe documente inedite. Vom reveni. *C. C. G.*

168. **Péuacov I.**, *L'emphytéose, le mirié et la législation sur la propriété rurale dans la Dobroudja*, în *Rev. bulg.*, II (1930), p. 92-106.

169. **Popescu Mih.**, *Situația economică a Moldovei și Munteniei în timpul ocupațiunii austriace*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 443-479.

170. **Tibal André**, *Les relations économiques germano-roumaines*, în *L'Esprit International*, IV (1930), p. 38 61.

171. **Zane G.**, *Economia de schimb în Principatele române*, București, editura „Casei Școalelor", 1930, 460 p., lei 150. — Lucrare fundamentală pentru istoria economică a Principatelor. Tratează: 1. Originea și desvoltarea economiei monetare. 2. Sisteme monetare și monede principale. 3. Două sisteme monetare ale leului. 4. Doctrina juridică-economică a circulației. 5. Crize economice și probleme juridice ale circulațiunii monetare. 6. Reglementarea comerțului de bani. 7. Asignatele rusești în Principate. 8. Originea economiei de credit. 9. Cea dintâi Bancă Națională în Principate. Bogată bibliografie. Indice îngrijit de persoane și de lucruri. Se va recenza. *C. C. G*

Vezi și no. 156, 157.

7. ISTORIA DREPTULUI ȘI ORGANIZAREA ADMINISTRATIVA

172. **Albertoni Aldo**, *Diritto bizantino, diritti balcanici, diritto italiano* în *Studi rumeni*, IV (1930), p. 3-40.

173. **Arion C. Dinu**, *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân 1386—1418, Studiu de Istorie a Dreptului român*, București 1930, 142 p., f. pr. — Lucrare

făcută în pripă, cu neglijenţă. Se reproduc documentele lui Mircea, nu toate însă, şi se analizează „situaţiunea" si titulatura acestui voevod, apoi prerogativele domneşti, clasele sociale şi câteva elemente de drept civil din zisele documente. Se va recenza. *C. C. G.*

174. **Berechet Şt. Gr.**, *Simbolica juridică, încercare de studiu comparat*, Iaşi, 1930, 28 p. f. pr. (Extras din revista *Minerva*, 1930). — Se cercetează comparativ următoarele simboluri juridice : brazda în cap, păruiala, adălmaşul, aruncarea cu măciuca şi toporul, părul şi barba, baterea palmei, paiul, poalele hainei, mănuşa, încălţămintea, cheia, arma, suliţa, omagiul, adaosul. Pentru primele patru se citează şi documente româneşti. *C. C. G.*

175. **Boroş I.**, *Regularea comunelor în judeţul Caraş 1784—1796*, în *Anal. Banatului*, III—2 (1930), p. 30-42.

176. **Bulat G. T.**, *Contribuţiuni la viaţa judecătorească şi administrativă a Moldovei sub ocupaţiunea rusească din 1806—1812*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930), p. 34-51.

177. **Ebersolt J.**, *Sur les fonctions et les dignités du Vestiarium byzantin*, în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris, Leroux, 1930, p. 81-89.

178. **Filitti C. I.**, *Cu privire la câteva chestiuni de drept vechi românesc*, Bucureşti, 1930, 20 p., f. pr. — Judicioasă critică a lucrărilor lui Dinu Arion : *Hrisoavele lui Mircea cel Bătrân* şi *Le nomos georgicos et le régime de la terre dans l'ancien droit roumain*. *C. C. G.*

179. **Filitti I. C.**, *Oltenia şi cârmuitorii ei (1391—1831)*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 138-151.

180. **Păcăţian V. Teodor**, *Judeţe româneşti desfiinţate de regimul maghiar*, în *Societatea de Mâine*, VII (1930), p. 60-64.

181. **Spulber A. C.**, *Cea mai veche Pravilă românească, text, transcriere, studiu, résumé en français*, Cernăuţi, 1930, 86 p., f. pr. — Cuprinde : 1. Fragmentul de pravilă tipărită din sbornicul dela Ieud, fragment întregit de Spulber după „Codex Sturdzanus" 2. O altă redacţie, din „Codex Neagoeanus" a aceleiaş pravile. Tipărirea s'a făcut în 1563, iar originalul din care derivă cele 2 redacţii ar data din 1500—1507. *C. C. G.*

Vezi şi no. 71, 118.

8. ISTORIA MILITARĂ

182. **Bălan Teodor**, *Bucovina în răsboiul mondial*, în *Codrul Cosminului*, VI (1930), p. 3-136, 15 ilustraţii. — Cuprinde 49 doc. inedite. *N. Sârbulescu*

183. **Constantinescu A. N.**, *Posada, 1330, 9—12 Noembrie*, Bucureşti, Cartea Românească, 1930, 48 p., 8 ilustraţii în text, lei 15. — Povestiri din cronici ungureşti cu introducere şi comentarii. *P. P. P.*

184. **Danilov Youri**, *La décomposition de l'armée russe au début de la révolution*, în *Revue de Deux Mondes*, LX (1930), p. 66-93.

185. **Diamandy C.**, *La grande guerre vue du versant oriental. La mission en Russie, II (octobre 1914 — mai 1915)*, în *Revue des Deux Mondes*, LX (1930), p. 421-432.

186. **Kiriţescu Const.**, *Povestea sfântului nostru război*, Bucureşti, 1930, 295 p., cu ilustraţii de A. Murnu, lei 120. — E un foarte bun rezumat, scris cu însufleţire şi într'o formă accesibilă tuturor, a operii atât de preţuite : *Istoria Războiului pentru întregirea României*, în 3 volume, de acelaşi. *C. C. G.*

187. **Nicolau T., general**, *Invazia Tătarilor şi prima ocupare a Buda-Pestei*, Bucureşti, 1930, 100 p., şi 3 hărţi anexate, f. pr. — Descrierea luptelor din Rusia, Polonia, Ungaria, Muntenia, Ardeal. Cele şapte schiţe de hărţi şi cele 3 hărţi dela urmă uşurează înţelegerea desfăşurării operaţiilor militare. Se va recenza. *C. C. G.*

188. **Rosetti R., general**, *Evoluţiunea mijloacelor şi a chipului de făptuire a războiului dela moartea lui Ştefan cel Mare până la a lui Matei Basarab*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, XI (1930), p. 165-200, 247-280.

189. **Rosetti R., general**, *Ştiri mărunte şi note relative la Istoria Armamentului la noi. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi ?*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, XI, (1930) p. 23-34.

190. **Vasilescu Al. Al.**, *Descrierea proectelor de fortificaţii a cetăţii dela Tânţăreni ... făcute de inginerul Maior Weiss la 1731*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 176-178, 208-210.

Vezi şi no. 141, 148, 149, 150, 152, 192.

9. ISTORIA BISERICII

191. **Antonovici I., (Iacov, Episcopul Huşilor)**, *O călătorie la Mânăstirea Putna în Bucovina cu prilejul celui de al IV-lea centenar dela moartea Marelui Ştefan*, ed. II, Huşi, 1930, 38 p. şi un tablou al Mânăstirei Putna, lei 40. — Cu pomelnicul neamului lui Ştefan cel Mare şi lista boierilor lui, alcătuite de I. Tanoviceanu. *V. Dumitriu*

192. **Bobulescu C.**, *Feţe bisericeşti în războae, răzvrătiri şi revoluţii*, Chişinău, Cartea Românească, 1930, VI+118 p., f. pr. — Note despre rolul politic şi militar al preoţilor în trecutul nostru. *P. P. P.*

193. **Dragomir S.**, *Vechile biserici din Zarand şi ctitorii lor în sec. XIV şi XV*, Cluj, Cartea-Românească, 1930, 40 p., f. pr. (Extras din *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929*, Cluj, 1930, p. 223-264).

194. **Ionescu D.**, *Contribuţii la cunoaşterea legăturilor româneşti cu patriarhia de Alexandria*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 79-85, 212-218.

195. **Ionescu N. Dominic Pr.**, *Schituri şi biserici de sat, note de drum şi însemnări de demult*, Bucureşti, 1931, 126 p., cu 26 ilustraţii, lei 100. — Cuprinde descrierea mai multor schituri şi biserici din judeţele Vâlcea, Romanaţi şi Argeş. *C. Dumitriu*

196. **Meteş Ştefan**, *Viaţa bisericească a Românilor din Ţara Oltului*, Sibiu, Editura Asociaţiunii, 1930, 144 p., lei 100.

197. **Mironescu Ath.**, *Istoria Mânăstirii Cernica*, Cernica, 1930, 263 +XCVIII p., anexe cu documentele mânăstirii şi indice, 25 ilustraţiuni, lei 100.

198 **Petrov A.**, *Drevnějšija gramoti po istorii Karpatorusskoj cerkvi i ierarchii 1391—1498 g.* (Cele mai vechi isvoare pentru istoria şi ierarhia Bisericii ruso-carpatice 1391—1498), Praha, Sbor pro výzkum Slovenska, 1930, XIX+229 p., 12 tablouri, f. pr.

199. **Săndulescu-Verna C.**, *Biserica Radu-Vodă din Bucureşti*, Bucureşti, 1930, 26 p. şi ilustraţii, f. pr. — Cuprinde istoricul bisericii, inscripţiile şi lista câtorva egumeni ai mânăstirii. *C. Dumitriu*

200. **Zlatarski N. V.**, *Prima Justiniana im Titel des bulgarischen Erzbischofs von Achrida*, în *Byz. Zeitschr.*, XXX (1930), p. 484—489.

10. ISTORIA ARTELOR

201. **Balş G.**, *I. Biserica din Lujeni. II. Introducerea pridvorului în planul bisericilor moldoveneşti*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, XI (1930), p. 35-49.

202. **Balş G.**, *Influence du plan serbe sur le plan des églises roumaines*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 277-294.—Planul bisericilor româneşti (muntene) e de origină atonită, dar luat prin intermediul sârbesc. *P. P. P.*

203. **Balş G.**, *Maica Domnului Indurătoarea în bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, Bucureşti, 1930, 17 p. + 9 planşe, 60 lei. — Studiu de iconografie comparată. (Cf. recenzia lui H. G[régoire], în *Byzantion*, V (1930), p. 826). *P. P. P.*

204. **Bêljaev N.**, *Le tabernacle du témoignage dans la peinture balcanique du XV-e siècle*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 315-324. — Studiu asupra unei teme iconografice, a cărei formă cea mai completă se află în biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş. *P. P. P.*

205. **Bréhier Louis**, *Les visions apocalyptiques dans l'art byzantin*, în *Artă şi Arheol.*, II (1930), p. 1-10.

206. **Busuioceanu Al.**, *Un pictor italian în Bucureşti la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1930, 7 p., f. pr. (Extras din „*Omagiul Ramiro Ortiz*").— Crede că tabloul reprezentând ceremonia suirii pe tron a lui Mavrogheni s'ar datora pictorului veneţian Giorgio Venier. *C. C. G.*

207. **Ghika-Budeşti N.**, *Evoluţia architecturii în Muntenia*, I, în *Bul. Com. Mon. Ist. pe 1927*, p. 121-158, cu 86 planşe, fasc. 52—53, Bucureşti, 1930.

208. **Grabar A.**, *Les croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, 1930, p. 19-27. — Explică fresca dela Pătrăuţi, reprezentând un grup de călăreţi, care ar reda iconografic lupta şi victoria lui Ştefan contra Turcilor la Podul Inalt. *C. C. G.*

209. **Henry P.**, *Les principes de l'architecture religieuse serbe et l'école moldave*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 295-302.—Principiile arhitecturii sârbeşti au trecut în Moldova, dar aci au suferit o evoluţie inovatoare. *P. P. P.*

210. **Henry P.**, *Le règne et les constructions d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie (1457—1504)*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, 1930, p. 43-58.

211. **Iorga N.**, *Pictorul elveţian Guillarmod şi Românii*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 157-163.

212 **Iorga N.**, *Portretele domnilor români*, Sibiu, Krafft şi Drotleff, 1930, XV p.+221 planşe, f. pr. (Cf. dările de seamă de L. Bréhier în *Rev. Hist.*, CLXIV (1930), p. 174-175 şi P. E. Schramm în *Deutsche Literaturzeitung*, 1930, col. 1942—1946). — Preţioasă colecţie a portretelor domnilor români după fresce ctitoreşti, stampe, picturi; cu o prefaţă explicativă. *P. P. P.*

213. **Iorga N.**, *Rapports italo-orientaux dans l'art du Moyen-Age*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, 1930, p. 59-69.

214. **Jerphanion (G. de)**, *Le trésor de Poutna et les peintures de Cappadoce*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 310-314. — Influenţe indirecte din arta Cappadociei asupra celei moldoveneşti. *P. P. P.*

215. **Marcu Alex.**, *Tătărescu*, Craiova, Editura „Ramuri", 1931, 39 p. 25 de reproduceri, lei 100. (Colecţia „Apollo").

216. **Molé W.**, *Ein Problem der byzantinischen Kunstgeschichte in Polen*, în *Byz. Zeitschr*, XXX (1930), p. 529-530. — Existenţa unor monumente de artă bizantină în Polonia s'ar explica numai prin influenţa venită din Principatele române. *P. P. P.*

217. **Puig I. Cadafalch J.**, *Les périodes successives de l'influence byzantine en Occident. Premier art roman. Architecture Mudéjar. Eglises de Moldavie*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, 1930, p. 161-169.

218. **Sotiriou G.**, *La sculpture sur bois dans l'art byzantin*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, (1930), p. 171—180.

219. **Ştefănescu I**, *Les peintures du monastère de Dobrovăţ*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux, 1930, p. 181-196

220 **Ştefănescu I.**, *Un chef d'oeuvre de l'art roumain. Le voile de calice brodé du monastère de Vatra Moldoviţei*, în *Mélanges Ouspenski*, Paris, Geuthner, 1930, p. 303-309. — Acoperământ de potir cu inscripţie slavă din 1481.

221. **Tafrali O.**, *Le monastère de Suceviţa et son trésor*, în *Mélanges Diehl*, II, Paris, Leroux 1930, p. 207-229.

222. **Vătăşianu V.**, *Vechile biserici de piatră româneşti din jud. Hunedoara*, în *Anuar. Com. Mon. Ist. Trans .pe 1929*, Cluj, 1930, p. 1-222.

223. **Veress Andrei**, *Pictorul Barabás şi Românii* (*cu însemnările sale din 1833 despre viaţa bucureşteană*), în *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Lit.*, IV (1928-29).—Apărută însă în 1930. Pictorul săcui Barabás, îndemnat în 1831 la Sibiu de farmacistul Raimondi din Bucureşti şi de câţiva boieri români, aflaţi acolo în vilegiatură, vine în capitala Principatului muntean, unde stă un an şi jumătate. Prin Aga Nicu Filipescu face cunoştinţa generalului Kisseleff, este invitat la o serată care-i dă prilejul să pătrundă în societatea înaltă a timpului, unde este însărcinat să facă portrete. La pag. 7, legăturile lui Barabás cu Eliade Rădulescu. Interesant ziarul pictorului: „Viaţa bucureşteană între anii 1831—33" precum şi lista picturilor întocmită de el însuşi (între alţii Ioan Văcărescu, Filipescu Carol şi Nic. Rosetti). Câteva copii fotografice de pe tablourile pictorului închee lucrarea.

Vezi şi no. 193, 195, 199. *N. C.*

11. ISTORIA LITERATURII

Studii şi texte

224. **Adamescu Gh.**, *Scrierile lui Vasile Alecsandri*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 929-950.

225. **Bar Adam**, *Ian Kochanowski w obcych językach* (Ioan Kochanowski în limbi streine), Cracovia, 1930, 29 p., f. pr. — Bibliografie a influenţelor şi traducerilor din Kochanowski în limbi streine. Pentru Psaltirea lui Dosoftei, pe lângă ediţia d-lui Bianu, autorul citează lucrările d-lor Şt. Ciobanu, S. Puşcariu, Apostolescu, Iorga, A. Metroniu, V. A. Ureche (p. 28-29). *P. P. P.*

226. **Boutière Jean**, *La vie et l'oeuvre de Ion Creangă, 1837—1889. Ouvrage orné de 25 illustrations d'après des documents inédits* Paris, Gamber, 1930, XVI+254 p., f. pr. (Recenzie de L. Feraru în *The Romanic Review*, IV (1930), p. 364-365).

227. **Cartojan N.**, *Livres populaires roumains traduits du slave*, Praga, 1931, 8 p., fr. p. (Extras din *Sbornik Praci*, I, *Sjezdu Slovanskych Filologu v Praze* 1929 Svazek II).— Comunicare făcută la primul congres al filologilor slavi.

228. **Iordan Iorgu**, *Albina Românească*, în *Rev. Critică*, IV (1930), p. 81-89.

229. **Iorga N.**, *Octoihul diacului Lorinţ*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.*, XI (1930), p. 201-204.

230. **Bianu I.**, *Texte de limbă din secolul XVI, reproduse în facsimile, IV. Lucrul Apostolesc — Apostolul — Tipărit de Diaconul Coresi în Braşov la*

anul 1563, în *Acad. Rom. Mem. Secț. Lit.*, V (1930), XIV+632 p., București, Cultura Națională, lei 600.

231. **Lukasik St.**, *Wpływ polskiego odrodzenia na rozwoj kultury rumuńskiej* (Influența renașterii polone asupra desvoltării culturii române), în *Kurjer literacko-naukowy*, VII, no. 25, Cracovia, 1930, p. V—VII, 9 figuri. — Studiu de popularizare asupra influenții polone în cultura română în sec. XVII (cronicari, Petre Movilă, biserica, legături politice). *P. P. P.*

231. **Marcu Alex.**, *Athènes ou Rome? A propos de l'influence italienne en Roumanie vers 1820*, în *Mélanges Baldensperger*, II (1930), p. 89-102.

232. **Ortiz Ramiro**, *Radici e propaggini francesi, rumene e espagnnole della „Liberta" di P. Metastasio*, în *Mélanges Baldensperger*, II (1930), p. 151-162.

233. **Panaitescu P. P.**, *La littérature slavo-roumaine (XV-e—XVII-e siecles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, 12 p., f. pr. (Extras din *Sbornik Praci I. Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, Svazek II).

234. **Pascu G.**, *Note despre Milescu*, în *Rev. Critică*, IV (1930), p. 90-99.

235. **Piekarski K.**, *Bibljografja dziel Iana Kochanowskiego wiek XVI i XVII* (Bibliografia operelor lui Ioan Kochanowski în secolele XVI și XVII). Cracovia, 1930, 68 p., f. pr.

236. **Pușcariu Sextil**, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, Krafft și Drotleff, 1930, 263 p., f. pr. Ediția a doua, revăzută și întregită; completată cu o bibliografie critică și un indice; cu 82 de ilustrații, dintre care șase planșe în colori în afară de text.

237. **Tieghem Paul Van**, *Le préromantisme. Etudes d'histoire littéraire européenne*, Paris, Félix Alcan, 1930, VIII+323, 30 fr. — Excelent studiu de sinteză încadrând și material românesc în jurul a două mari chestiuni: *la poésie de la nuit et des tombeaux*; *les idyles de Gessner et le rêve pastoral.* *N. C.*

238. **Vîrtosu Emil**, *Iordache Golescu și întâmplările anului 1821*, în *Viața rom.*, XXII (1930), p, 248-264.

Vezi și no. 87, 88, 89.

12. CULTURALE VARIA

Școală, presă, relații culturale.

239. **Armeanca Ernest**, *Problema Transilvaniei în presa franceză*, în *Societatea de Mâine*, VII (1930), p. 324-325.

240. **Bărbulescu Ilie**, *Istoria literaturii și gramatica limbii bulgare vechi*, Iași, 1930, 187+IV p., lei 105.

241. **Bianu I.**, *Academia Română și Biblioteca ei*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 1-11.

242. **Boitos Olimpiu**, *Une conférence sur la Roumanie faite à Lille en 1899*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 98-101.

243. **Cardaș Gh.**, *Biblioteci vechi românești*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 611-616.

244. **Constantinescu-Iași P.**, *Noi contribuții la „Bulgarii și Românii în secolul XIX"*, în *Arhiva*, XXXVIII (1930), p. 7-19.

245. **Georgescu I.**, *Astra*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 217-235.

246. **Iorga N.**; *Is Roumania a Balkan State?*, în *Roumania*, 1930, p 13-16.

247. **Iorga N.**, *Les anciennes lettres des Szekler*, în *Rev. hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 134-135.

248. **Iorga N.**, *Liga Culturală*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 452-456.

249. **Iorga N.**, *Moldavie et Pologne au commencement du XVII-e siecle*, în *Rev. Hist. du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 139-149.

250. **Iorga N.**, *Paralele italo-române*, în *Cuget Clar*, III (1930), p. 238-244.

251. **Iorga N.**, *Secrétaires et ministres français en Roumanie*, în *Rev. hist du Sud-Est europ.*, VII (1930), p. 136-139.

252. ***Lupaş I.**, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea*. (Recenzie de S. K., în *Ung. Jahrb.*, X (1930), p. 154).

253. **Manoliu Sandu**, *Icoana unei şcoli dintr'un colţ de ţară românesc*, Năsăud, 1930 (pe foaia de titlu 1929), 616 p., lei 200. — E anuarul şcolii normale din Năsăud. Cuprinde o parte *istorică*, alta *culturală* şi a treia *şcolară*. Articole istorice: Sandu Manoliu, *Năsăudul şi viaţa lui*; Vasile Bichighean, *Năsăudul centru grăniceresc*; Ştefan Scridon, *Năsăudul centru şcolar*; Virgil Şotropa,. *Vechea preparandie năsăudeană*; Sandu Manoliu, *Din zilele grele ale preparandiei*; Acelaş,. *Incercări pentru readucerea preparandiei la Năsăud*; Acelaş, *Un ales reprezentant al pedagogiei ardelene: Vasile Petri*; Acelaş, *Un om şi o energie: Solomon Haliţă*; Acelaş, *Obârşia şi spiţa neamului Coşbuc*. Partea şcolară cuprinde indicaţii generale şi date asupra activităţii şcolii normale şi a şcolii de aplicaţie în anii 1923—1929. Toată lauda se cuvine celor care au alcătuit acest strălucit anuar; el e şi o nouă dovadă de marea pierdere pe care a suferit-o şcoala romănescă prin moartea profesorului Sandu Manoliu. *C. C. G.*

254. **Moisil C.**, *Arhivele Statului*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 592-601.

255. **Nikov P.** Възраждение на Българския народъ църковно-национални борби (Renaşterea poporului bulgar şi lupta naţională şi bisericească), Sofia, 1930, 352 p.—Formarea spiritului naţional în Bulgaria în veacul XIX prin biserică. Rolul emigraţiei bulgare din România. *P. P. P.*

256. **Păltânea Pompiliu**, *Lettres Roumaines*, în *Mercure de France*, XLII (1931), t. CCXXV, p. 456—470. — Note care aduc şi fapte necunoscute asupra legăturilor franco-române la începutul veacului XIX. Contribuţii noi la bibliografia franco-română. *P. P. P.*

257. **Simonescu D.**, *Din istoria presei româneşti: Republica Română* (*Paris, 1851 — Bruxelles, 1853*), Bucureşti, Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu, vol. XIV, 1931, 64 p., lei 50. — Contribuţii de amănunt preţioase. Analiza conţinutului revistei. *C. Grecescu*

258. **Theodorescu B.**, *Date istorice din viaţa Ligii Culturale*, în *Boabe de Grâu*, I (1930), p. 457-464.

13. ISTORIA LIMBII

259. **Capidan Th.**, *Din vechile raporturi linguistice slavo-române*, în *Rev. Macedorom*, II (1930), p. 3-12. — Polemică în legătură cu influenţa limbii române asupra celei bulgare. *P. P. P.*

260. **Densusianu Ov.**, *Originea Basarabilor*, în *Grai şi Suflet*, IV (1930), p. 147-149. — Confirmă părerea lui N. Iorga (*Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, s. III, t. VIII (1927), p. 3—4). Numele e de origine cumană sau pecenegă. *A. R.*

261. **Meyer-Lübke W.**, *Rumänisch und Romanisch*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Lit.*, V (1930), p. 1-36, lei 20.

262. **Pascu G.**, *O minune filologică: Ovid Densușianu*, în *Rev. Critică*, IV (1930), p. 1-42. — E profund regretabilă vulgaritea de expresie a autorului. In ceeace privește fondul, atât al articolului cât și al *Revistei Critice* în genere, vom reveni. *C. C. G.*

263. **Rosetti Al.**, *Cercetări asupra graiului Romînilor din Albania*, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 1-83, 377-380. (Și în broșură separată, Socec 1930, IX+90 p.) — In introducere: locuințele Românilor din Albania, emigrarea în România; note bibliografice. *A. R.*

264. **Skok P.**, *Gibt es altgermanische Bestandteile im Rumänischen?*, în *Zeitschr. f. Rom. Phil.*, (1930), p. 257-279.—Răspuns la articolul lui C. Diculescu, publicat în aceeași revistă, XLIX (1929), p. 385—436. *A. R.*

265. **Skok P.**, *Zum Balkanlatein*, în *Zeitschr. f. Rom. Phil.*,(1930), p. 484—532. — Concluzii importante pentru istoria latinității balcanice. *A. R.*

266. **Tagliavini C.**, *Il „Lexicon Marsilianum", Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, în *Acad. Rom.*, *Etudes et recherches*, V (1930), 282 p., 2 planșe și o hartă.

267. **Zauner A.**, *Zu den altgermanischen Bestandteilen im Rumänischen*, în *Zeitschr. f. Rom. Phil.*, L (1930), p. 548-553. — Răspuns la articolul lui Diculescu din aceeași revistă (XLIX, p. 385-434). *A. R.*

Vezi și no. 284.

14. DEMOGRAFIE, ETNOGRAFIE ȘI FOLKLOR

268. **Băcilă I. C.**, *Tipuri și costume. Vederi dela Românii din Peninsula balcanică*, în *Rev. Macedorom.*, 1930, p. 84-99. — Descrieri de picturi, desemnuri, stampe și litografii. *P. P. P.*

269. **Beza M.**, *Demetrius Cantemir's contribution to folklore*, în *Jubilee Congress of the Folklore...* (vezi no. 281), p. 164-167.

270. **Bugariu Vincențiu**, *Despre lăcuitorii Banatului*, în *Anal. Banatului*, III-2 (1930), p. 18-25.

271. **Cwirko-Godycki M.**, *Les Slaves méridionaux: étude de certaines caractéristiques anthropologiques*, în *Revue anthropologique*, XL (1930) p. 338-357.

272. **Diaconu I.**, *Aspecte din folklorul vrâncean*, în *Milcovia*, I (1930), p. 69-86.

273. **Diaconu I.**, *Folklor din Râmnicul-Sărat*, în *Milcovia*, I (1930), p. 160-183.

274. **Diaconu I.**, *Păstoritul în Vrancea*, în *Grai și Suflet*, IV (1930), p. 257-309. — Importanța lui istorică după documente și tradiție; valoarea lui etnografică. *A. R.*

275. **Diaconu I.**, *Ținutul Vrancei. I, Etnografic — Folklor — Dialectologic*, București, Institutul de Filologie și Folklore, 1930, CXI+288 p.

276. **Iordănescu T.**, *O istorie a Țiganilor*, în *Conv. Lit.*, LXIII (1930), p. 278-292.

277. **Mehedinți S.**, *Coordonatele etnografice. Civilizația și cultura*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, XI (1930), p. 51-155.

278. **Moroianu E.**, *Din ținutul Săcelelor*, în *Grai și suflet*, IV (1930), p. 310-50. — De consultat introducerea în care se dau indicații asupra condițiilor de viață ale locuitorilor; note de etnografie și folklor. *A. R.*

279. **Nemoianu P.**, *Depopularea Banatului*, în *Anal. Banatului*, III-3 (1930), p. 28-32.

280. **Pittard Eugène**, *Documents pour l'étude anthropologique des Albanais* (en collaboration avec M-lle G. Mankiewicz), în *Revue anthropologique*, XL (1930), p. 109-115. — Informaţiile sunt luate de la Albanezii din Bucureşti.

281. * * *, *Jubilee Congress of the Folklore Society, Sept. 19 — Sept. 25, 1928. Papers and Transactions*, London, William Glaisher, 1930, 319 p., f. pr.,

Vezi şi no. 283, 287, 293.

15. ISTORIE LOCALĂ

282. **Arbore Al.**, *Informaţiunile unor călători străini şi alte câteva însemnări răsleţe despre Focşani şi vecinătăţile lui, (1646 — 1856)*, în *Milcovia*, I (1930) p. 117-134.

283. **Arbore Al.**, *Noi informatii etnografice, istorice şi statistice asupra Dobrogei şi a regiunilor basarabene învecinate Dunării*, în *Anal. Dobrogei*, XI (1930), p. 65-94.

284. **Arbore Al.**, *Toponimie putneană*, în *Milcovia*, I (1930), p. 5-39. — Preţios studiu de toponimie locală. *C. C. G.*

285. **Avachian Gr.**, *Cetatea Albă în secolul al XIX-lea*, în *Arhivele Basarabiei*, II (1930) p. 441-449.

286. **Bocăneţu Al.**, *Istoria oraşului Cernăuţi pe timpul Moldovei*, în *Codrul Cosminului*, VI (1930), p. 137-239. Cu 10 figuri.

287. **Bodin D.**, *Oltenia şi Oltenii*, în *Datina*, VIII (1930), p. 92 100.— Idei dintr'o conferinţă ţinută în Slatina la 5 August 1929. *C. Grecescu*

288. **Bugariu Vincenţiu**, *Călătoria lui Demidoff în Banat*, în *Anal. Banatului*, III—1 (1930), p. 18-34.

289. **Chindea Teodor**, *Contribuţie la Istoria Românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorgheni, 1930, 144 p., ilustraţiuni şi o hartă, lei 55. — Cuprinde descrierea şi legăturile Românilor de aici cu Moldova. *C. Dumitriu*

290. **Costăchescu M.**, *Satul Cristeştii cu trupurile sale: Popişcani, Coşeşti şi Bărbeştii din Judeţul Iaşi*, în *Ioan Neculce*, 1930, 23—60.

291. **Costăchescu Mihai**, *Satul şi Târgul Telineşti din judeţul Orhei*, Iaşi, Fundaţia „Regele Ferdinand I", 1930, 80 p. f. pr. — Monografie temeinică, folosind multe documente inedite. *C. C. G.*

292. **Derjavine, N. S.**, Добруджа (*Dobrogea*). Traducere în limba bulgară din ruseşte de M. D. Bochkov, Sofia, 1930, 36 p. — Lucrare istorică însă cu tendinţe politice, susţinând teza bulgară. *P. P. P.*

293. **Dongorozi I.**, *Aşezările evreeşti din Oltenia, după război (1920 1920)*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 157-175.

294. **Fillitti C. I.**, *Organizarea Brăilei sub ocupaţia rusă 1828—34*, în *Anal. Brăilei*, II (1930), p. 3-24.

295. **Georgescu Sică**, *Jiiul şi numele lui. Contribuţiuni la monografia judeţului Doljiu*, în *Arhivele Olteniei*, IX (1930), p. 1-4.

296. **Ghibănescu Gh.**, *Schiţă istorică asupra Pomârlei*, în *Ioan Neculce*, 1930, p. 1-22.

297. **Iliescu M. Dan**, *Un oraş vechiu dispărut: Cetatea de Floci. Incercare de monografie*, Bucureşti, 1930, 43 p., f. pr.

298. **Miclea Gheorghe**, *Date privitoare la comuna Maidan (jud. Caraş)*, în *Anal. Banatului*, III-3 (1930), p. 71-77.

299. **Muşlea C. Candid**, *O anchetă în Şcheii Braşovului la anul 1761*, în *Ţara Bârsei*, II (1930), p. 434-443.

300. **Romier L.**, *Dans les vallées de la Transylvanie*, în *Revue des Deux Mondes*, CI (1931), p. 572-607.

301. **Romier L.**, *Vues de la Bessarabie*, în *Revue des Deux Mondes*, CI (1931), p. 139-172.

302. **Sava Aurel**, *Note istorice asupra moşiei Câmpurile*, în *Milcovia*, I (1930), p. 40-54, 184-194. Studiu temeinic folosind multe documente inedite. *C. C. G.*

303. **Stitzl Iosef**, *Ein Beitrag zur Banater Geschichte des XVIII Jahrhundertes, Die Reise eines rumänischen Mönches durch das Banat*, în *Banater Deutsche Kulturhefte*, IV-3 (1930) p. 25-26.

Vezi şi no. 159, 160, 170, 180.

16. ROMÂNII DE PESTE HOTARE

304. **Benchea N.**, *Românii şi viaţa românească din America*, în *Calend. Ligii Culturale*, 1931.

305. **Birăescu Traian**, *Românii din Banatul înstrăinat*, în *Cele trei Crişuri*, XI (1930), p. 7-9.

306. **Christu N. V.**, *Aromânii din împrejurimile Giumaiei-de-Sus*, în *Graiul Rom.* IV (1930), p. 3-18.

307. **Christu N. V.**, *Emigrările populaţiei din Ochrida în Serbia Veche*, în *Graiul Rom.*, IV (1930), p. 195-200

308. **Christu N. V.**, *Ochrida în secolul al XIX-lea din punct de vedere istoric şi cultural*, în *Graiul Rom.*, IV (1930) p. 95-122.

309. **Christu N. V.**, *Ocupaţiile populaţiei din Ochrida în secolul al XIX-lea*, în *Graiul Rom.*, IV (1930), p. 161-174.

310. **Ciocikov Hr.**, Кресненското въстание въ 1878 година. Поспомени на Пантелей Урумовъ (*Răsvrătirea din Kresna în 1878 după memoriile lui P Urumov*), în Макед. прегледъ, VI (1930), p. 87-101.

311. **Diamandi V.**, *Monografia Meţovei*, în *Penins. Balc.*, VIII (1930) p. 117-120, 156-157.

312. **Gheorgov I.**, *La Question macédonienne...*, în *Rev. bulg.*, II (1930), p. 169-179.

313. **Holban Th.**, *„Popii" şi biserica Românilor din Polonia*, în *Arhiva*. XXXVIII, (1931), p. 25-30.

314. **Holban Th.**, *Românii pe teritoriul polonez până'n sec. XVI*, în *Arhiva*, XXXVII (1930), p. 238-243.

315. **Maria, Regină a României**, *Intre Românii din America*, în *Cele trei Crişuri*, XI (1930), p. 12-14.

316. **Mehedinţi Simion**, *Românii de peste hotare*, în *Cele Trei Crişuri*, XI (1930), p. 2-3.

317. **Nemoianu P.**, *Românii din Banatul Sârbesc*, în *Anal. Banatului* III-2 (1930), p. 43-48.

318. **Papacostea V.**, *Câteva note asupra familiei Sina (1788—1876)*, în *Rev. Macedorom*, II (1930), p. 78-83. — Familie de bancheri, originară din Moscopole, aşezată în Austro-Ungaria. *P. P. P.*

319. **Papahagi T.**, *Originea Muloviştenilor şi Gopeşenilor în lumina unor texte*, în *Grai şi Suflet*, IV (1930), p. 195-256. — Un substrat de populaţie megleno-română, venită în sec. XVII, peste care s'au aşezat emigranţi aro-

mâni, la sfârşitul sec. al XVIII-lea. Amestec cu populaţia bulgărească înconjurătoare. *A. R.*

320. **Puşcariu Sextil**, *Românii din Istria*, în *Cele trei Crişuri*, XI (1930), p. 5-7.

321. **Surin N.**, *Călivele aromâneşti din comuna Rojden* (*Morihova*), în *Pen. Balc.*, VIII (1930), p. 115-116.

322. **Şaldev Hr.**, Областьта Боимия въ юго-западна Македония (*Regiunea Boimia în Macedonia de Sud-Vest*), în Макед. преглед, VI (1930), p. 49-82.

323. **Tulescu V.**, *Românii din Ungaria*, în *Graiul Rom.*, IV (1930), p. 71-74.

CRONICĂ

Academia Română. — Privitor la publicaţiile istorice ale Academiei, iată ce ne spune raportul secretarului general:

„Numărul studiilor publicate în anul acesta a crescut simţitor faţă de anii precedenţi, iar interesul publicului faţă de ele creşte, atât în ţară cât şi peste hotare, cererile de schimb şi de cumpărare fiind tot mai dese.

„Numărul învăţaţilor din afară de Academie, cari cer să li se publice cercetările istorice, literare şi ştiinţifice în memoriile şi publicaţiunile Academiei creşte în fiecare an. In anul acesta am primit astfel de cereri şi dela savanţii străini; lipsa de mijloace materiale ne-a împiedecat însă să publicăm multe din lucrările cari ar fi meritat să fie primite în publicaţiile noastre.

„Această lipsă bănească împiedecă simţitor mai ales activitatea *Secţiunii Istorice*, care a luat hotărîrea de a suspenda provizoriu publicarea memoriilor primite din afară şi reducerea numărului la memoriile membrilor secţiei. Pentru restul acestui an, Secţiunea s'a restrâns la publicarea numai a comunicărilor făcute în şedinţe publice de membrii activi.

„Tot din această cauză nu se pot tipări publicaţiile Bibliotecii — *Bibliografia românească veche*, reeditarea vol. I şi continuarea vol. II, — *Creşterea Colecţiilor*,—iar unele manuscrise sunt amânate chiar ani de zile." *Rev. Ist. Rom.*

Arhivele Statului. — La Arhivele Statului se desfăşoară de mai mulţi ani o întinsă activitate ştiinţifică şi culturală, care urmăreşte de o parte să dea viaţă materialului documentar depozitat la această instituţie, de altă parte să deştepte interesul unui public din ce în ce mai numeros pentru colecţionarea şi studierea monumentelor culturale rămase dela strămoşi.

Incă din 1924 a început să apară sub îngrijirea d-lui Const. Moisil, directorul general al acestei instituţii, o revistă specială numită *Revista Arhivelor* unde se publică studii şi material din domeniul arhivisticei, diplomaticei, cronologiei, heraldicei, sigilografiei, miniaturisticei şi altor discipline auxiliare ale istoriei naţionale. Până acum au apărut 5 fascicole mari, formând două volume, cu planşe separate şi figuri în text.

Tot în 1924 s'a înfiinţat o *Şcoală superioară de arhivistică şi paleografie* cu scopul de a da o pregătire specială personalului de arhive, de a formà funcţionari specialişti pentru bibliotecile publice şi experţi grafici pentru instanţele judecătoreşti.

In 1925 s'a organizat *Muzeul Arhivelor*, care prin expoziţia permanentă de documente, sigilii şi stampe contribue la educarea publicului în sensul de a cunoaşte şi respecta vechile noastre documente şi monumente istorice.

In sfârşit, în anul 1928 a început să se publice o colecţie de *Documente de miniaturistică românească* cuprinzând ornamente şi miniaturi din documentele noastre vechi.

La acestea s'a adăugat în 1930 formarea unei colecţii de mulaje sigilografice în scop de a se adunà modelele cele mai caracteristice de sigilii din toate ţările Europei.

In acelaşi timp s'au concentrat la Arhivele Statului mai multe societăţi ştiinţifice a căror activitate se bazează pe cercetări de documente şi monumente istorice.

Astfel în primul rând *Comisia Consultativă Heraldică* a cărei menire este să reînvieze vechile noastre steme şi care până acum a restabilit stemele tuturor judeţelor şi oraşelor principale ale ţării; apoi *Societatea Numismatică Română*, care se ocupă de vechile noastre monete; în sfârşit, societatea *Bucureştii-Vechi*, care urmăreşte cunoaşterea trecutului capitalei României.

Anul acesta împlinindu-se 100 de ani dela înfiinţarea Arhivelor Statului, s'a hotărît comemorarea acestui eveniment prin publicarea unui volum festiv din Revista Arhivelor, organizarea unei expoziţii generale de documente, sigilii, piese heraldice şi numismatice, şi convocarea unui congres general al arhiviştilor, bibliotecarilor şi experţilor grafici din ţară. *Rev. Ist. Rom.*

Aşezămintele Culturale Brătianu. — *Aşezământul Cultural Ion C. Brătianu* se ocupă cu cercetarea din punct de vedere istoric a epocei dela 1821 la 1891. Publică: 1. Documente privitoare la toate domeniile istoriei noastre contemporane. 2. Monografii asupra persoanelor şi faptelor însemnate. 3. Lucrări de popularizare. Au apărut până acum 15 lucrări (8 publicaţii de documente, cu studii introductive, 2 monografii, 3 lucrări de popularizare).

Aşezământul Ion I. C. Brătianu se ocupă de epoca dela 1891 înainte. Are o secţie a publicaţiilor, cu acelaşi caracter ca şi publicaţiile celuilalt aşezământ (au apărut până acum 2 lucrări) şi o secţie a „Bibliotecii Ion I. C. Brătianu"; această bibliotecă, de caracter istoric şi privind în special sud-estul european nu e deschisă încă publicului. *C. C. G.*

Fundaţiunea „Regele Ferdinand I" acordă o atenţie şi un sprijin deosebit cercetărilor de istorie naţională. Acest sprijin se manifestă în mai multe feluri: 1. *Prin acordarea de subvenţii şi premii cercetătorilor trecutului nostru.* In cursul anilor 1928—1930 s'au acordat astfel de subvenţii şi premii domnilor N. Iorga, Al. Philippide, D. Gusti, H. Focillon, Em. Panaitescu, Leca Morariu, Sabin Opreanu, I. D. Ştefănescu, I. Hudiţă, Al. Boldur, Al. Arbore, M. Costăchescu, Aurel Sava, I. Bîrlea, Anton Kaindl, Gh. Vornicu, D. Balaur, Gh. Madan. 2. *Prin acordarea de subvenţii revistelor regionale care publică documente şi studii istorice* (Arhivele Basarabiei, Arhivele Olteniei, Analele Dobrogei). 3. *Prin publicarea de opere istorice* (culegeri de documente şi monografii). Citâm în primul rând importantele publicaţii ale profesorului A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţărei Româneşti*, din care au apărut până acum 3 volume cuprinzând acte din anii 1527—1592, şi *Bibliografia română-ungară*, al cărui prim volum e sub tipar. Apoi nu mai puţin însemnata lucrare a profesorului M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, din care primul volum a apărut de curând. Această lucrare va completà în chipul cel mai fericit publicaţia lui Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, făcând începutul acelui *Corpus de documente interne* atât de necesar cercetărilor de istorie naţională. Cu sprijinul Fundaţiunei s'au tipărit următoarele lucrări: *Regele Ferdinand I*, cuvântarea comemorativă a profesorului I. Lupaş; *Istoria Românilor şi a civilizaţiei*

lor de N. Iorga; *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, t. XVII, și *Satul și târgul Telinești, din județul Orheiu*, de M. Costăchescu.

Adâncă recunoștință Fundațiunei și conducătorilor ei pentru sprijinul ce acordă istoriografiei naționale. *C. C. G.*

Institutul social român, de sub conducerea domnului Profesor D. Gusti, cercetează, într'o serie de 22 de conferințe (16 Nov. 1930 — 3 Mai 1931), tema: *Federalizarea Statelor europene în cadrul internaționalismului constructiv.* *D. Bodin*

Institutul sud-est european și-a reînceput activitatea. A treia conferință, tratând despre *Războiul Crimeei, o scenă bucureșteană din el*, a ținut-o d. N. Iorga, la 27 Fevruarie 1931. *D. Bodin*

Universitatea liberă de sub președenția doamnei Sabina Cantacuzino a organizat, în toamna anului 1930, un ciclu de 16 conferințe tratând despre *Politica internă, Politica externă, Desvoltarea juridică și Desvoltarea culturală a Statului român între anii 1821 și 1914.* *D. Bodin*

Al treilea congres al profesorilor de istorie din întreaga țară a avut loc la Sibiu în zilele de 7 și 8 Iunie 1929. Au participat numeroși profesori și profesoare, în frunte cu d. N. Iorga, care a și prezidat congresul. S'au discutat următoarele chestiuni: 1. *Adunarea materialului istoric* (referenți C. C. Giurescu și Gr. Florescu). S'a arătat datoria și posibilitatea pe care o au profesorii de a aduna materialul istoric (documente, inscripții, monete, tradiții, etc.) amenințat cu distrugerea. 2. *Alcătuirea de monografii* (referent C. C. Giurescu). S'a insistat asupra necesității unui studiu sistematic al trecutului orașelor, satelor, mănăstirilor, județelor, precum și a împrejurărilor locale. 3. *Informația științifică și didactică* (referent P. P. Panaitescu). S'a cercetat modul în care ar putea profesorii de istorie să fie mereu în curent cu progresele disciplinei istorice din țară și străinătate. Congresul în unanimitate hotărăște publicarea unei reviste istorice de informație și critică. 4. *Programul învățământului istoriei*, luându-se în considerare atât materia de predat cât și metoda de predare (referenți C. Moisil și I. Floru). La discuția problemelor de mai sus au luat parte numeroși profesori și profesoare, formulându-se o serie de observațiuni interesante. A urmat apoi lecția practică a domnului N. A. Constantinescu la liceul „Gheorghe Lazăr". D-l Petre Sergescu, profesor la Universitatea din Cluj, a ținut o comunicare despre Istoria Matematicii. In ziua de 9 Iunie, congresiștii au făcut o excursie la Săliște și Alba-Iulia.

Reușita congresului se datorește în bună parte râvnei comitetului de organizare din Sibiu în frunte cu profesorul I. Popa, precum și solicitudinei autorităților locale. Comitetul central din București le exprimă tuturor mulțumirile sale. *C. C. G.*

Al patrulea congres al profesorilor de istorie din întreaga țară s'a ținut la Iași în memorabilele zile de 7 și 8 Iunie 1930. Au participat un număr mai mare de profesori și profesoare ca la Sibiu. Deschiderea congresului a avut loc în aula Universității, în prezența directorului ministerial și a autorităților locale. Ședințele congresului au fost prezidate succesiv de profesorii universitari I. Lupaș și O. Tafrali și de Generalul Costandache, șeful secției istorice a Marelui Stat-Major.

S'au discutat aceleași probleme ca la Sibiu, arătându-se rezultatele obținute în răstimpul dintre cele două congrese. Au prezentat referate profesorii C. C. Giurescu, Radu Vulpe, Em. Diaconescu, Coriolan Suciu și au făcut observațiuni profesorii O. Tafrali, S. Lambrino, C. Moisil, D-na Florov, D-ra Bașturescu.

Directorul Arhivelor Statului din Iaşi, d. Sever Zotta a ţinut o interesantă conferinţă despre familia Golia. Sosind între timp ştirea proclamării regelui Carol II, congresul trimite Majestăţii Sale expresia devotamentului său nestrămutat.

In moţiune, adoptată cu unanimitate, congresul constată necesitatea : 1) strângerii ştiinţifice a materialului documentar, 2) alcătuirii monografiilor locale, 3) constituirii de muzee regionale, 4) înfiinţării unei secţii a Comisiunii Monumentelor Istoiice la Iaşi, 5) apariţiei organului de specialitate care să permită o cât mai largă informaţie ştiinţifică şi didactică profesorilor de istorie, aşa cum s'a hotărît în congresul dela Sibiu.

In ziua de 9 Iunie, congresiştii au făcut o excursie la Hârlău şi Cotnari. Comitetul organizator din Bucureşti socoteşte de datoria sa să exprime şi pe această cale mulţumirile sale comitetului local prezidat de d. Gheorghe Brătianu, autorităţilor din Iaşi, precum şi primarului din Hârlău pentru călduroasa primire făcută congresiştilor. C. C. G.

Al treilea congres de studii bizantine din Athena, 12—18 Octomvrie 1930. — Congresul a fost împărţit în patru secţiuni : 1) Filologie, 2) Istorie, 3) Drept, 4) Arheologie. Succesul ştiinţific a fost desăvârşit ; au participat bizantinologi din toată lumea. S'au făcut excursii la Mistra şi Salonic. Din partea României au făcut comunicări d-nii G. Balş, V. Grecu, N. Iorga, C. Marinescu, P. P. Panaitescu, P. Papahagi, I. Popescu-Spineni, I. D. Ştefănescu. Delegaţia română s'a bucurat de o atenţie deosebită : d. N. Iorga a prezidat una din cele două şedinţe plenare, iar d. G. Balş o şedinţă a secţiunii arheologice. P. P. P.

In Iunie 1930 s'a ţinut la Cracovia un **congres al istoricilor şi istoricilor literari poloni** cu prilejul celui de al patrulea centenar al poetului Ioan Kochanowski. S'au făcut comunicări privitoare la cultura polonă a veacului XVI şi au participat şi învăţaţi streini, cari se interesează de Polonia. Din partea României au luat parte d-nii Ilie Bărbulescu şi P. P. Panaitescu. *Rev. Ist. Rom.*

D-l **Olgierd Górka**, profesor la Universitatea din Lwow, a ţinut la începutul lunii Noemvrie 1930 o comunicare la Academia Română asupra cronicii domniei lui Ştefan cel Mare, descoperită de d-sa la München.

Textul german al cronicii, cu traducere şi comentarii în româneşte, va apare în ediţia Academiei Române, concomitent cu o ediţie polonă publicată de Academia de ştiinţe din Cracovia. P. P. P.

D-l **N. Iorga** a ţinut la Sorbona trei conferinţe între 5 şi 26 Ianuarie 1931, cu titlul : *La psychologie de la langue roumaine.* P. P. P.

D-l **P. P. Panaitescu** a ţinut în aula Universităţii din Lwow, în Iunie 1930, o conferinţă intitulată *La renaissance nationale des Roumains et l'émigration polonaise du XIX-e siècle.* *Rev. Ist. Rom.*

Marchizul de Saint-Aulaire, fost ministru al Franţei în România, a ţinut în sala Ateneului Român o conferinţă intitulată : *La chute d'un empire*, vorbind despre societatea şi curtea din Viena în ajunul căderii Austro-Ungariei. Cu această ocazie i s'a remis un volum omagial (31 Mai 1930). P. P. P.

„CARTEA ROMÂNEASCĂ" — 47.119